

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Τεχνολογία και πολιτική: Η γένεση της τηλεόρασης στην
Ελλάδα, 1966 – 1974.

Επόπτες καθηγητές: Δρ. Μ. Μπιλάλης

Δρ. Π. Βόγλης

Φοιτητής: Καράβας Παναγιώτης

Βόλος 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 4608/1
Ημερ. Εισ.: 29-07-2005
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2005
ΚΑΡ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ -ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

Πτυχιακή Εργασία με θέμα

**« Τεχνολογία και πολιτική: Η γένεση της τηλεόρασης
στην Ελλάδα, 1966 – 1974 »**

Επόπτες Καθηγητές:

Δρ. Δημήτρης Μπιλάλης

Δρ. Πολυμέρης Βόγλης

Φοιτητής: Καραβάς Παναγιώτης

Βόλος 2005

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, οι ευχαριστίες μου ανήκουν σε όσους βοήθησαν και συνέβαλαν σε αυτή την προσπάθεια.

Πρώτον από όλους, οφείλω να ευχαριστήσω θερμά και ειλικρινά τον κύριο επόπτη της εργασίας και καθηγητή μου, Λέκτορα ιστορίας και θεωρίας της τεχνολογίας, Μ. Μπιλάλη, μαζί με τον οποίο καθορίσαμε και διαμορφώσαμε το θέμα αυτής της εργασίας. Η βοήθεια του υπήρξε ουσιαστική και το ενδιαφέρον του, ως επιστήμων αλλά προπαντός ως άνθρωπος, για την προσπάθεια μου, αποτέλεσε περισσότερο από οτιδήποτε το στήριγμα για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Οι γνώσεις, το ήθος και ο επαγγελματισμός του οδήγησαν σε μια άψογη συνεργασία με θετικό, θεωρώ, αποτέλεσμα. Ευχαριστώ πραγματικά και τον επικουρικό επόπτη της εργασίας και καθηγητή μου, Δρα Πολυμέρη Βόγλη, στον οποίο, πάνω από όλα, οφείλω το ενδιαφέρον που απέκτησα, μέσα από τις σπουδές μου, για την μεταπολεμική ιστορία. Οι ενδιαφέρουσες προτάσεις, οι διορθώσεις και οι συμβουλές του πάνω στην εργασία μου αποτέλεσαν την βοήθεια, η οποία οδήγησε σε μια εποικοδομητική και άκρως ενδιαφέρουσα συνεργασία.

Ευχαριστώ όλους τους υπαλλήλους των αρχείων και βιβλιοθηκών που επισκέφτηκα τον τελευταίο χρόνο, και ιδιαίτερα αυτούς της ΕΡΤ και του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης του Δήμου Βόλου. Ευχαριστίες οφείλω και στην καλή μου φίλη Αθηνά Κραβαρίτη, η οποία είχε την ευγένεια και την προθυμία να διαβάσει ολόκληρο το κείμενο αυτής της εργασίας και να με προφυλάξει με τις παρατηρήσεις της από λάθη και παραλείψεις, συντακτικής και γραμματικής φύσεως. Τέλος, ευχαριστώ τους γονείς μου για την αμέριστη ηθική και σημαντική υλική συμπαράστασή τους, ως προς την ολοκλήρωση των προπτυχιακών μου σπουδών και της πτυχιακής μου εργασίας.

Στην Μνήμη της Γιαγιάς μου

Περιεχόμενα

1.Εισαγωγή

1.1 Η Εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα.....σελ.	5
1.2 Η Ελλάδα στο μετεμφυλιακό πολιτικό πεδίο.....σελ.	10
1.3 Αδυναμία ελέγχου της τηλεόρασης.....σελ.	14
1.4 Πρόγραμμα : Ορισμός και ένταξη στο «ιστορικό γίνεσθαι».....σελ.	18
1.5 Περιγραφή του υλικού της εργασίας.....σελ.	25

2. Η μελέτη του προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασης

2.1 Το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης: προσέγγιση σε δύο επίπεδα.....σελ.	29
2.2 Α: Τα γενικά χαρακτηριστικά του προγραμματισμού και της λειτουργίας της ελληνικής τηλεόρασηςσελ.	31
2.3. Β: Η δομή του προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασηςσελ.	38
2.4 Ο αυταρχικός και εμπορικός χαρακτήρας της ελληνικής τηλεόρασης.....σελ.	51
2.5 Ο αντιφατικός χαρακτήρας των προγραμμάτων της ελληνικής τηλεόρασης.....σελ.	58

3. Συμπεράσματα

3. Η ελληνική τηλεόραση ως ιστορική ιδιοτυπία.....σελ.	61
Πηγές – Βιβλιογραφία.....σελ.	69
Παράρτημα 1, Πίνακες - Διαγράμματα.....σελ.	73
Παράρτημα 2, Φωτογραφίες – Εικόνες.....σελ.	82

1.1 Η εμφάνιση της Τηλεόρασης στην Ελλάδα

Η εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα συμπίπτει χρονολογικά με μια περίοδο πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων για την χώρα, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Συμβατικά μπορούμε να μελετήσουμε το φαινόμενο αυτό αρχικά σε μια φάση από το 1951 έως το 1967 και στην συνέχεια, στην περίοδο της δικτατορίας, από το 1967 έως το 1974. Η δεύτερη αυτή περίοδος αποτελεί μια επταετία αλλαγών που απέδωσαν στην ελληνική τηλεόραση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και μια πιο ολοκληρωμένη μορφή σε σχέση με την προ-δικτατορική περίοδο.

Αποκλειστικός φορέας του ραδιοηλεκτρομαγνητικού φάσματος στην Ελλάδα υπήρξε το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ), το οποίο συστήθηκε και οργανώθηκε με την συντακτική πράξη 54 της 14/15 Ιουνίου 1945.¹ Παράλληλα, το 1951 με το νόμο 1663, προβλέφθηκε η ίδρυση και λειτουργία ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών από τις ένοπλες δυνάμεις. Ο αναγκαστικός αυτός νόμος διετάχθη *«λόγω υφισταμένης, κατεπειγούσης και αναποφεύκτου ανάγκης»*, αποφασίστηκε, δε, από το υπουργικό συμβούλιο και τέθηκε σε ισχύ πριν ακόμη ψηφιστεί από το κοινοβούλιο.² Αξίζει να σημειώσουμε πως ο *υφιστάμενος και κατεπείγον* χαρακτήρας του νόμου αυτού παραπέμπουν στην λογική της νομοθετικής δραστηριότητας του εμφυλίου πολέμου, όπου η χώρα κυβερνιόταν με νομοθετικά διατάγματα, ενώ θεωρείτο και *αναπόφευκτος* καθώς οι ραδιοφωνικοί σταθμοί των ενόπλων δυνάμεων λειτουργούσαν ήδη από την εποχή του εμφυλίου πολέμου. Με το νόμο 2312 του 1953, *«Περί οργανώσεως και λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος»*, έγινε σαφής ο μονοπωλιακός χαρακτήρας του ΕΙΡ, ήδη από την πρώτη παράγραφο του νόμου, όπου αναφέρεται πως *«η οργάνωσις, η διαχείρισις και εκμετάλλευσις του ραδιοφωνικού δικτύου της χώρας ανήκει εις το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας»*.³ Οφείλουμε να αναφέρουμε πως με τον όρο «Ραδιοφωνία» ο νομοθέτης εννοεί κάθε ραδιοηλεκτρική υπηρεσία εκπομπών, επομένως και τις εκπομπές τηλεόρασης.⁴ Επιπλέον, ο νόμος προέβλεπε πως όλες οι εγκαταστάσεις ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών που βρίσκονται στην Ελλάδα ως την ψήφιση του, περιέρχονται στην αποκλειστική χρήση του ΕΙΡ.⁵ Η αυτόνομη και παράλληλη

¹ Πρόδρομος Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σελ. 20.

² Φ.Ε.Κ, Έτος 1951, Α, αρ. Φύλλου 45.

³ Φ.Ε.Κ, Έτος 1953, Α, αρ. Φύλλου 57.

⁴ Άρθρο 1, παρ. 1 του ν. 2312/1953.

⁵ Άρθρο 2, παρ. 2 του ν. 2312/1953.

λειτουργία ενός άλλου ραδιοτηλεοπτικού φορέα, αυτού των ενόπλων δυνάμεων, αποτελούσε μια εμφανή παραβίαση του μονοπωλίου του ΕΙΡ. Αυτό, έγινε εμφανές στην περίπτωση της τηλεόρασης αρκετά αργότερα, με την εφαρμογή των νόμων και την λειτουργία σταθμών τηλεόρασης, από πλευράς ΕΙΡ και ενόπλων δυνάμεων. Στο σημείο αυτό μπορούμε συνοπτικά να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις που σχετίστηκαν με την εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα και να αναλύσουμε τα κυριότερα σημεία που αφορούσαν την λειτουργία των σταθμών.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η κυβέρνηση της ΕΡΕ σκόπευε να χρησιμοποιήσει 15 εκ. δολάρια από τις πολεμικές αποζημιώσεις της Ιταλίας για την εγκατάσταση τηλεοπτικού δικτύου στην χώρα, μια πρόθεση που δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των αυξημένων αναγκών για χρήματα, ιδιαίτερα μετά τους σεισμούς που έπληξαν την Ελλάδα.⁶ Ωστόσο, τον Σεπτέμβριο του 1960, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ), στα πλαίσια διεξαγωγής της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), έθεσε σε εφαρμογή το πρώτο τηλεοπτικό πείραμα στα ελληνικά χρονικά. Χωρίς νομικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες, ανειδίκευτα - σε θέματα τηλεόρασης- στελέχη της ΔΕΗ, εγκατέστησαν έναν σταθμό που εξέπεμπε τηλεοπτική εικόνα από το περίπτερο της επιχείρησης και προβαλλόταν από τις υπαίθριες τηλεοράσεις, εντός και εκτός της έκθεσης.⁷ Αυτός ο πρώτος προς διαμόρφωση τηλεοπτικός πυρήνας, με κέντρο την Θεσσαλονίκη, προσέκρουσε στους νομικούς περιορισμούς που επικαλέστηκε το ΕΙΡ και περιορίστηκε στην λειτουργία 21 ημερών, όσο διήρκεσε και η ΔΕΘ.⁸ Ωστόσο, η ΔΕΗ όντας μια επιχείρηση που απολάμβανε των προνομίων του Δημοσίου, τον Δεκέμβρη του 1962 έθεσε σε λειτουργία στα κεντρικά γραφεία της επιχείρησης στην Αθήνα, τον πειραματικό τηλεοπτικό της σταθμό. Παράλληλα τοποθέτησε οθόνες σε κεντρικά σημεία της πόλης. Η ανάγκη για διαφήμιση του ομολογιακού της δανείου μέσω του τηλεοπτικού της σταθμού φαίνεται πως ώθησε την ΔΕΗ στην παράκαμψη της νομοθεσίας, στην οποία όμως προσέκρουσε ξανά και έπαυσε την λειτουργία του σταθμού.⁹ Καθώς κατά τη διάρκεια της ΔΕΘ του 1964 η ΔΕΗ επανέλαβε το ανάλογο εγχείρημα του 1960 με διευρυμένο σήμα και πολλαπλούς εγκατεστημένους δέκτες, όλα τα γεγονότα

⁶ Ζαχαρόπουλος, Θύμιος, Παράσχος, *Mass Media in Greece: power, politics and privatization*, Praeger, Westport 1993, σελ. 42.

⁷ Χριστίνα Μπανάρου, «Ελληνική Τηλεόραση, Δεσποινίς ετών 35», <<http://www.paraki.panteion.gr/teuxos5/television.htm>>. (24/4/2005).

⁸ Γιώργος Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σελ. 26-27.

⁹ Μανώλης Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 104.

υποδείκνυαν πως η εγκατάσταση τηλεοπτικού δικτύου στην Ελλάδα ήταν βραχυπρόθεσμα αναπόφευκτη. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1965 λειτούργησε ο πρώτος πειραματικός σταθμός του ΕΙΡ που εξέπεμπε από το Ζάππειο Μέγαρο, ενώ στις 23 Φεβρουαρίου 1966, από το μέγαρο του ΟΤΕ άρχισε πλέον μια πιο οργανωμένη εκπομπή τηλεοπτικού σήματος του ΕΙΡ. Η τελευταία αυτή ημερομηνία αποτελεί και την αντίστοιχη συμβατική της έναρξης της Ελληνικής Τηλεόρασης καθώς περιελάμβανε πρόγραμμα εκπομπής διάρκειας δύο ωρών, ενώ είχε προηγηθεί και διαγωνισμός για την πρόσληψη τηλεπαρουσιαστριών.¹⁰

Στις ΗΠΑ, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 η τηλεόραση είχε αποτελέσει ένα μέρος της καθημερινής ζωής ενώ στην Βρετανία από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 αναπτύχθηκε με ιδιαίτερη απήχηση.¹¹ Στην Γαλλία η τηλεόραση απέκτησε μαζική απήχηση καθώς ένα μεγάλο μέρος των νοικοκυριών διέθετε τηλεοπτικό δέκτη στα μέσα της δεκαετίας του 1950.¹² Ακόμη και η κατεστραμμένη από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας βρισκόταν σε θέση το 1954 να θέσει σε λειτουργία το πρώτο της εθνικό τηλεοπτικό δίκτυο, όπως ακριβώς και η πρώην σύμμαχος της, Ιταλία.¹³ Είναι εμφανές πως η τηλεόραση στην Ελλάδα εμφανίστηκε σχετικά αργά, καθώς ήταν η μόνη χώρα μαζί με την Τουρκία που δεν είχε αποκτήσει τηλεοπτικό δίκτυο στην Ευρώπη, ενώ τα πρωταρχικά της πειραματικά εγχειρήματα συνδέθηκαν με συγκυρίες και φαινόμενα τόσο οικονομικής φύσεως όσο και πολιτικής. Δεν πρέπει άλλωστε να αγνοούμε πως η τηλεόραση είναι ένα καθολικό φαινόμενο της μεταπολεμικής εποχής και διακύβευμα τόσο πολιτικών όσο και οικονομικών συμφερόντων παγκοσμίως. Στην Ελλάδα χαρακτηριστικά, ενώ η κυβέρνηση της ΕΡΕ ήταν αυτή που πρωταρχικά έδειξε ενδιαφέρον για την εγκατάσταση τηλεοπτικού δικτύου στην χώρα, η πρόθεση αυτή δεν υλοποιήθηκε ούτε μετά την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία, προφανώς για οικονομικούς λόγους.¹⁴

Η «Τηλεόρασις των Ενόπλων Δυνάμεων» (ΤΕΔ), προέκυψε στην ίδια ιδιόμορφη περίοδο, για την κοινωνική και πολιτική ζωή της Ελλάδας, με το ΕΙΡ. Η εμφάνιση των τηλεοπτικών πομπών των ενόπλων δυνάμεων στηρίχθηκε στον προαναφερθέντα

¹⁰ Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σελ. 108.

¹¹ Παπαθανασόπουλος Στέλιος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 117.

¹² Ο.π., σελ. 183.

¹³ Ο.π., σελ. 102.

¹⁴ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 28.

νόμο του 1951, στο πρώτο άρθρο του οποίου επιτρεπόταν η εγκατάσταση και λειτουργία από το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης «σταθμών ραδιοφωνίας ή τηλεοράσεως ή άλλης ραδιοηλεκτρικής εφαρμογής και κλήσεως, επί τω σκοπώ της διαφωτίσεως, διαπαιδαγωγήσεως ψυχαγωγίας και εξυψώσεως εν γένει του μορφωτικού επιπέδου των ενόπλων δυνάμεων, εν πολέμω δε επιπροσθέτως και δια την τόνωσιν του φρονήματος του αγωνιζομένου έθνους.»¹⁵ Η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων βασισμένη στην υπάρχουσα αυτή νομοθεσία, η οποία υφίστατο κατά απόκλιση του νόμου 2312 του 1953, που απέδιδε το ραδιοφωνικό μονοπώλιο στο ΕΙΡ, το 1964 ζήτησε από τον Γ. Παπανδρέου να παραχωρηθεί άδεια στον ραδιοφωνικό σταθμό των ενόπλων δυνάμεων ώστε να επεκταθεί και στο τηλεοπτικό πεδίο. Η κίνηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως προσπάθεια δημιουργίας αντίβαρου στο ΕΙΡ, το οποίο θεωρούσαν πως ελεγχόταν από την Ένωση Κέντρου. Η άρνηση της κυβέρνησης Παπανδρέου δεν αποθάρρυνε την στρατιωτική ηγεσία η οποία εκμεταλλευόμενη την πτώση της Ένωσης Κέντρου δημιούργησε την κατάλληλη υποδομή για μετάδοση τηλεοπτικών προγραμμάτων.¹⁶ Το πρώτο επίσημο τηλεοπτικό πρόγραμμα της ΤΕΔ μεταδόθηκε από το κανάλι / δίαυλο 10, την Κυριακή 27 Φεβρουαρίου 1966, τέσσερις ημέρες μετά την έναρξη των εκπομπών του ΕΙΡ, από το κτήριο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, δίπλα στο Πεδίον του Άρεως.¹⁷ Στην περίπτωση των σταθμών των ενόπλων δυνάμεων η νομοθεσία που τους αφορούσε ήταν σαφώς σαφέστερη και πιο περιοριστική σε σχέση με το ΕΙΡ. Παρ' όλα αυτά, εκμεταλλευόμενες τον ρόλο τους, οι ένοπλες δυνάμεις επέκτειναν τις δραστηριότητές τους ώστε να απευθύνονται όχι μόνο στα μέλη του στρατεύματος αλλά και στο κοινό. Τα προγράμματα τους δεν περιορίζονταν στους σκοπούς που ο νόμος του 1951 έθετε ρητά αλλά περιείχαν και πολιτικό περιεχόμενο. Οι ραδιοσταθμοί των ενόπλων δυνάμεων (και η ΤΕΔ από το 1966) παρέμεναν ουσιαστικά έξω από κάθε πολιτικό και επομένως κοινοβουλευτικό έλεγχο, δρώντας ως στοιχεία ενός αυτόνομου πόλου εξουσίας.

Όπως προκύπτει από το νομοθετικό πλαίσιο που τους περιέβαλε, οι σταθμοί τηλεοράσεως του ΕΙΡ και των ενόπλων δυνάμεων διέφεραν αισθητά. Το 1970 αποτελεί μια σημαντική χρονιά για τα τηλεοπτικά δεδομένα στην Ελλάδα. Δεδομένης της εισαγωγής της τηλεόρασης στον ελληνικό χώρο, η δικτατορία των Συνταγματαρχών με το νομοθετικό διάταγμα 475 της 10/12/1970 μετονόμασε το ΕΙΡ

¹⁵ Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, σελ. 31.

¹⁶ Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σελ. 110.

¹⁷ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 48.

σε ΕΙΡΤ, «Εθνικόν Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και Τηλεοράσεως». Το ΕΙΡΤ, όπως και πριν την νέα αυτή νομοθεσία, χαρακτηριζόταν ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, ήταν δηλαδή μια δημόσια υπηρεσία που απολάμβανε των προνομίων του ελληνικού δημοσίου. Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα νόμο του 1953, είχε το αποκλειστικό δικαίωμα εγκατάστασης και εκμετάλλευσης κάθε μέσου μετάδοσης προγραμμάτων ραδιοφωνίας και τηλεόρασης. Το ΕΙΡΤ τελούσε υπό τριπλό κρατικό έλεγχο: α) τεχνικό από το υπουργείο συγκοινωνιών, β) οικονομικό από το υπουργείο οικονομικών και γ) διοικητικό από το υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, το οποίο όριζε και τους διευθυντές του Ιδρύματος. Με αυτό τον τόπο και πάντα σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 2312/1953, τα διοικητικά όργανα του ΕΙΡΤ ορίζονταν έμμεσα ή άμεσα από την Κυβέρνηση. Για παράδειγμα, ο Γενικός Διευθυντής ήταν μετακλητός πολιτικός υπάλληλος σε βαθμό γενικού γραμματέα υπουργείου, ο οποίος επιλεγόταν από το υπουργικό συμβούλιο, γεγονός που καθιστούσε καταφανή την εξάρτηση του από τους αρμόδιους υπουργούς. Θεωρητικά βέβαια, το ΕΙΡΤ υφίστατο ως ένα αυτόνομο κρατικό ίδρυμα, κάτι που έπαψε ουσιαστικά να ισχύει με υπουργική απόφαση 10627/1606 στις 13/11/1972 που προέβλεπε την συγκρότηση επιτροπής *«καθορισμού επί τινών θεμάτων των όρων λειτουργίας και εκμεταλλεύσεως των Σταθμών Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης»* και αφορούσε τόσο ΕΙΡΤ όσο και το σταθμό των ενόπλων δυνάμεων.¹⁸ Η απόφαση αυτή αποτελούσε μια σαφή κίνηση της δικτατορίας που αποδείκνυε την πρόθεση της να ελέγξει και νομοθετικά τους σταθμούς ραδιοφωνίας και τηλεόρασης.

Στην περίπτωση του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων το 1970, με το νομοθετικό διάταγμα 722, συστάθηκε στρατιωτική υπηρεσία με τίτλο «Υπηρεσία Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων», ως μεικτή στρατιωτική μονάδα, η οποία υπαγόταν στις διαταγές του Αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων.¹⁹ Η καταπάτηση του μονοπωλίου του ΕΙΡ από τις ένοπλες δυνάμεις έπαψε με αυτό το νομοθετικό διάταγμα καθώς υπήγαγε τους σταθμούς των ενόπλων δυνάμεων στην αρμοδιότητα της νεοσυσταθείσας Υπηρεσίας Ενημερώσεως των Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ). Ανάμεσα στους στόχους τους οποίους απέβλεπε η υπηρεσία αυτή διακρίνεται *«η εθνική, ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγησις, ως και επιμόρφωσις, ενημέρωσις και ψυχαγωγία κατ' αρχήν του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας και*

¹⁸ Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, σελ. 21-30.

¹⁹ Φ.Ε.Κ, Έτος 1970, Α, αρ. Φύλλου 252.

δευτερευόντος του κοινού.»²⁰ Τόσο από οργανωτική όσο και από διοικητική άποψη η YENEΔ αποτελούσε τμήμα των ενόπλων δυνάμεων, ανεξάρτητο από την πολιτική ηγεσία, με στρατιωτικούς αλλά και πολιτικούς υπαλλήλους, τον αριθμό των οποίων όριζε ρητά νόμος. Ο στρατός με αυτή την έννοια εμφανιζόταν πλέον όχι απλά ως ένα συστατικό στοιχείο του λαού και του έθνους αλλά ως *διαμορφωτής* και *διαφωτιστής* τους. Η συγκρότηση της YENEΔ και η υπαγωγή της στο υπουργείο των ενόπλων δυνάμεων αντανάκλασε τον κυρίαρχο ρόλο που και θεσμοθετημένα με το σύνταγμα του 1968 δόθηκε στις ένοπλες δυνάμεις, που ήταν πλήρως ανεξάρτητες και ανεξέλεγκτες από όλα τα κρατικά όργανα.²¹

1.2 Η τηλεόραση στο μετεμφυλιακό πολιτικό πεδίο

Ο διπολισμός που δημιουργούσε το γεγονός ότι το EIPT υπαγόταν στο Υπουργείο Προεδρίας και η YENEΔ στο Υπουργείο Ενόπλων Δυνάμεων φαίνεται πως αποτελούσε ένα δείγμα αντίφασης, τόσο σε νομοθετικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Είναι γεγονός πως η YENEΔ, με την ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου, επίσημα αποτελούσε τμήμα των ενόπλων δυνάμεων, γεγονός που δεν συμβάδιζε με το πνεύμα ενός ελεύθερου πολιτικού συστήματος, όπως αυτό χαρακτηριζόταν από τους πραξικοπηματίες.²² Η λειτουργία αυτού του σταθμού τηλεόρασης, κάτω από τις συνθήκες που δημιουργήθηκε και συνέχισε να εξελίσσεται, αποτελεί το αξιοπρόσεκτο σημείο προς μελέτη για τα τηλεοπτικά δεδομένα καθώς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διεκδίκησης του πολιτικού πεδίου από το στρατό, ως βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ιστορίας Ελλάδας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το 1949, έως και το 1974. Άλλωστε, η πολιτική διαχείριση της ίδιας της στρατιωτικής νίκης μέσα από την διαμόρφωση ενός σταθερού πλέγματος εξουσίας αποτέλεσε την κυρίαρχη επιδίωξη, που όπως οι εξελίξεις απέδειξαν, καθόρισε και την μορφή του μετεμφυλιακού καθεστώτος.²³ Η κατανόηση της προβληματικής γύρω από το ρόλο του στρατού στην κοινωνική και πολιτική ζωή της μετεμφυλιακής Ελλάδας εμφανίζεται να προκύπτει από την άρρηκτη σχέση του με την εξουσία της αστικής

²⁰ Άρθρο 1, παρ. 1β του ν. 722/1970.

²¹ Δημήτρης Χαράλαμπος, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 260-261.

²² Γεώργιος Παπαδόπουλος, «Προς την Ένωση Ευρωπαϊκού Οικονομικού Τύπου, 6/2/1969», *Το πιστεύω μας*, Έκδοσις Γενικής Διευθύνσεως Τύπου, τ. Δ', Αθήνα 1968, σελ. 15.

²³ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 9.

τάξης. Η σχέση αυτή εδραιώθηκε με το τέλος του εμφυλίου όπου η στρατιωτική υπεροχή αποτέλεσε το μέσο για την πολιτική νίκη και επομένως ένα συστατικό στοιχείο της οργάνωσης της ηγεμονίας της αστικής τάξης.²⁴ Η αντίληψη για τον ρόλο του στρατού στην φάση αυτή φαίνεται πως εκφραζόταν από την αυτονόητη ανάγκη για αναγνώριση του έργου του στρατεύματος αλλά και της ηγεσίας του στον «εθνικό αγώνα» καθώς και από την εναπόθεση της ασφάλειας και του μέλλοντος του έθνους στις ένοπλες δυνάμεις.²⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, στην περίοδο μετά τον πόλεμο βρίσκονται σε μια αντιφατική κατάσταση. Το αίτημα των Ελλήνων για δημοκρατία, λαϊκή κυριαρχία και εθνική ανεξαρτησία υπήρξε ουσιαστικό, ήδη από την συμφωνία της Βάρκιζας,²⁶ δεν οδηγούσε όμως σε τελευταία ανάλυση στην υπέρβαση του συστήματος, ήταν και γινόταν εντός του πλαισίου του.²⁷ Το σύστημα αυτό χαρακτηριζόταν από την υπάρχουσα τάση διαμόρφωσης ενός νόμιμου πολιτικού συστήματος ενώ ταυτόχρονα αυτό εμφανιζόταν να λειτουργεί δυαδικά, αφού διαμορφωνόταν αργά αλλά σταθερά το αποκαλούμενο *παρακράτος*.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα μεταβατικής αστάθειας, οι οριοθετήσεις που ο εμφύλιος πόλεμος επέβαλε σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής άρχισαν να γίνονται εμφανείς. Η έννοια της νομιμότητας δεν συμβάδιζε με την διαμόρφωση ενός κράτους δικαίου αλλά συνδεόταν άρρηκτα με την έννοια της *εθνικοφροσύνης*.²⁸ Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, όπως κάθε διαρθρωμένο σύστημα ιδεών και αντιλήψεων εμφανιζόταν να εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο κατασκεύαζαν και αντιλαμβάνονταν την σύγχρονή τους πραγματικότητα οι νικητές του εμφυλίου. Ο διαχωρισμός ήταν απλός: Όποιος δεν ήταν *εθνικόφρων* ήταν *κομμουνιστής*. Η έννοια του κομμουνιστή δεν περιελάμβανε απλά έναν πολιτικό – ιδεολογικό αντίπαλο αλλά έναν κυρίως εσωτερικό εχθρό που επιβουλεύονταν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, υποκινούμενο από έξωθεν κομμουνιστικές δυνάμεις.²⁹ Η *εθνικοφροσύνη*

²⁴ Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, σελ. 226

²⁵ Οι απόψεις αυτές εκφράζονται εγγράφως στο επίσημο πρακτικό της πολιτικής συμφωνίας για σχηματισμό κυβέρνησης από τους Ν. Πλαστήρα, Σ. Βενιζέλο, Γ. Παπανδρέου και Εμμ. Τσουδερό που δόθηκε στον Βασιλιά Παύλο στις 12 Μαρτίου 1950. Πρβλ. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στην Χούντα*, τ. Α, Παπαζήση, Αθήνα, 1977, βλ. παρ. σελ. 97.

²⁶ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ.154-155.

²⁷ Νίκος Κοτζιάς, «Η Κοινωνία της Συνενοχής, Κρατική Νομιμότητα και Νομιμοποίηση», *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σελ. 146.

²⁸ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σελ 154-155.

²⁹ Άγγελος Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη: Η Ιδεολογία του Τρόμου και της Ενοχοποίησης», *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σελ. 648.

μέσα σε αυτό το πλαίσιο στόχευε στην νομιμοποίηση μιας σειράς μέτρων και πολιτικών που απέβλεπαν στον περιορισμό των δικαιωμάτων των ηττημένων του εμφυλίου. Με την ψήφιση του συντάγματος του 1952 διατηρήθηκαν σε ισχύ ειδικά ψηφίσματα και συντακτικές πράξεις που είχαν εκδοθεί μετά το 1944, μέτρα τα οποία επέτρεπαν τις διακρίσεις εις βάρος των αριστερών, διαμορφώνοντας μια κοινωνία δύο κατηγοριών. Φαίνεται έτσι πως λειτουργούσε και ένα *παρασύνταγμα*³⁰, που εντελώς αντιθετικά με το σύνταγμα, διατηρούσε ένα θεσμικό πλαίσιο καταστολής και περιορισμού των δικαιωμάτων των «κομμουνιστών», διαμορφώνοντας ένα καθεστώς «περιορισμένης Δημοκρατίας».³¹ Η ύπαρξη αυτών των περιστασιακών συνταγματικών και νομοθετικών κειμένων, που είχαν τεθεί σε ισχύ κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και αποτυπώθηκαν στο σύνταγμα του 1952, περιόριζε την ευρύτερη έννοια της «ελευθερίας», την οποία τυπικά εγγυούταν το σύνταγμα. Κατά αντιστοιχία, η γένεση του τηλεοπτικού φαινομένου στην Ελλάδα προέκυψε μέσα από ένα διπλό, αντιθετικό νομοθετικό πλαίσιο που παρέπεμπε στην λογική της έννοιας του «παρασυντάγματος»: ενώ ήδη υπήρχε νομοθετικό πλαίσιο που καθόριζε αναλυτικά και με σαφή τρόπο την λειτουργία των ραδιοτηλεοπτικών μέσων στην Ελλάδα (ν. 23/12 1953), παράλληλα, λειτουργούσαν ειδικές διατάξεις (ν.1663/1951) που περιόριζαν το αποκλειστικό μονοπώλιο του ΕΙΡ στο ραδιοτηλεοπτικό φάσμα της χώρας, επιτρέποντας στις ένοπλες δυνάμεις να αποκτήσουν τους δικούς τους ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς. Επιπλέον, το κράτος δεν ήταν σε θέση να αναπαράγει τους κλασσικούς μηχανισμούς της νεωτερικότητας, όπως, «κράτος δικαίου», «κράτος πρόνοιας» και «κράτος υποκείμενο των διεθνών σχέσεων», καθώς οι εκφράσεις τους (π.χ ελεύθερες εκλογές) αποτελούσαν κίνδυνο για την εξουσία της «εθνικόφρονος Δεξιάς».³² Απεναντίας, οι νόμοι και τα διατάγματα χρησιμοποιούνταν ως μέσα ελέγχου της κοινωνίας των πολιτών³³.

Ο ίδιος ο στρατός είχε αφενός συνειδητοποιήσει την βαρύτητα του ρόλου του στην οργάνωση του ελληνικού αστικού κράτους και αφετέρου τον βαθμό

³⁰ Ο όρος *παρασύνταγμα* χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον Νίκο Αλιβιζάτο και υιοθετήθηκε από όλους τους μελετητές της μεταπολεμικής περιόδου.

³¹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σελ. 35.

³² Κοτζιάς, «Η Κοινωνία της Συνενοχής, Κρατική Νομιμότητα και Νομιμοποίηση», σελ. 149.

³³ Είναι χαρακτηριστικό πως τόσο κατά την διακυβέρνηση από δεξιές κυβερνήσεις (1953-1963, 1965-1966), όσο και από κεντρώες (1951-1953, 1963-1965), τα νομοθετικά διατάγματα ήταν σαφώς περισσότερα από τους τυπικούς νόμους που ψήφισε η Βουλή, σε βαθμό τέτοιο που να ισχυριστούμε ότι τους υποκαθιστούσαν. Πρβλ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, σελ. 217-218.

αυτονομίας που τον διέκρινε. Ωστόσο, είναι εμφανές πως δεν είχε απόλυτη συνείδηση της αρχής της πολιτικής κυριαρχίας. Αυτό, έγινε σαφές με την δημιουργία του ΙΔΕΑ, μιας μυστικής οργάνωσης στα πλαίσια των ενόπλων δυνάμεων, από αξιωματικούς που στόχο είχαν να επιβάλουν μια δικτατορία υπό την ηγεσία τους.³⁴ Με την εφαρμογή του σχεδίου «Περικλής», οι εκλογές του 1961, ως κομβικό σημείο στην εξέλιξη του ρόλου των ενόπλων δυνάμεων, αναδεικνύουν, από την μια πλευρά τον ιδιαίτερο ρόλο των μηχανισμών καταστολής ως μέσου για την διατήρηση της εξουσίας της Δεξιάς, και από την άλλη, την ιδιαίτερη σημασία του στρατού στην διαδικασία αυτή, ως κέντρο οργάνωσης όλων αυτών των εξωθεσμικών και ανεξάρτητων δραστηριοτήτων³⁵. Η δράση των ΤΕΑ ίσως είναι και το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της ανεξάρτητης δράσης του στρατού, στην ύπαιθρο.³⁶ Ακόμη, στην διάθεση των ενόπλων δυνάμεων βρισκόταν ένας ολόκληρος μηχανισμός μέσω του οποίου η ιδεολογία της εθνοφροσύνης διοχετευόταν όχι μόνο στην κοινωνία των πολιτών αλλά και στους στρατώνες, τις σχολές και τις λέσχες του στρατεύματος με σαφή προπαγανδιστικό χαρακτήρα, υπερψήφησης της Δεξιάς. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται η εκτύπωση αντικομμουνιστικών φυλλαδίων του ΓΕΣ και ο ραδιοφωνικός, αλλά και τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων, καθώς οι στρατιωτικοί θεωρούσαν πως το ΕΙΡ ελεγχόταν από την Ένωση Κέντρου.³⁷

Επιπλέον, δεδομένης της συμβολής του στρατού στην ανασυγκρότηση της χώρας, οι ένοπλες δυνάμεις ανέπτυξαν μια υπερβάλλουσα αυτοεκτίμηση η οποία εκφράστηκε όχι μόνο σε πολιτικό επίπεδο αλλά σε οικονομικό και κοινωνικό. Οι ένοπλες δυνάμεις στήριζαν μεν πολιτικά με τις εξωθεσμικές δραστηριότητες τους την ηγεμονία της Δεξιάς, αλλά λαμβάνοντας μέρος σε ποικίλα έργα ανοικοδόμησης και ανάπτυξης της χώρας απέκτησαν συνείδηση αλλά και δημόσια αναγνώριση σε ορισμένες περιπτώσεις ως μέσο προόδου και εκσυγχρονισμού. Πολλά δημόσια και

³⁴ Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Καρανάσης, Αθήνα 1974, σελ. 131.

³⁵ Το σχέδιο «Περικλής» στόχευε ουσιαστικά στην άσκηση συστηματικής βίας στους ψηφοφόρους, κυρίως ψυχολογικής, για την μείωση των ποσοστών της αριστεράς κάτω από το 20%. Το σχέδιο είχαν επεξεργαστεί οι ένοπλες δυνάμεις και την δράση για την εφαρμογή του αναλάμβαναν ο στρατός, τα σώματα ασφαλείας, οι πολιτικές κεντρικές αρχές, οι περιφερειακές υπηρεσίες και αρχές τοπικής αυτοδιοίκησης της χώρας. Πρβλ. «Πολιτικές Δυνάμεις και Παραεξουσία», *Η Μεγάλη Ιστορία του 20^{ου} αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 216.

³⁶ Τα Τάγματα Εθνικής Ασφαλείας δημιουργήθηκαν το 1951 από την Κυβέρνηση Σοφούλη και αποτελούνταν από έφεδρους οι οποίοι καλούνταν τακτικά να λάβουν μέρος σε στρατιωτικές ασκήσεις υπό τις διαταγές μόνιμων αξιωματικών. Η επιλογή τους γινόταν από τους «εθνικόφρονες» πολίτες, οι οποίοι διατηρούσαν οπλισμό νόμιμο στο σπίτι τους και ασκούσαν πολλαπλές πιέσεις στους «μη νομιμόφρονες» κατοίκους για να ψηφίζουν τη Δεξιά. Πρβλ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, σελ. 599.

³⁷ Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Προσκήνιο, Αθήνα 1997, σελ. 77.

στεγαστικά έργα προς όφελος των πολιτών ήρθαν εις πέρας από την Στρατιωτική Υπηρεσία Έργων Ανασυγκροτήσεως.³⁸ Εμφανιζόμενος όχι μόνο ως εγγυητής της ελευθερίας του Έθνους αλλά και ως παράγοντας της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, ο στρατός ήταν λογικό να συνεχίσει να διεκδικεί πολιτική αναγνώριση σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. Η ίδια η διαπραγματευτική του δύναμη στο επίπεδο αυτό γινόταν ακόμα πιο εμφανής και ενισχυόταν με την κατοχή δικτύου ραδιοφώνου και τηλεόρασης. Ο τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων λειτούργησε με αυτό τον τρόπο ως ένδειξη τόσο της διεκδίκησης του πολιτικού χώρου στην μετεμφυλιακή Ελλάδα όσο και της ασυμβατότητας που εξέφραζε το πολιτικό καθεστώς της χώρας σε σχέση με τα δημοκρατικά μοντέλα διακυβέρνησης, τόσο πριν την 21^η Απριλίου 1967 όσο και έπειτα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ. Παπαθανασόπουλος, η σύσταση ενός τέτοιου ραδιοτηλεοπτικού σταθμού, αποτελεί μοναδική περίπτωση στα ραδιοτηλεοπτικά χρονικά της ευρωπαϊκής ραδιοτηλεόρασης.³⁹ Η ελληνική τηλεόραση σε αυτό το πλαίσιο αποτελεί ένα παράδειγμα της αντινομίας ανάμεσα στο στρατό και στην εκάστοτε πολιτική ηγεσία της χώρας, για την διεκδίκηση του πολιτικού χώρου.

1.3 Αδυναμία ελέγχου της τηλεόρασης

Η τηλεόραση είναι προφανές πως αποτέλεσε ένα αντικείμενο διεκδίκησης και στον ελλαδικό χώρο. Η σημαντικότητα του μέσου αυτού ως ένα κομμάτι των ΜΜΕ φαίνεται πως είχε γίνει αισθητή από την πρώτη στιγμή. Αξίζει να σημειωθεί πως ο νόμος 2312 του 1953, στον οποίο στηρίχθηκε η λειτουργία του ΕΙΡ τα επόμενα χρόνια, ψηφίστηκε μέσα σε ένα κλίμα αντιπαράθεσης, όπως αυτό προκύπτει από τα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων. Ο ίδιος ο εισηγητής του νόμου, Μ. Κωλέττης – Οικονόμου, ανέφερε στην ομιλία του χαρακτηριστικά:

³⁸ Ζαχαρόπουλος Γεώργιος, «Η πολιτική και ο στρατός στην Μεταπολεμική Ελλάδα», *Η Ελλάδα κάτω από το στρατιωτικό ζυγό*, Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος – R. Clogg, Παπαζήση, Αθήνα 1976, σελ. 68-69.

³⁹ Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, σελ. 261.

« Η Ραδιοφωνία, εάν ο τύπος χαρακτηρίζεται ως τετάρτη εξουσία, πρέπει να θεωρήται έτι μάλλον ιδιαίτερας προσοχής και να θάλλεται περισσότερο από το Κράτος. Και υποκειμενικώς και αντικειμενικώς είναι επόμενο το έντυπον να μην αναγιγνώσκεται ή να μην κυκλοφορεί ευρέως. Η φωνή του ραδιοφώνου όμως φτάνει παντού. Και εις την καλύβαν του πτωχού χωρικού της Ελλάδος και εις τον απόδημον ελληνισμόν. Αλλά και την Παιδείαν και την Εθνική Άμυναν και την Κρατική προπαγάνδαν υπηρετεί. Συνεπώς, πολύτιμος ο προορισμός της και προσεκτική η μεταχείρισις της.»⁴⁰

Τα στοιχεία που προκύπτουν από την ομιλία του εισηγητή είναι σημαντικά. Η ουσιαστική αντιπαράθεση που δημιουργήθηκε κατά την διάρκεια της συζήτησης του νόμου αφορούσε μια πρόβλεψη σε αυτόν για τοποθέτηση στη θέση του Γενικού Διευθυντή του Ιδρύματος ενός μετακλητού πολιτικού υπαλλήλου, γεγονός που σήμαινε την άμεση εξάρτηση του ΕΙΡ από την εκάστοτε κυβέρνηση. Όπως τόνισε ο Γ. Παπανδρέου στην συζήτηση της Βουλής, η ψήφιση αυτού του νόμου έθετε το ΕΙΡ στην υπηρεσία όχι του έθνους αλλά κομματικών συμφερόντων.⁴¹ Το γεγονός που προκύπτει από την παραπάνω διαδικασία ήταν η πολιτική χροιά που έλαβε το ζήτημα της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης από την πρώτη μετεμφυλιακή προσπάθεια για αναδιοργάνωσή τους. Τα τρία χαρακτηριστικά που υπηρετεί, σύμφωνα με τον εισηγητή του νόμου, η Παιδεία, η Εθνική Άμυνα και η Κρατική προπαγάνδα, αποτέλεσαν κυρίαρχα στοιχεία στην λογική της λειτουργίας των τηλεοπτικών σταθμών. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός πραγματικά πολύπλοκου και αντιφατικού νομοθετικού πλαισίου δημιούργησε σύγχυση και προβλήματα στις προσπάθειες για λειτουργία τηλεοπτικού σταθμού στην Ελλάδα. Όπως αναφέραμε, το ΕΙΡ είχε όχι μόνο το προνόμιο και την αποκλειστικότητα της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης αλλά και το νόμιμο δικαίωμα για την αποκλειστική λειτουργία της. Το δικαίωμα αυτό είναι προφανές πως το αμφισβητούσαν πολλοί φορείς, δημόσιοι και ιδιωτικοί, οι οποίοι εμφανίζονται να διεκδικούν την δεκαετία του 1960 το δικαίωμα για λειτουργία τηλεοπτικών σταθμών. Εκτός από τον ελληνικό στρατό, ο οποίος βασισμένος και σε νομοθετικό πλαίσιο διεκδικούσε το παραπάνω δικαίωμα, προς την ίδια κατεύθυνση στράφηκαν η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, η ιδιωτική -τότε- Ολυμπιακή Αεροπορία, και οι εκδότες Ε. Βλάχου και Χ. Λαμπράκης, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν αξιόλογες

⁴⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, «Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως περί οργανώσεως και λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος», Συνεδριάσεις Α – ΝΒ', Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1953, σελ. 346.

⁴¹ Ο.π., σελ. 382.

κινήσεις από μέρους τους για την υλοποίηση αυτού του σκοπού.⁴² Συστηματικότερες και πιο οργανωμένες ωστόσο, ήταν οι προσπάθειες της ΔΕΗ και του ΟΤΕ, οι οποίες τέθηκαν και σε εφαρμογή, όπως αναφέρθηκε. Επιπλέον, το τηλεοπτικό δίκτυο ABC των ΗΠΑ, πρότεινε στην κυβέρνηση Σ. Στεφανόπουλου ένα σχέδιο εκμετάλλευσης της ελληνικής τηλεόρασης για τριάντα χρόνια, χωρίς αποτέλεσμα.⁴³ Στις περιπτώσεις των ιδιωτικών διεκδικήσεων το ελληνικό κράτος υπερίσχυσε, διατηρώντας για λογαριασμό του τα δικαιώματα εκμετάλλευσης της λειτουργίας τηλεοπτικών σταθμών, γεγονός το οποίο δεν συνέβη με τις ένοπλες δυνάμεις.

Το γεγονός το οποίο εμφανίζεται μέσα από αυτές τις συνθήκες είναι, πως οι παράγοντες οι οποίοι αναγνώριζαν την αξία διαχείρισης της τηλεόρασης και πραγματικά επιθυμούσαν να την οικειοποιηθούν ήταν αρκετοί και σημαντικοί. Η διάκριση την οποία οφείλουμε να τονίσουμε ωστόσο, αφορά το σκοπό στον οποίο απέβλεπαν όλοι οι παραπάνω παράγοντες για να θέσουν σε λειτουργία έναν τηλεοπτικό σταθμό. Τόσο το ελληνικό κράτος όσο και οι ένοπλες δυνάμεις αναγνώριζαν σαφώς την προπαγανδιστική αξία της τηλεόρασης, κάτι που είναι εμφανές κυρίως από το νομοθετικό πλαίσιο που παρείχαν, αν και οι στόχοι τους βέβαιοι δεν ταυτίζονταν απόλυτα. Οι υπόλοιπες ιδιωτικές πρωτοβουλίες σαφώς κινήθηκαν με άξονα το κέρδος, έχοντας σαφή παραδείγματα από την εμπορική λειτουργία της τηλεόρασης στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο. Η ελληνική τηλεόραση, τελικά, κατέληξε να αποτελεί ένα διακύβευμα ανάμεσα σε δύο πόλους, την εκάστοτε πολιτική κυβέρνηση και τον ελληνικό στρατό, οι οποίοι κατάφεραν να πραγματοποιήσουν -για διαφορετικούς σκοπούς- την επιθυμία τους αυτή. Παρ' όλη την αναντιστοιχία των σκοπών τους, το ΕΙΡ και οι ένοπλες δυνάμεις κλήθηκαν να διαχειριστούν ένα κοινό φαινόμενο, άγνωστο και πρωτόγνωρο για αυτούς, την τεχνολογία της τηλεόρασης. Η τηλεόραση αποτέλεσε ίσως την πιο επαναστατική τεχνολογία η οποία μεταπολεμικά με μαζικούς ρυθμούς εισήλθε στην καθημερινή ζωή των δυτικών κοινωνιών. Η ταχέως ανοικοδομούμενη ελληνική οικονομία των δεκαετιών 1950 – 1960 επέτρεψε την εμφάνιση τηλεόρασης ανεπίσημα το 1960, μέσω του πιο αναπτυξιακού στηρίγματος της για τις δεκαετίες αυτές, του ενεργειακού φορέα της χώρας, της ΔΕΗ. Οι αντινομίες ανάμεσα σε διάφορους φορείς όσον αφορά την εμφάνιση και την λειτουργία του σταθμού τηλεόρασης οδήγησαν παράλληλα και στην πλήρη αδυναμία θεσμικού και διαχειριστικού ελέγχου του μέσου. Αν και

⁴² Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σελ. 108.

⁴³ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 36-37.

υπήρχε νόμος που έδινε το αποκλειστικό δικαίωμα λειτουργίας σταθμού τηλεόρασης στο ΕΙΡ, οι ένοπλες δυνάμεις έθεσαν σε λειτουργία τον δικό τους σταθμό εκμεταλλεζόμενες το πολιτικό κενό, την περίοδο πολιτικής αστάθειας και σύγχυσης 1965-1966, επικαλούμενες τον νόμο του 1951. Η ισχύς αυτού του νόμου, με την σειρά της αποδεικνυε σε όλη της την διάσταση την αδυναμία της πολιτικής εξουσίας να παράσχει ένα σαφές νομικό πλαίσιο που θα καθόριζε το καθεστώς ύπαρξης και εκμετάλλευσης των ραδιοτηλεοπτικών μέσων της χώρας και επομένως την αδυναμία διαχείρισής τους. Ακόμη και όταν με την νομοθεσία του 1970, και την δημιουργία της ΥΠΕΚΑ, η παραπάνω θεσμική αντίφαση φαινόταν να αναιρείται, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως εντασσόταν σε ευρύτερο πλαίσιο ασυμβατότητας. Το πλαίσιο αυτό αφορούσε την ατελέσφορη προσπάθεια για συνταγματική οργάνωση ενός δικτατορικού καθεστώτος, που ουσιαστικά οδήγησε την Ελλάδα σε καθεστώς συνταγματικής αυθαιρεσίας.

Το ΕΙΡ μέσα σε ένα δαιδαλώδες γραφειοκρατικό σύστημα, τελούσε υπό έλεγχο τριών Υπουργείων και άλλων Συμβουλίων, εμφανίζοντας λογική την αδυναμία συντονισμού, τεχνικού και οικονομικού ελέγχου, καθορισμού της σύνθεσης του καθώς και της εκτέλεσης των ίδιων των αποφάσεων που αφορούσαν το μέσο. Ήδη από την συζήτηση στο κοινοβούλιο κατά την ψήφιση του νόμου του 1953, ο τότε βουλευτής της αντιπολίτευσης Κ. Μητσοτάκης διέγινε την πληθώρα των άρθρων που αποτελούσαν το νομοθετικό πλαίσιο. Χαρακτηριστικά, ανέφερε πως τόσα πολλά άρθρα καθιστούσαν την λειτουργία του ΕΙΡ προβληματική και απλά αποτελούσαν «καρυκεύματα» για τον πολιτικό έλεγχο της Ραδιοφωνίας από την Κυβέρνηση.⁴⁴ Ο σταθμός των ενόπλων δυνάμεων ποτέ δεν βρέθηκε υπό τον πλήρη έλεγχο των στρατιωτικών με την έννοια ότι δεν μπορούσε να λειτουργήσει δίχως πολιτικό προσωπικό, το οποίο ουσιαστικά εργαζόταν αυτόνομα από τους εντελώς αδαείς -σε θέματα τηλεόρασης- υπεύθυνους αξιωματικούς του σταθμού. Επιπλέον, σε επίπεδο διαχείρισης, μια νέα τεχνολογία όπως αυτή της τηλεόρασης, αποτέλεσε ένα δύσκολο, προς έλεγχο της λειτουργίας του, μέσο. Η εξειδίκευση που απαιτούνταν για την λειτουργία των μηχανημάτων των τηλεοπτικών σταθμών έθεσε ουσιαστικά την βιωσιμότητα τους στην διάθεση των τεχνικών, οι οποίοι δεν ήταν οι ηλεκτρολόγοι της ΔΕΗ ή οι τεχνικοί του ΟΤΕ, αλλά στην πλειονότητα τους εξειδικευμένοι τεχνικοί που είχαν παρακολουθήσει μαθήματα σε ειδικές σχολές. Σε τελική ανάλυση, ακόμη και οι

⁴⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, , «Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως περί οργάνωσης και λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος», σελ. 351.

ίδιοι οι σκοποί που υπηρετούσαν οι δύο σταθμοί, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στην συνέχεια του κειμένου, σε καμία περίπτωση δεν αντιπροσώπευαν τους στόχους που αρχικά είχαν θέσει οι εκάστοτε ηγεσίες τους. Η ελληνική τηλεόραση μέσα από ιδιαίτερες συνθήκες διατήρησε ως μέσο μια αυτόνομη πορεία, η οποία σαφώς εξαρτήθηκε αλλά δεν επιβλήθηκε από τους φορείς που την έθεσαν σε λειτουργία, το ΕΙΡ και τις Ένοπλες Δυνάμεις. Υπό αυτή την έννοια, η λειτουργία των σταθμών τηλεοράσεως του ΕΙΡ και των ενόπλων δυνάμεων έκανε εμφανή την αδυναμία του απόλυτου ελέγχου πάνω στο φαινόμενο της τηλεόρασης. Ο πειραματικός χαρακτήρας που επικαλέστηκαν οι διαχειριστές των μέσων, θεωρώ, πως δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μια προσπάθεια συγκάλυψης της αδυναμίας να ελέγξουν το ίδιο το μέσο, μια αδυναμία η οποία εκφράστηκε όλα τα επίπεδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την μελέτη αυτής της αδυναμίας μπορεί να αποτελέσει το ίδιο το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης ως ένα σύμφυτο μέρος της λειτουργίας της πάνω στο οποίο αποτυπώθηκαν όλοι οι μηχανισμοί εξέλιξης του μέσου.

Επομένως, αφενός η εμπλοκή της τηλεόρασης στην Ελλάδα στην διαδικασία διεκδίκησης του πολιτικού πεδίου από το στρατό και αφετέρου η αντίστοιχη αδυναμία εξουσιαστικού ελέγχου πάνω στο μέσο, δημιούργησαν τις συνθήκες αυτές μέσα από τις οποίες η τηλεόραση εμφανίστηκε στην κοινωνική ζωή της Ελλάδας και εξελίχθηκε σε όλες της τις διαστάσεις, τόσο πολιτικές όσο και οικονομικές.

1.4 Πρόγραμμα : Ορισμός και ένταξη στο ιστορικό γίνεσθαι

Πέρα από τον πραγματικά ενημερωτικό του χαρακτήρα, το πρόγραμμα ως έννοια αποτελεί ένα χαρακτηριστικό κομμάτι της ιστορικής εξέλιξης των δυτικών κοινωνιών. Για πρώτη φορά εμφανίστηκε στην περίοδο της νεωτερικότητας, την καθοριστική φάση διαμόρφωσης του δυτικού κόσμου, όπου οι τεράστιες αλλαγές στην καθημερινότητα των ανθρώπων κατάτμησαν το χρόνο του και δημιούργησαν την ανάγκη για αναδιοργάνωση του. Οι αλλαγές αυτές δεν αποτελούν απλά το αποτέλεσμα μιας τομής με το παρελθόν αλλά μια συνάρθρωση πολλών διαφορετικών ιστορικών διεργασιών, από τον 15^ο έως και τον 19^ο αιώνα, οι οποίες συνδυάστηκαν με μοναδικές ιστορικές συνθήκες. Οι διεργασίες αυτές αφορούσαν την ζωή των ανθρώπων σε διάσταση *πολιτική* (κοσμικό κράτος/ συντεταγμένη πολιτεία) ,

οικονομική (καπιταλιστική οικονομία), κοινωνική (σχηματισμός τάξεων) και πολιτιστική (μετάβαση από τον θρησκευτικό στον κοσμικό πολιτισμό), σε τέτοιο βαθμό ώστε ο προγραμματισμός του 24ώρου, ως μια επιβεβλημένη σύμβαση επιβίωσης, έθεσε την ευρύτερη έννοια του προγράμματος στην ζωή των νεωτερικών υποκειμένων.⁴⁵ Ο άνθρωπος κάτω από αυτές τις συνθήκες μπορούσε πλέον να οργανώνει, να συνδέει και επομένως να εκμεταλλεύεται τον χρόνο του με οποιοδήποτε τρόπο επιθυμούσε.

Η λογική της εμφάνισης του προγράμματος στηρίχθηκε στις βασικές αρχές της νεωτερικότητας όπως αυτές προέκυψαν μέσα και από το κίνημα του διαφωτισμού: η μετατροπή του ανθρώπου από ένα άβουλο όν, δεσμευμένο από την θρησκευτική αυθεντία, σε έναν υπεύθυνο, αυτόνομο υποκείμενο, ικανό να αρθρώσει λόγο και να παράγει μόνος, ως φωτισμένος άνθρωπος, την εξουσία. Η βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση αυτής της απελευθέρωσης του ατόμου ήταν η ίδια η γνώση. Η γνώση, όπως την έθεσε ο Ντεκάρτ, ως το αναγκαίο ζητούμενο για τον άνθρωπο, οδηγούσε στην ποθητή κατάληξη προς την εξουσία, σε όλα τα επίπεδα.⁴⁶ Το πρόγραμμα, ως μια επιταγή ένταξης του μέλλοντος στον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο οργανώνει τον χρόνο του, παρείχε στον άνθρωπο την αναγκαία γνώση για την εξουσία πάνω στο χρόνο. Οι αλλαγές που επέφερε αυτή η μετατροπή στην ζωή των δυτικών κοινωνιών, μας οδηγεί να συμπεράνουμε πως το πρόγραμμα, ως το επιστέγασμα μιας πορείας της δυτικής κουλτούρας, μετά την εκβιομηχάνιση, αποτέλεσε μια πολιτισμική διευθέτηση της νεωτερικότητας όσον αφορά την διαχείριση και κυριαρχία πάνω στο χρόνο.

Η νεωτερικότητα, ως ένα βαθμιαία παγκόσμιο φαινόμενο με μακρά και σύνθετη ιστορική εξέλιξη, έδωσε τις βάσεις για την οικοδόμηση των σύγχρονων κοινωνιών που διακρίνονται από μια αυξανόμενη πολυπλοκότητα. Προσπαθώντας να κατανοήσουμε την δυναμική των αλλαγών που ώθησε η ίδια η νεωτερικότητα, μπορούμε να διακρίνουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτές καθόρισαν τις σύγχρονες κοινωνίες. Στον μεταπολεμικό κόσμο, ο οποίος χρησιμοποιεί την τεχνολογία της τηλεόρασης, η πολυπλοκότητα που τον χαρακτηρίζει εκτείνεται από τον πολλαπλασιασμό των καταναλωτικών προϊόντων έως και σε μια ποικιλία στον συνολικό τρόπο ζωής. Η έννοια της ποικιλίας χαρακτηρίζει όλες τις εκφάνσεις της

⁴⁵ Stuart Hall, David Held, Anthony Mc Grew, *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, Μτφρ. Θανάσης Τσακίρης, Βίκτωρας Τσακίρης, ΊΒ, Σαββάλας, Αθήνα 2003, σελ. 15-18.

⁴⁶ Θεοδόσιος Ν. Πελεγρίνης, *Οι πέντε εποχές της Φιλοσοφίας*, ΊΒ, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 248.

κοινωνικής ζωής αναδεικνύοντας παράλληλα ισχυρά την δυνατότητα της ατομικής επιλογής, να προγραμματίζει δηλαδή ο καθένας ανεξάρτητα την ζωή του. Το άτομο μεταπολεμικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως απέκτησε επίγνωση της δυνατότητας του να συγκροτεί νέες ταυτότητες, δεν είναι πλέον το ενιαίο νεωτερικό υποκείμενο που μέσα από την γνώση του έχει και την ικανότητα να εξουσιάζει ακόμη και το χρόνο.⁴⁷

Η παραπάνω δυνατότητα που απέκτησαν τα υποκείμενα στις σύγχρονες μαζικές εμπορευματικές κοινωνίες αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης μεταπολεμικά των πολιτισμικών σπουδών (Cultural studies). Οι πολιτισμικές σπουδές, εμπλουτίζοντας με νέα ερωτήματα τις προσεγγίσεις των κοινωνικών σπουδών, θεμελιώθηκαν την δεκαετία του 1950 από τους R. Williams, R. Hoggart και E. P. Thompson, συνεπικουρούμενοι από την μαρξιστική αγγλική ιστοριογραφική παράδοση που περιλαμβάνει τους Eric Hobsbawm, Christopher Hill και Rodney Hilton.⁴⁸ Η έννοια της κουλτούρας των μαζών μεταπολεμικά, όπως αυτή προέκυψε από τα νέα καταναλωτικά μοντέλα, αντιμετώπιστηκε από αυτούς τους μελετητές ως μια ευρεία διαδικασία που περιλαμβάνει τόσο τις διάφορες καλλιτεχνικές δραστηριότητες όσο και τον γενικό τρόπο ζωής μέσα στο πλέγμα της κοινωνίας. Η σημασία αυτή, ως επόμενο, επεκτάθηκε και περιέλαβε ετερόκλητες σφαίρες όπως η γλώσσα, τα MME, η λογοτεχνία, τα στιλ των κοινωνικών ομάδων.⁴⁹ Το εννοιολογικό εργαλείο που ο R. Williams υιοθέτησε για να μπορέσει να καταλήξει στην σύνθεση και κατανόηση του συνολικού τρόπου ζωής των δυτικών κοινωνιών κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν «η δομή της αίσθησης» (structure of feelings). Με τον όρο αυτό ο Williams προσπάθησε να αποδώσει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αισθάνονται την περιρρέουσα πραγματικότητα. Η πρακτική της χρησιμότητα έγκειται στο ότι μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση και στην δικαιολόγηση των αλλαγών στις μορφές κουλτούρας των ανθρώπων. Η τηλεόραση, ως ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα προώθησης των μαζικών καταναλωτικών προτύπων μεταπολεμικά, μας προσφέρει μέσα από την μελέτη της την δυνατότητα να αναλύσουμε τον πολιτιστικό πλουραλισμό και την εξατομίκευση της περιόδου. Παράλληλα, ως πολιτισμική τεχνολογία, γίνεται σύμβολο της «δομής της αίσθησης», ενώ, υιοθετώντας το

⁴⁷ Hall, Held, Mc Grew, *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, σελ. 19.

⁴⁸ Raymond Williams, *Κουλτούρα και Ιστορία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα 1994, σελ. 31.

⁴⁹ Ο.π., σελ. 39.

πρόγραμμα στην λειτουργία της γίνεται μια πολιτισμική μορφή η οποία συνδέεται με την νεωτερικότητα, όπου ο χρόνος τέμνεται και καταναλώνεται.

Προσπαθώντας να διαπιστώσει όλα τα παραπάνω, το 1974, ο Williams στο έργο του “Television: technology and cultural form” ανέλυσε το φαινόμενο της τηλεόρασης και εισήγαγε την έννοια της «ροής» (flow). Ξεκίνησε την προσέγγιση του κάνοντας μια σύγκριση ανάμεσα σε εφημερίδες και περιοδικά του 18^{ου} αιώνα και αντίστοιχα της σύγχρονης του εποχής, στα οποία διαπιστώνει τεράστιες αλλαγές. Όλη αυτή η πληθωρικότητα που διέκρινε στην εποχή του, αναφέρει πως κατέληξε να είναι μέρος όλης της κοινωνικής εμπειρίας.⁵⁰ Παράλληλα σχετίζεται με μια αυξανόμενη κοινωνική κινητικότητα σε συνθήκες πολιτισμικής και καταναλωτικής άνθησης, που χαρακτηρίζουν κυρίως την «χρυσή δεκαετία» του 1960. Όσον αφορά τις τηλεοπτικές μεταδόσεις, ο Williams παραδέχεται πως κατά τη πρώτη περίοδο λειτουργίας τους είχαν υιοθετήσει την παραδοσιακή διακριτότητα των μερών της έννοιας του προγράμματος, αλλά διακρίνει και εμφανείς διαφορές:

«Σε όλα τα συστήματα επικοινωνίας πριν τις τηλεοπτικές μεταδόσεις, τα αναγκαία μέρη τους ήταν διακριτά. Ένα βιβλίο αγοράζονταν και διαβάζονταν ως ένα αυτούσιο τεμάχιο. Ένα επιστημονικό συνέδριο συνέβαινε μια συγκεκριμένη ημερομηνία και ώρα. Ένα θεατρικό έργο λάμβανε χώρα σε ένα συγκεκριμένο θέατρο, μια συγκεκριμένη ώρα. Η διαφορά με τις τηλεοπτικές μεταδόσεις δεν είναι μόνο ότι αυτά τα γεγονότα, ή ανάλογά τους, είναι διαθέσιμα στο σπίτι με το πάτημα ενός κουμπιού. Η διαφορά είναι πως το πραγματικό πρόγραμμα το οποίο προσφέρεται, είναι μια ακολουθία ή σύνολο από διαφορετικές ακολουθίες αυτών και άλλων παρόμοιων γεγονότων, τα οποία είναι διαθέσιμα προς μια κατεύθυνση και προς μία συσκευή».⁵¹

Επιπλέον, το νεωτερικό πρόγραμμα χαρακτηριζόταν από μια λογική ακολουθία, αναλογία των μερών του και σαφή σημεία τομής. Για τον Williams, η χρησιμότητα και η περιγραφή της έννοιας του νεωτερικού προγράμματος στην περίοδο πληθωρικότητας που έζησε χαρακτηριζόταν από μια στατικότητα και απροσδιοριστία, η οποία δημιουργούσε προβλήματα στις αναλογίες του:

⁵⁰ Raymond Williams, *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London 1990, σελ. 111.

⁵¹ Ο.π., σελ 86 - 87.

«Η λέξη πρόγραμμα είναι χαρακτηριστική, με τις παραδοσιακές της βάσεις στο θέατρο και τις μουσικές αίθουσες. Με την αυξανόμενη οργάνωση, καθώς οι προσφερόμενες υπηρεσίες επεκτείνονταν, αυτό το πρόγραμμα έγινε μια σειρά από καθορισμένα χρονικά μέρη. Προβλήματα μίξης και αναλογίας των μερών έγιναν μόνιμα στην πολιτική των μεταδόσεων.»⁵²

Αναζητώντας μια έννοια για να περιγράψει την διαρκή μεταβολή και αλλαγή στα προγράμματα της τηλεόρασης, με πλειάδα εκπομπών και νέων μερών, εισηγήθηκε την έννοια της ροής, δίνοντας της με αυτό τον τρόπο μια ενεργητική σημασία.⁵³

Η πρώτη αλλαγή που ο Williams διέκρινε στην έννοια του προγραμματισμού της εποχής του αφορούσε την διαίρεση του ραδιοφωνικού προγράμματος του BBC σε τρία επίπεδα τα οποία απευθύνονταν σε ανάλογες κατηγορίες τηλεθεατών, με κριτήρια μορφωτικά και κοινωνικά καταλύοντας ουσιαστικά την λογική ακολουθία και τις αναλογίες του νεωτερικού προγράμματος. Η αλλαγή αυτή αποτελούσε αποτέλεσμα της πληθωρικότητας και των αυξανόμενων υπηρεσιών που πλέον η μετάδοση, είτε τηλεοπτική είτε ραδιοφωνική, μπορούσε να προσφέρει:

«Χαρακτηριστικά, όπως φαίνεται από την πορεία του BBC, υπήρξε μια σταθερή εξέλιξη από τις γενικές προσφερόμενες υπηρεσίες, μέσα από τα κριτήρια μίξης και αναλογιών που ονομάστηκαν ισορροπία, προς αντιθετικούς τύπους υπηρεσιών, διαφορετικών προγραμμάτων.»⁵⁴

Η δεύτερη αλλαγή που ο Williams διαπιστώνει αφορά το καθεστώς των διακοπών του προγράμματος. Στην βρετανική τηλεόραση, όπου ο Williams γνώριζε καλά, στις φυσικές διακοπές του προγράμματος, όπως σε μια διακοπή ανάμεσα σε δύο έργα της όπερας, παρεμβάλλονταν διαφημιστικά εμπορικά μηνύματα. Η εμπειρία του από την παρακολούθηση της τηλεόρασης στις ΗΠΑ ήταν τελείως διαφορετική και του προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Ένα βράδυ, στο Μαϊάμι, ζαλισμένος καθώς ήμουν από την εβδομαδιαία παραμονή μου σε ένα υπερωκεάνιο, άρχισα να παρακολουθώ μια ταινία και δυσκολεύτηκα να προσαρμοστώ στα τόσο

⁵² Raymond Williams, *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London 1990, σελ. 88.

⁵³ Ο.π., σελ. 89.

⁵⁴ Ο.π., σελ. 88.

συχνά διαφημιστικά διαλείμματα. Κι όμως ήταν μικρό το πρόβλημα σε σχέση με αυτό που τελικά συνέβη. Δύο άλλες ταινίες, οι οποίες επρόκειτο να προβληθούν από το ίδιο κανάλι σε άλλες ημέρες, άρχισαν να εισβάλλουν στην ταινία ως 'προσεχώς'. Το «έγκλημα στο Σαν Φραντζίσκο», (την ταινία αυτή παρακολουθούσε), άρχισε να λειτουργεί σε έντονη αντίστιξη όχι μόνο με τις διαφημίσεις των αποσμητικών και των δημητριακών αλλά και με μια ερωτική ιστορία στο Παρίσι καθώς και με το ζόπνημα ενός προϊστορικού τέρατος που κατέστρεψε την Νέα Υόρκη. Ακόμη δεν είμαι βέβαιος για το τι αποκόμισα από όλη αυτή την τηλεοπτική ροή. Πιστεύω ότι απέδωσα λανθασμένα ορισμένα περιστατικά σε άλλη ταινία και θεώρησα ότι κάποια πρόσωπα από τις διαφημίσεις έπαιζαν στο έργο. Και όλα αυτά σε κάτι που κατέληξε να μοιάζει – με όλες τις περιστασιακές εκκεντρικές ανομοιοότητες- μια και μόνο ανεύθυνη ροή εικόνων και συναισθημάτων».⁵⁵

Η αυξανόμενη χρήση των τρέηλερ μέσα στην ακολουθία του προγράμματος αποτέλεσε ένα νέο παράδειγμα παρεμβολής στη ακολουθία του, πέρα από τις διαφημίσεις, το οποίο αποδείκνυε το νέο καθεστώς καταταμημένου προγράμματος, αποτελούμενου από διαφορετικές ακολουθίες οι οποίες περιγράφονταν πλέον από τον Williams με την έννοια της ροής.

Μέσα από την προσωπική μελέτη και παρακολούθηση των προγραμμάτων της τηλεόρασης, αυτό που κατέληξε να διακρίνει ήταν ένας οργανωμένος προγραμματισμός, μια προγραμματισμένη ακολουθία και όχι ένα πρόγραμμα διακριτών μερών. Υποστήριξε πως αυτή η οργανωμένη ακολουθία δεν υπήρχε βάσει του επίσημου έντυπου προγραμματισμού αλλά ήταν μια ακολουθία μεταλλαγμένη, που ενείχε μια κρυφή ακολουθία, ώστε και οι δύο μαζί να συνθέτουν την πραγματική ροή του προγράμματος. Χαρακτηριστικά, ο Williams αναφέρει:

«Αυτό το οποίο προσφέρεται δεν είναι, με τους παλιούς όρους, ένα πρόγραμμα διακριτών μερών με συγκεκριμένες προσθήκες, αλλά μία οργανωμένη ροή, στην οποία η πραγματική ακολουθία δεν είναι το δημοσιευμένο αποτέλεσμα (έντυπο πρόγραμμα), αλλά μια ακολουθία

⁵⁵ Raymond Williams, *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London 1990, σελ. 91-92.

*μεταλλαγμένη από την ενόπαρξη μιας άλλης ακολουθίας, έτσι ώστε και οι δύο ακολουθίες μαζί να συνθέτουν την πραγματική ροή».*⁵⁶

Επεχείρησε με αυτό τον τρόπο να αποδώσει την έννοια της ροής ως μια συνεχή διαδοχή εικόνας και ήχου που τείνει να άρει την παραδοσιακή διακριτότητα των εκπομπών. Οι διακοπές καθαυτές τις οποίες παρατήρησε στην μελέτη του, καθώς αφορούσαν εμπορικές διαφημίσεις και τρέηλερ ταινιών, έκαναν, κατά τον Williams, ανεπαρκή την ιδέα της διακοπής για να περιγράψει την αλλαγή που παρατηρούσε πλέον στην τηλεόραση. Ουσιαστικά, δεν μπορούσε να διακρίνει τις διακοπές στα προγράμματα αυτά. Αυτό που διέκρινε ήταν πως η εσωτερική οργάνωση του προγράμματος ήταν δομημένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να συμβαδίζουν και να υπηρετούν τις ανάγκες των εμπορικών διαφημίσεων και γενικότερα των εμπορικών συμφερόντων των τηλεοπτικών σταθμών. Με αυτό τον τρόπο έδωσε μια αρνητική σημασία στην έννοια της ροής, ως ένα στοιχείο παθογένειας για την τηλεόραση και την οργάνωση του προγραμματισμού της. Ο ορισμός εν τέλει που επεχείρησε να δώσει στην ροή ήταν η αντικατάσταση ενός χρονικά καθορισμένου προγράμματος εκπομπών από μια ροή εκπομπών, άσχετων μεταξύ τους μερών, στις οποίες η μονάδα του χρόνου, αν και υφίστατο, δεν δηλωνόταν και των οποίων η πραγματική εσωτερική οργάνωση ήταν κάτι τελείως διαφορετικό από την αντίστοιχη επίσημα δεδηλωμένη.⁵⁷ Η κριτική ανάγνωση του Williams πάνω στο φαινόμενο της τηλεόρασης καταλήγει με μια πεσιμιστική προσέγγιση: Οι τηλεθεατές μέσα από τις κρυφές ακολουθίες κατευθύνονται για να καταλήξουν ως έμπειροι καταναλωτές καθώς πλέον αντλούν γνώση από αυτές. Παρατήρησε δηλαδή πως το νεωτερικό υποκείμενο άλλαξε σε ένα νέο, διαφορετικό υποκείμενο. Θεώρησε δε, πως η μεταπολεμική εποχή εισήγαγε μια βαθιά τομή σε σχέση με το παρελθόν όσον αφορά την οργάνωση και την διαχείριση του χρόνου, καθώς παρατηρούσε πλέον ότι η χρονική ακολουθία δεν είχε σημασία στην οργάνωση της ζωής των δυτικών κοινωνιών.

Η έννοια της ροής μετά το έργο του Williams αποτέλεσε σταθερά σημείο αναφοράς όλων των κριτικών μελετών γύρω από την τηλεόραση. Παράλληλα, θεωρείται ως και σήμερα η σημαντικότερη έννοια που διατυπώθηκε για την πολιτισμική θεωρία της τηλεόρασης, θεμελιώνοντας έναν σύγχρονο κλάδο σπουδών, τις Κριτικές Σπουδές της Τηλεόρασης (critical TV studies). Η διερεύνηση του

⁵⁶ Williams, *Television Technology and Cultural Form*, σελ. 90.

⁵⁷ Ο.π., σελ. 75.

προγράμματος της ελληνική τηλεόρασης αποτελεί μέρος αυτού του ευρύτερου πεδίου κριτικών σπουδών, ως μέσο που παρέχει την δυνατότητα στα ιστορικά υποκείμενα να επικυρώνουν νέες ταυτότητες, αναπαράγοντας αξίες, κώδικες και συμπεριφορές.

1.5 Περιγραφή του υλικού της εργασίας

Το σύνολο του υλικού που ο σύγχρονος μελετητής έχει στην διάθεση του για την εκπόνηση μιας εργασίας για την περίοδο γένεσης της ελληνικής τηλεόρασης εμφανίζεται να έχει δύο όψεις, μία ερευνητική και μια θεωρητική. Όταν η διαθεσιμότητα των πηγών ενός ερευνητή κινείται σε ακραία επίπεδα, είναι δηλαδή υπερβολικά ελάχιστη ή μέγιστη, αποτελεί τροχοπέδη στην ομαλή εξέλιξη της διαδικασίας συλλογής του υλικού. Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, αντικατοπτρίζεται μια ισορροπημένη κατάσταση ανάμεσα στις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς πηγές.

Σε επίπεδο πρωτογενών πηγών, δεδομένης της σχετικά καθυστερημένης εμφάνισης της τηλεόρασης στην Ελλάδα, τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεση μας κρίνονται ιδιαίτερα ικανοποιητικά. Η διάκριση που μπορούμε να κάνουμε ανάμεσα σε αυτά άπτεται τεσσάρων μερών:

1) Κρατικά Έγγραφα : Η διαθεσιμότητα τους μέσω της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων και των Γενικών Αρχείων του Κράτους τα καθιστά από τα πρώτα στις αναζητήσεις του σύγχρονου μελετητή. Αυτά είναι:

α) Τα Φύλλα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ), αποτελώντας ένα σταθερά αξιόπιστο σημείο αναφοράς στις μελέτες της ελληνικής ιστορίας, παρέχουν ως δημοσιευμένα έγγραφα το επίσημο θεσμικό πλαίσιο γύρω από το οποίο οργανώθηκε η Ραδιοφωνία και η Τηλεόραση στην Ελλάδα.⁵⁸

β) Τα επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων μας παρέχουν ένα λιγότερο επίσημο σε σχέση με τα ΦΕΚ πλαίσιο, ωστόσο, σαφώς πιο σημαντικό καθώς είμαστε στην προνομιούχο θέση να παρακολουθήσουμε μέσα από ποιες διαδικασίες προέκυψε το νομοθετικό πλαίσιο της Ραδιοφωνίας και της Τηλεόρασης στην Ελλάδα. Παράλληλα, μπορούμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τις

⁵⁸ Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν ΦΕΚ των ετών 1951 (αριθμός φύλλου 45), 1953 (αριθμός φύλλου 57), 1970 (αριθμός φύλλου 252). Τα έτη αυτά ψηφίστηκαν από το ελληνικό κοινοβούλιο και επιβλήθηκαν από τη δικτατορία νόμοι και διατάγματα που σχετίζονται άμεσα με την θεσμική μορφή, την αναδιάρθρωση και εξέλιξη των ραδιοτηλεοπτικών μέσων στην Ελλάδα.

πολιτικές συνθήκες της περιόδου που αποτυπώνονται στις συνεδριάσεις και στο αποκαλούμενο «πνεύμα» του εκάστοτε νόμου. Στην εργασία αυτή αξιοποιήθηκαν τα επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής για την ψήφιση του σχεδίου νόμου του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως για την οργάνωση και λειτουργία της εθνικής ραδιοφωνίας της Ελλάδας, τον Μάρτιο του 1953.

2) Έντυπα ευρείας κυκλοφορίας:

Ο ημερήσιος και περιοδικός τύπος της περιόδου 1949 – 1974 αποτέλεσε ένα πραγματικά χρήσιμο εργαλείο στην προσπάθεια κατανόησης του πολιτικού και κοινωνικού κλίματος της μετεμφυλιακής περιόδου στην Ελλάδα παρέχοντας παράλληλα χρήσιμο φωτογραφικό υλικό και διαφημιστικά μηνύματα. Η σημαντικότερη συμβολή, ωστόσο, των εντύπων αυτών στην συγκεκριμένη εργασία αφορά στην συλλογή τριακοσίων τριάντα δύο (332) ημερήσιων τηλεοπτικών προγραμμάτων από το 1966 έως το 1974 από τις εφημερίδες «Τα Νέα» και το «Το Βήμα», οι οποίες βρίσκονται διαθέσιμες στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης του Δήμου Βόλου. Προς απογοήτευση του σύγχρονου μελετητή, ανεπαρκής έως και σήμερα κρίνεται η συλλογή Αρχείου/Μουσείου της ΕΡΤ όσον αφορά τα περιοδικά «Ραδιοπρόγραμμα» και «Ραδιοτηλεόραση» καθώς τα διαθέσιμα τεύχη είναι ελάχιστα. Ωστόσο, δύναται να χαρακτηριστεί άκρως σημαντική λόγω της σπανιότητας των εντύπων αυτών, τα οποία δεν εντοπίζονται σε άλλες βιβλιοθήκες ή αρχεία.

3) Διαδίκτυο:

Καθώς η μελέτη γύρω από την ιστορία της ελληνικής τηλεόρασης δεν βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο, το διαδίκτυο αποτέλεσε μια περιορισμένη αλλά σημαντική πηγή πληροφοριών. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν κυρίως φωτογραφίες της περιόδου της δικτατορίας αλλά και άρθρα γύρω από την ελληνική τηλεόραση, τα οποία δίνουν μια οργανωμένη εικόνα για την εμφάνιση και λειτουργία της τηλεόρασης στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε το ψηφιοποιημένο άρθρο από την ιστοσελίδα της εφημερίδας «Το Βήμα», των Λένα Παπαδημητρίου και Χριστόδουλου Παπαδήμα «100 στιγμές στην ιστορία της ελληνικής τηλεόρασης», στη διεύθυνση http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=12764&m=C14&aa=1.

Χρήσιμο εργαλείο αποτέλεσε και το άρθρο της Χριστίνας Μπονάρου «Ελληνική Τηλεόραση, Δεσποινίς ετών 35», που βρίσκεται διαθέσιμο στο ηλεκτρονικό περιοδικό του τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού του Παντείου

<http://www.papaki.panteion.gr/teuxos5/television.htm>.

4) Απομνημονεύματα και αυτοβιογραφίες : Η σύγχρονη επιστημονική έρευνα έχει υιοθετήσει την χρήση των αυτοβιογραφιών και των απομνημονευμάτων καθώς αυτά, σε ορισμένες περιπτώσεις αποτελούν τη μοναδική πηγή άντλησης συγκεκριμένων πληροφοριών. Στην περίπτωση της ελληνικής τηλεόρασης τα απομνημονεύματα ανθρώπων που εργάστηκαν στο EIPT και την YENEΔ, όπως του Γ. Κάρτερ και του Γ. Δάμπαση, αποτέλεσαν ένα σημαντικό σημείο αναφοράς αυτής της εργασίας καθώς παρέχουν χρήσιμα στοιχεία μιας άγνωστης περιόδου για τον σύγχρονο μελετητή. Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να εντάξουμε ακόμη και υλικό όπως ιδέες και εικόνες που αναπτύσσονται στις λογοτεχνικές ή και κινηματογραφικές απεικονίσεις της περιόδου.⁵⁹

Σε επίπεδο δευτερογενών πηγών εμφανίζεται στην σύγχρονη μελέτη που αφορά την ελληνική τηλεόραση μια ιδιόμορφη κατάσταση. Πραγματικά, η βιβλιογραφία που αφορά την τηλεόραση γενικότερα εμφανίζεται να είναι πληθωρική. Το θεωρητικό μάλιστα μέρος που την πλαισιώνει δίνει την δυνατότητα στους μελετητές να μελετήσουν το φαινόμενο σε βάθος καθώς οι προσεγγίσεις των εκάστοτε θεωρητικών σχολών εμφανίζουν ιδιαίτερα ξεχωριστό ενδιαφέρον. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε ραγδαία τα τελευταία χρόνια η ανάδειξη στους ακαδημαϊκούς χώρους των Κριτικών Σπουδών της Τηλεόρασης (Critical TV Studies), οι οποίες παρείχαν το κατάλληλο πλαίσιο για την συστηματική μελέτη του φαινομένου της τηλεόρασης.⁶⁰ Η εξοικείωση με τα ζητήματα που η μελέτες αυτές θέτουν, καθιστά απαραίτητη όπως και σε αυτή την εργασία, προς όφελος του ερευνητή ακόμη και την χρήση εξειδικευμένων εγκυκλοπαιδειών, κοινωνιολογικών ή ιστορικών λεξικών και χρονολογιών.⁶¹

⁵⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα και, ως ένα μέτρο, αξιόπιστο τεκμήριο αυτών αποτέλεσε η κινηματογραφική ταινία «Λούφα και Παραλλαγή», Σκηνοθεσία – Σενάριο: Νίκος Περάκης, Παραγωγή: Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, Νίκος Περάκης, Filmmakers Cooperation Ltd, Σπέντζος Φιλμ, Αθήνα 1984, (εικ. 5,6,7, παρ. 1, σελ. 84).

⁶⁰ Χαρακτηριστικό έργο κριτικής για φαινόμενο της τηλεόρασης αποτελεί το έργο του R. Williams, *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London 1990.

⁶¹ Στην εργασία αυτή χρησιμοποιήθηκαν ενδεικτικά τα παρακάτω λεξικά τα οποία βρίσκονται διαθέσιμα στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στο Βόλο : α) Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner, *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Μτφρ. Αριστοτέλης Κάντας, Σπύρος Κάντας, Επιμ. Πανταζής Τερλεξής, Πατάκη, Αθήνα 1991. β) Θανάσης Α. Βασιλείου – Νικηφόρος Σταματάκης, *Επίτομο Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, Κοινωνιολογία – Οικονομία – Φιλοσοφία*, Gutenberg – Αρχείο θεωρητικής παιδείας, Αθήνα 1992.

Όσον αφορά εν προκειμένω την ελληνική τηλεόραση, δεν παρατηρείται εκτεταμένη διάθεση επιστημονικής μελέτης του φαινομένου από γενέσεως του. Αντιθέτως, παρατηρείται μια αυξημένη τάση μελέτης της τηλεόρασης της περιόδου της μεταπολίτευσης, και ιδιαίτερα από το 1975 έως το 1991 όπου εμφανίστηκε επίσημα η ιδιωτική τηλεόραση στην Ελλάδα, με αποσπασματικές αναφορές στο παρελθόν. Ως εκ τούτου, η διαθέσιμη βιβλιογραφία για την ελληνική τηλεόραση και τις συνθήκες μέσα από τις οποίες εμφανίστηκε στον ελλαδικό χώρο είναι σαφώς περιορισμένη. Τα πλαίσια στα οποία κινείται αυτή η βιβλιογραφία αφορούν την πολιτική οικονομία και το μέσο, την πολιτική ιστορία της περιόδου και την τηλεόραση ως θεσμό.⁶² Τα βιβλία αυτά είναι διαθέσιμα ευρέως στην βιβλιοθήκη του τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Δεδομένων των παραπάνω περιορισμών, στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκε στο έπακρο η διαθέσιμη βιβλιογραφία καθώς δημιουργήθηκαν επιπλέον και παρέχονται πίνακες που απεικονίζουν διαγραμματικά τους μέσους όρους της διάρκειας των ημερησίων προγραμμάτων των δύο σταθμών της ελληνικής τηλεόρασης και την παραγωγή ελληνικών σειρών προς εκμετάλλευση από αυτούς.

Ο σύγχρονος μελετητής, όσον αφορά τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της περιόδου 1949-1974 στην Ελλάδα, θα παρατηρήσει πως πλέον εντατικοποιείται η προσπάθεια διερεύνησης και ανάδειξης της σημασίας αυτής της περιόδου, μέσα από την έκδοση επιστημονικών μελετών και συλλογικών τόμων που παρέχουν μια σχετικά ικανοποιητική βιβλιογραφία, η οποία χρησιμοποιείται και στην παρούσα εργασία.⁶³

⁶² Ενδεικτικές μελέτες γύρω από αυτούς τομείς είναι αντιστοίχως: α) Μανώλης Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997. β) Αθανασίου, Γ. Ρήγος Α., Σεφερειάδης Σ., (επιμ.), Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Η δικτατορία 1967 – 1974, πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Καστανιώτη, Αθήνα 1999. γ) Πρόδρομος Δαγτόγλου, *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.

⁶³ Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε: α) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*, «Νικητές και ηττημένοι 1949-1974, νέοι ελληνικοί προσανατολισμοί: Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη», τ. 9, Αθήνα 2003. β) J. Meynaud, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, Βασιλική Εκτροπή και Δικτατορία*, τ. Β, Σαββάλας, Αθήνα, 2002. γ) Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001. δ) Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας 1967 - 1974*, τ. Α, Β, Καπόπουλος, Αθήνα 1975.

2.1 Το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης : Προσέγγιση σε δύο επίπεδα

Η τηλεόραση μεταπολεμικά σε παγκόσμιο επίπεδο υιοθέτησε το πρόγραμμα ως μια λογική που προσέφερε στους τηλεθεατές την δυνατότητα να έχουν εκ των προτέρων γνώση σε αναλυτικό επίπεδο για τις προσφερόμενες εκπομπές ενός τηλεοπτικού σταθμού και επομένως να επιλέγουν ποιες θα παρακολουθήσουν οργανώνοντας τον χρόνο τους.

Η έναρξη της λειτουργίας της Πειραματικής Τηλεόρασης του ΕΙΡ και της ΤΕΔ τοποθετείται στον Σεπτέμβριο του 1965 και τον Φεβρουάριο του 1966 αντίστοιχα. Ωστόσο, για πρώτη φορά εμφανίζεται εβδομαδιαίο πρόγραμμα για τις εκπομπές τους τον Ιούνιο του 1967, στο περιοδικό «Ραδιοπρόγραμμα» (εικ. 1, παρ. 1, σελ. 74). Έως τότε το περιοδικό παρείχε μόνο τα ραδιοφωνικά προγράμματα των σταθμών του ΕΙΡ και των ενόπλων δυνάμεων.⁶⁴ Στο άρθρο του Γ. Βαβαρέτου στο ίδιο περιοδικό αναλύονται τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι τηλεοπτικοί σταθμοί την εποχή αυτή, αδυναμίες που καθιστούσαν αδύνατη την κατάρτιση εβδομαδιαίων προγραμμάτων προς εξυπηρέτηση του τηλεοπτικού κοινού.⁶⁵ Με ένα σχεδόν απολογητικό ύφος, ο συντάκτης του άρθρου μας επιτρέπει να καταλάβουμε πως η βασική αιτία απουσίας προγράμματος είναι απλά η έλλειψη εκπομπών προς προβολή. Πράγματι, οι εκπομπές που προέβαλαν σε αρχικό στάδιο το ΕΙΡ και η ΤΕΔ ήταν αρκετά λίγες και δεν ξεπερνούσαν σε διάρκεια τις δύο ώρες καθημερινά. Επιπλέον, η λογική του πειραματισμού που είχαν υιοθετήσει φαίνεται πως απέκλειε σε αρχικό στάδιο την ανάγκη των σταθμών να παρέχουν στο κοινό έστω και το μικρό σε

⁶⁴ Το περιοδικό «Ραδιοπρόγραμμα» εξυπηρετούσε την λειτουργία των ραδιοφωνικών σταθμών του ΕΙΡ στην Αθήνα και την περιφέρεια της Ελλάδας ενημερώνοντας το κοινό για τα καθημερινά τους προγράμματα. Εκδιδόταν σε εβδομαδιαία βάση και περιελάμβανε, εκτός από τα ραδιοφωνικά προγράμματα, ειδήσεις και πληροφορίες γύρω από μουσικές, θεατρικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Παράλληλα, φιλοξενούσε συνεντεύξεις επιφανών προσωπικοτήτων από όλους τους χώρους. Τον Μάιο του 1968, το περιοδικό μετονομάστηκε σε «Ραδιοτηλεόραση» καθώς ήδη από τον Ιούλιο του 1967 περιελάμβανε τα προγράμματα των τηλεοράσεων του ΕΙΡ και των ενόπλων δυνάμεων. Παράλληλα, με την εισαγωγή των τηλεοπτικών προγραμμάτων, το περιοδικό φιλοξενούσε άρθρα αφιερωμένα σε σειρές που προβάλλονταν από τους δύο δίαυλους, καθώς και άλλα που αφορούσαν τα γενικά τεχνικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της τηλεόρασης ώστε αυτή να γίνει γνωστή στο ευρύ κοινό. Το καλοκαίρι του 1970 σημειώνονται σημαντικές αλλαγές στην μορφή του περιοδικού. Το εξώφυλλό του αποτελείται πλέον από ένα έγχρωμο γυαλιστερό χαρτί ποιότητας, ενώ η θέση των τηλεοπτικών προγραμμάτων στα περιεχόμενα του είναι κεντρική. Για πρώτη φορά, από το 1970 και έπειτα, κάθε ημερήσιο τηλεοπτικό πρόγραμμα καταλαμβάνει την έκταση μιας ολόκληρης σελίδας ενώ τα αντίστοιχα ραδιοφωνικά περιορίζονται στις τελευταίες σελίδες του περιοδικού. Επιπλέον, τα τηλεοπτικά προγράμματα συνοδεύονται από φωτογραφίες και περιλήψεις ορισμένων εκπομπών, ενώ για πρώτη φορά φιλοξενούνται και επιστολές τηλεθεατών στο περιοδικό.

⁶⁵ Γεώργιος Βαβαρέτος, *Η τηλεόρασις και τα προβλήματα της*, «Ραδιοπρόγραμμα», Εβδομαδιαία Έκδοσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, Τεύχος 233, 11-17/6/1967, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1967, σελ. 32.

διάρκεια πρόγραμμα τους εκ των προτέρων. Η παντελής έλλειψη κονδυλίων μαρτυράται από όλους όσους εκείνη την εποχή εργάστηκαν στους δύο σταθμούς και δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό της τηλεόρασης ως «Πειραματικής». Πολλές γλαφυρές περιγραφές, όπως του σκηνοθέτη του ΕΙΡ Γιώργου Δάμπαση, εμφανίζουν την λειτουργία των σταθμών ως πραγματικά πρόχειρη, ανοργάνωτη και ερασιτεχνική σε πολλά επίπεδα.⁶⁶

Παρ' όλο αυτό το χαρακτήρα των σταθμών, κάθε χρόνο η διάρκεια των προγραμμάτων τους αυξανόταν. Είναι χαρακτηριστικό πως ξεκινώντας με ένα μέσο όρο διάρκειας προγράμματος τις 2 ώρες, τα προγράμματα της τηλεόρασης του ΕΙΡ και των ενόπλων δυνάμεων έφτασαν το 1973 τις 9,5 ώρες (παρ. 1, σελ. 78,79). Η αύξηση αυτή μας εμφανίζει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο την εξέλιξη και προφανώς απήχηση που με την πάροδο των ετών τα μέσα αυτά είχαν στον ελληνικό χώρο. Ο πενταπλασιασμός της διάρκειας των προγραμμάτων προσφέρει μια πλειάδα εκπομπών προς διερεύνηση. Για τον λόγο αυτό προτείνονται δύο στάδια, (Α, Β) που αντιστοίχως μας δίνουν δύο επίπεδα συμπερασμάτων για το φαινόμενο της ελληνικής τηλεόρασης.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι παρατηρήσεις μας επικεντρώνονται στην προσπάθεια περιοδολόγησης της οκταετίας εμφάνισης και εδραίωσης της ελληνικής τηλεόρασης, 1966 – 1974. Λόγω του αυξημένου αριθμού ημερησίων τηλεοπτικών προς διερεύνηση προγραμμάτων, η περιοδολόγηση αυτή κρίνεται απαραίτητη ώστε να αποφευχθούν συγχύσεις ή, και ακόμη, εσφαλμένα συμπεράσματα. Για το λόγο αυτό προτείνεται μια υποπεριοδολόγηση της οκταετίας 1966-1974, σε δύο περιόδους, από το 1966 έως το 1970 και από το 1970 έως το 1974 . Παράλληλα, με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η συγκέντρωση των γενικών χαρακτηριστικών αυτών των περιοδικών φάσεων ώστε να γίνει, αφενός, σαφής ο διαχωρισμός τους και , αφετέρου, να δημιουργηθεί η κατάλληλη μεθοδολογική υποδομή για να προχωρήσουμε σε μια βαθύτερη ανάλυση, η οποία δύναται να επεκταθεί και σε συγκριτικά επίπεδα, ανάμεσα στις περιόδους που διακρίναμε.

⁶⁶ Σύμφωνα με μια από τις πολλές περιγραφές, ένας από τους παρουσιαστές των ειδήσεων του ΕΙΡ, ο Βασίλης Παπαθανασόπουλος, μετά την λήξη ενός δελτίου ειδήσεων εξήλθε από το στούντιο σε έξαλλη κατάσταση. Αιτία για αυτό αποτελούσε το γεγονός πως ο κάμεραμαν του δελτίου είχε βουλευτεί σε μια πολυθρόνα ακουμπώντας τα πόδια του στην βάση της κάμερας και είχε κοιμηθεί, ροχαλίζοντας επιπλέον. Κάθε φορά που οι προβολείς του στούντιο άναβαν, τον ενοχλούσαν, χωρίς όμως να τον διαταράσσουν σε σημείο τέτοιο ώστε να ξυπνήσει. Αυτό που τρομοκράτησε τον παρουσιαστή των ειδήσεων ήταν μήπως ο κάμεραμαν ξυπνούσε απότομα και τρομαγμένος κραύγαζε και ακουγόταν από την τηλεόραση. Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 58-59.

Σε ένα δεύτερο στάδιο, προχωρώντας σε μια αναλυτικότερη προσέγγιση του προγράμματος, θεωρείται αναπόφευκτη και η παράλληλη διερεύνηση του γύρω από το φαινόμενο της *ροής*, όπως τέθηκε τόσο από τον Williams, όσο και από τους μεταγενέστερους κριτικούς αναλυτές του φαινομένου της τηλεόρασης. Συγκεκριμένα καλούμαστε να απαντήσουμε σε ένα κυρίαρχο, όπως προκύπτει, ερώτημα, εάν δηλαδή το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης της εποχής αναπαραγάγει τα χαρακτηριστικά ενός νεωτερικού προγράμματος ή βρίσκεται εγγύτερα στην έννοια της *ροής*. Μέσα από αυτή την διερεύνηση θα προκύψουν συμπεράσματα όχι μόνο για τις συνθήκες λειτουργίας της τηλεόρασης στην Ελλάδα, αλλά και για τις αξίες, τους κώδικες και τις συμπεριφορές που αναπαρήγαγε ως μέσο του πολιτισμού, τόσο του παγκόσμιου όσο και του ελληνικού.

2.2 Α: Τα γενικά χαρακτηριστικά του προγραμματισμού και της λειτουργίας της ελληνικής τηλεόρασης

Α) Στο πρώτο στάδιο, μπορούμε να επικεντρώσουμε τις παρατηρήσεις μας γύρω από μια γενικού ενδιαφέροντος προσέγγιση των προγραμμάτων του EIPT και της YENEΔ από το 1966 έως το 1974. Μέσα στην επταετία αυτή διακρίνονται δύο διαφορετικές φάσεις, 1966-1970 και 1970-1974. Στο μεταίχμιο αυτών των χρονολογικών φάσεων, τον χειμώνα του 1970-1971, όπου με νομοθεσία της δικτατορίας καθορίστηκε επακριβώς το καθεστώς ύπαρξης του κάθε σταθμού, παρατηρούνται δύο σημαντικές αλλαγές στην λειτουργία τους:

1. Το φθινόπωρο του 1970 παρατηρείται μια μαζική εμφάνιση νέων σειρών και γενικών εκπομπών και στους δύο διαύλους. Χαρακτηριστικά, έως το φθινόπωρο του 1970 προβάλλονταν εκπομπές διαφόρων ειδών από τους δύο σταθμούς, οι οποίες όμως ολοκληρώνοντας τον κύκλο τους, σε οποιοδήποτε ημερολογιακό σημείο, αντικαθιστούσαν από κάποιες άλλες. Συνεχώς νέες εκπομπές εμφανίζονταν, ιδιαίτερα στην τηλεόραση του EIP, σε βαθμό τέτοιο που να μοιάζουν ελάχιστα τα τηλεοπτικά προγράμματα μεταξύ τους μετά την πάροδο ενός μήνα. Κάτι ανάλογο δεν συνέβαινε με την ΤΕΔ, η οποία κατά ένα μεγάλο βαθμό διατηρούσε ένα σταθερό πρόγραμμα. Το γεγονός που συνέβαλε σε αυτή την σταθερότητα ήταν πως ο σταθμός των Ενόπλων εξέπεμπε μόνο τρεις ή τέσσερις φορές την εβδομάδα έως το 1969, έχοντας την υποχρέωση να προβάλλει σαφώς λιγότερες εκπομπές σε σχέση με το

ΕΙΡ. Το Φθινόπωρο του 1970, όμως, έχουμε την εμφάνιση τριών σειρών για λογαριασμό κάθε σταθμού, «Νιάτα», «Χέννεσν», «Κορονέησον Στρητ» για το ΕΙΡ και «Πέντον Πλεις», «Ο κύριος, η κυρία και η μαμά», «Οικογενειακές υποθέσεις» για την τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων.⁶⁷ Οι σειρές αυτές προβλήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα από τους σταθμούς και αποτέλεσαν σταθερά μέρη των εβδομαδιαίων τους προγραμμάτων.

2. Τον Δεκέμβριο του 1970 η ΥΕΝΕΔ, πλέον, διαμορφώνει το πρόγραμμά της σε δύο ζώνες. Έως τότε τα προγράμματα των δύο σταθμών ήταν μόνο εσπερινά. Το πρωτότυπο για τα ελληνικά δεδομένα εγχείρημα του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων φαίνεται πως είχε την ώθηση από την πληθώρα προσφερόμενων εκπομπών. Η ταξινόμηση αυτών σε δύο κατηγορίες προγραμμάτων αποσυμφοριζε ένα εμφανώς πυκνό καθημερινό πρόγραμμα. Με την καινοτομία αυτή το πρόγραμμα πλέον περιελάμβανε τις μεσημβρινές εκπομπές, περίπου από τις 13.00 έως τις 15.00 και τις εσπερινές από περίπου τις 18.00 έως τις 00.30. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε εξαρχής πως τα Σαββατοκύριακα αποτελούν ιδιαίτερες περιπτώσεις και τα προγράμματα τους δεν ακολουθούν τις επιταγές των αντίστοιχων καθημερινών, ενώ επιπλέον διαφέρουν από εβδομάδα σε εβδομάδα. Την τακτική της ΥΕΝΕΔ ακολούθησε και εφήρμοσε η ΕΙΡΤ το Ιούλιο του 1971, επτά μήνες αργότερα, διαχωρίζοντας το πρόγραμμα της σε μεσημβρινό και εσπερινό.

Οι αλλαγές που παρατηρούνται στην λειτουργία και των δύο διαύλων, αποκαλύπτουν μια έντονη τάση για αναδιοργάνωση των προγραμμάτων τους κατά τα επαγγελματικά πρότυπα της εποχής, των δυτικών ανεπτυγμένων κρατών. Σε ποιοτικό στάδιο, με την μαζική εμφάνιση νέων εκπομπών σε μια συγκεκριμένη περίοδο, εμφανίζεται η τάση διαμόρφωσης μιας τηλεοπτικής περιόδου, τάση η οποία θα ενταθεί τα επόμενα έτη. Σε ποσοτικό στάδιο, αποκαλύπτεται η έκταση και η αναγνώριση του φαινομένου της τηλεόρασης στην Ελλάδα, η δυναμική του οποίου αρκεί για να ωθήσει την διεύρυνση του χρόνου εκπομπής προγραμμάτων των δύο σταθμών.

Διατηρώντας ή όχι μια σταθερότητα στις προσφερόμενες εκπομπές των προγραμμάτων τους, οι δύο τηλεοπτικοί σταθμοί διατηρούν από το 1966 έως το

⁶⁷ Οι ονομασίες των σειρών παρατίθενται ακριβώς όπως και στα προγράμματα του περιοδικού «Ραδιοπρόγραμμα»/«Ραδιοτηλεόραση».

1970, στην πρώτη φάση που διακρίναμε, ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Η λογική που εκφράζει το πρόγραμμα τους συγκροτείται σε τέσσερις θεματικές ομάδες:

EIP

1. Εκπομπή ενημέρωσης
2. Εκπομπή γενικού ενδιαφέροντος (Τέχνη – Επιστήμη)
3. Εκπομπή ψυχαγωγίας (Σπορ – Σειρές)
4. Εκπομπή ενημέρωσης (Δελτίο Καιρού)

TEΔ

1. Εκπομπή παιδικής ψυχαγωγίας
2. Εκπομπή ενημέρωσης
3. Εκπομπή γενικού ενδιαφέροντος
4. Κινηματογραφική Ταινία

Στα τρία πρώτα χρόνια λειτουργίας των σταθμών τα μοτίβα αυτά παραμένουν σταθερά. Ωστόσο, οι εκπομπές που χαρακτήριζαν κάθε μια από τις κατηγορίες άλλαζαν τακτικά. Από το 1969 μάλιστα, όπου η συνολική διάρκεια των προγραμμάτων των σταθμών αυξάνεται, τα μοτίβα αυτά με ελάχιστες διαφορές ακολουθούν την ίδια λογική και η κάθε κατηγορία εμπλουτίζεται με νέες εκπομπές.

Το 1970, ως το έτος που συντελέστηκαν οι πιο ευδιάκριτες, σε σχέση με το παρελθόν, αλλαγές στην λειτουργία των σταθμών, παρατηρείται ένας ακόμη πιο χαρακτηριστικός εμπλουτισμός των προγραμμάτων τους. Η πληθώρα των νέων εκπομπών, αλλά και των ξένων σειρών που πρόβαλαν οι σταθμοί, αλλοίωσαν τα μοτίβα που είχαν ακολουθήσει ως και το 1969. Η τηλεόραση στην Ελλάδα άλλαζε χαρακτήρα. Τα μοτίβα έπαψαν να είναι διακριτά από την ανάγνωση του προγράμματος, μια μεταβολή που χαρακτηρίζει την επόμενη χρονολογική φάση των παρατηρήσεων μας, από το 1971 έως το 1974. Την περίοδο αυτή, τα προγράμματα των σταθμών δεν κατακλύζονται κυριολεκτικά μόνο από ξένες σειρές αλλά και από ελληνικές παραγωγές και πολλές ζωντανές εκπομπές.

Η YENEΔ ήδη από την στιγμή που απέκτησε εβδομαδιαίο πρόγραμμα εξέπεμπε παράλληλα με το EIPT. Ως το 1969 όμως, ο σταθμός των ενόπλων ξεκινούσε το πρόγραμμα του μετά το τέλος του προγράμματος του EIP, διατηρώντας με αυτό τον τρόπο οι δύο σταθμοί μια σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και αλληλοστήριξης. Ωστόσο,

όσοι ερευνητές και συγγραφείς ασχολήθηκαν με τις σχέσεις των δύο σταθμών δεν παρέλειπαν ποτέ να αναφέρουν τις ανταγωνιστικές σχέσεις τους. Ο ανταγωνισμός αυτός φαίνεται να προκύπτει έντονα την περίοδο 1971-1974, με εκατέρωθεν μιμήσεις στην λειτουργία του προγραμματισμού και τον χαρακτήρα των εκπομπών. Το γεγονός αυτό προωθήθηκε αφενός από την προστασία που οι Στρατιωτικοί ήθελαν έντονα να προσφέρουν στην YENEΔ και αφετέρου από τις αντιδράσεις που η στάση τους αυτή προκαλούσε στα επιτελεία του EIPT. Ο Γ. Δάμπασης χαρακτηριστικά αναφέρει, «*Η YENEΔ λειτούργησε εις βάρος του EIPT κατά προνομιακό τρόπο*». ⁶⁸ Για τους εργαζόμενους στο EIPT η YENEΔ δεν ήταν κάτι περισσότερο από το κανάλι των φαντάρων και των συνταγματαρχών. Η τάση προς ανταγωνισμό των δύο σταθμών την περίοδο 1971-1974 παρατηρείται στην παραγωγή ελληνικών σειρών, την οποία χρηματοδοτούσαν με δική τους χρηματοδότηση, όπως παρατίθεται διαγραμματικά, (παρ. 1, σελ. 80,81), καθώς και στην διάρκεια των ημερησίων προγραμμάτων τους. Στην μέση της περιόδου 1970-1974, δηλαδή το χειμώνα 1972-1973, παρατηρείται μια εκρηκτική άνοδος των παραγωγών ελληνικών σειρών και από τους δύο σταθμούς. Σε μια προσπάθεια να συγκρίνουμε το EIPT και την YENEΔ στα σημεία αυτά, παρατηρούμε πως η YENEΔ κατάφερε να διατηρήσει κατά μέσο όρο μεγαλύτερης διάρκειας προγράμματα από το EIPT και παράλληλα να παραχθούν σαφώς περισσότερες σειρές για λογαριασμό της. Επιπλέον, ο εμπλουτισμός των προγραμμάτων της με ξένες σειρές ήταν σαφώς πιο αποδοτικός, με την έννοια ότι πολλές από αυτές έμειναν γνωστές στο ευρύ κοινό. Ο Γ. Δάμπασης παραδέχεται πως «*το στρατιωτικό κανάλι φιλοξενούσε, κατά γενική ομολογία, τις καλύτερες ξένες παραγωγές που έβγαζε τότε η αμερικανική τηλεοπτική βιομηχανία. Οι θεατές είχαν ενθουσιαστεί με τις συναρπαστικές περιπέτειες του Πέντον Πλέης, του Φυγάδα, του Μάννιζ, και των Εκδικητών, και γελούσαν με την ψυχή τους βλέποντας το Λούση Σόου με την Λούση Μπολ...*». ⁶⁹

Είναι πραγματικά εντυπωσιακό το γεγονός πως ο τηλεοπτικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων ενώ ουσιαστικά ξεκίνησε να εκπέμπει για λίγες ώρες, τρεις φορές την εβδομάδα, κατάφερε να αποκτήσει ένα πλήρες εβδομαδιαίο πρόγραμμα το οποίο μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως ανώτερο του EIPT, ιδιαίτερα την περίοδο 1970-1974. Θεωρητικά, το EIPT έχοντας μια εμπειρία και παράδοση ετών στο χώρο του ραδιοφώνου, με έμπειρους επαγγελματίες και μόνιμους τεχνικούς γεμάτους θέληση

⁶⁸ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 98.

⁶⁹ Ο.π., σελ. 104.

να λειτουργήσουν τον σταθμό τηλεόρασης, θα ήταν περισσότερο λογικό να έχει ένα προβάδισμα σε σχέση με το σταθμό των ενόπλων. Ωστόσο, αυτό δεν συνέβη σχεδόν ποτέ και οι παράγοντες που συντέλεσαν σε αυτό είναι αρκετοί.

Από την έναρξη των εκπομπών των σταθμών τόσο του ΕΙΡ όσο και των Ενόπλων Δυνάμεων, το ζήτημα χρηματοδότησης της λειτουργίας τους ήταν ένα κυρίαρχο πρόβλημα το οποίο ωστόσο φάνηκε να παρακάμπτεται από τη σφοδρή επιθυμία και των δύο πλευρών να δραστηριοποιηθούν σε αυτό τον τομέα. Η έλλειψη πόρων ωστόσο, έγινε αισθητή εξ' αρχής, ιδιαίτερα στο ΕΙΡΤ. Ως ένας δημόσιος οργανισμός, το ΕΙΡΤ, περιόριζε τις δραστηριότητες του στο ύψος των επιχορηγήσεων που ελάμβανε από τον προϋπολογισμό του Κράτους, που όπως μπορούμε να υποθέσουμε δεν ήταν σημαντικό. Είναι χαρακτηριστικό πως την πρώτη περίοδο της λειτουργίας του ΕΙΡΤ, οι υπεύθυνοι του σταθμού αναζητούσαν δωρεάν φιλμ για προβολές από πρεσβείες ξένων χωρών στην Ελλάδα ενώ αγόραζαν τεχνολογικό υλικό ακόμη και από το Μοναστηράκι.⁷⁰ Ο πομπός από τον οποίο ο σταθμός εξέπεμπε ήταν ένας άχρηστος πομπός της ΔΕΗ, τον οποίο οι τεχνικοί του ΕΙΡ επισκεύασαν και έθεσαν σε λειτουργία. Βέβαια, ανάλογες συνθήκες επικρατούσαν και στην πρώτη περίοδο λειτουργίας της ΤΕΔ. Ο Γ. Βαβαρέτος αναφέρει σε άρθρο του, «*Όπως ο πειραματικός σταθμός τηλεόρασης του ΕΙΡ, έτσι και ο Σταθμός των Ενόπλων Δυνάμεων είναι δημιούργημα εκ των ενόντων*».⁷¹ Ωστόσο, στο κατά πόσο η ΤΕΔ στηρίχθηκε στο ζήλο και την επιθυμία των εργαζομένων να θέσουν σε λειτουργία το σταθμό ελέγχεται καθώς, όπως αναφέρεται, οι ένοπλες δυνάμεις είχαν και την υλικοτεχνική βοήθεια του στρατού των Ηνωμένων Πολιτειών.⁷² Επιπλέον, υπάρχουν και σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο καθεστώς λειτουργίας των σταθμών. Η ΤΕΔ, όντας υπό την επιρροή και από το 1970 υπό την ουσιαστική δικαιοδοσία του Υπουργείου Ενόπλων Δυνάμεων, αντλούσε την χρηματοδότησή της από τα κονδύλια του υπουργείου. Δεδομένης της διακαούς επιθυμίας της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων να λειτουργήσει τηλεοπτικός σταθμός, μπορούμε να υποθέσουμε σαφώς πως τα κονδύλια που διέθεσαν για αυτό το σκοπό, εάν δεν ήταν τόσο σημαντικά, σίγουρα ήταν περισσότερα από τα αντίστοιχα προσφερόμενα στο ΕΙΡ, ιδιαίτερα μετά την επιβολή της δικτατορίας. Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ακόμη πως η YENEΔ βασιζόταν στην εργασία κατά πλειοψηφία στρατεύσιμου προσωπικού που φυσικά δεν

⁷⁰ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 43 - 45.

⁷¹ Βαβαρέτος, *Η τηλεόραση και τα προβλήματα της*, σελ. 32

⁷² Ζαχαρόπουλος, Θύμιος, Παράσχος, *Mass Media in Greece: power, politics and privatization*, σελ. 44.

αποζημιωνόταν, ελαχιστοποιώντας τα έξοδα της σε σχέση με το EIPT το οποίο εξολοκλήρου βασιζόταν σε πολιτικό προσωπικό.

Επιπλέον, υπήρχε μια πολύ σημαντική πηγή εσόδων για την τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων, στην οποία όμως έως τώρα δεν έχει δοθεί η ανάλογη σημασία αν και αποτέλεσε μια ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στους δύο τηλεοπτικούς σταθμούς. Η πηγή αυτή ήταν ο τομέας των διαφημίσεων που απέδωσε σημαντικά έσοδα, αρχικά στην τηλεόραση της YENEΔ. Στον νόμο 2312/1953, *περί οργάνωσης της εθνικής ραδιοφωνίας της Ελλάδος*, ορίζονται σαφώς μεταξύ άλλων, ως πόροι του EIP, οι αποζημιώσεις από τις διαφημίσεις και τις εκπομπές που γίνονται κατ' εντολή τρίτων.⁷³ Η μη υιοθέτηση διαφημίσεων από την τηλεόραση του EIP οδηγεί στο συμπέρασμα πως, είτε ήταν μέρος μια προσπάθειας να διατηρήσει τον χαρακτήρα ενός μη κερδοσκοπικού ιδρύματος, είτε δεν του επιτράπη για άγνωστους άλλους λόγους. Απεναντίας, η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων, από τις 27 Σεπτεμβρίου 1967, προέβαλε διαφημιστικά 'σποτ' εταιριών οι οποίες προσέφεραν κάποιες εκπομπές. Η πρώτη προσφερόμενη εκπομπή ήταν οι «Επικίνδυνες Αποστολές», προσφορά τριών ειδών οιοπνευματωδών ποτών, από την διαφημιστική εταιρία ΑΔΕΛ.⁷⁴ Τα οφέλη της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων από τις προβολές διαφημίσεων έθεσαν κατά την γνώμη μου τα θεμέλια για την υπεροχή της YENEΔ απέναντι στο EIPT, όπως αυτή παρατηρείται και εδραιώνεται την περίοδο 1971-1974. Το EIPT από την πλευρά του συνειδητοποιώντας την ταχύτατη ανάπτυξη της YENEΔ, εισήγαγε τις διαφημίσεις προϊόντων στο πρόγραμμά του στις 9 Οκτωβρίου 1970. Αυτή η σχετική καθυστέρηση των τριών ετών σε σχέση με την YENEΔ είχε καταλυτικό χαρακτήρα στην εξέλιξη και διαμόρφωση του προγραμματισμού των δύο σταθμών. Έως το 1970, το EIPT βάσιζε τα έσοδα του στα πενιχρά κρατικά κονδύλια και στα δωρεάν προγράμματα που του παρείχε η Γαλλική τηλεόραση ORTF, με μουσικά σόου και σίριαλ.⁷⁵ Την τριετή αυτή περίοδο 1967-1970, η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων εκμεταλλεύθηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ουσιαστικό μονοπώλιο της στην προβολή διαφημίσεων.

Το 1968 η πρόθεση ενός ιδιώτη αποκλειστικού αντιπροσώπου μεγάλων αμερικανικών εταιριών στην Ελλάδα να εκμεταλλευθεί διαφημιστικά την τηλεόραση επέφερε τεράστια οφέλη στο σταθμό των ενόπλων δυνάμεων. Συγκεκριμένα, ο

⁷³ Άρθρο 5β του ν. 2312/1953.

⁷⁴ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 80.

⁷⁵ Ο.π., σελ. 78.

Σπύρος Σπυρίδης, με δικά του χρήματα και ευθύνη προσέφερε ξένο τηλεοπτικό πρόγραμμα αξίας 33 εκ. δραχμών, με μοναδική αντιπαροχή το δικαίωμα διαφημιστικής εκμετάλλευσης κατά την προβολή του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ. Σπυρίδης σε συνέντευξη του, «Ήταν ένα εγχείρημα που όλοι οι παράγοντες της ελληνικής τηλεόρασης το χαρακτήρισαν τότε σαν οικονομική αυτοκτονία».⁷⁶ Το πρόγραμμα που προσφέρθηκε είχε εβδομαδιαία διάρκεια 10^{1/2} ωρών, με εκπομπές όπως, «Πέντον Πλαίης», «Ο φυγάς», «Οι αδιάφθοροι», «Ο Ά Παγκόσμιος Πόλεμος», «Η μάχη», «Οι εκδικητές», «Η σήραγγα του χρόνου», «The black and white ministerial show», «Επικίνδυνες Αποστολές», καθώς και μια σειρά από ημίωρα παιδικά προγράμματα, όπως, «Δαβίδ Κόππερφιλντ», «Casper and Banny». Πολλά από αυτά τα προγράμματά από τα τέλη του 1969 άρχισαν να προβάλλονται στην YENEΔ και σαφώς εξηγούν τις παρατηρήσεις μας για τις αλλαγές του 1970 ως προς την μεγάλη διάρκεια ημερήσιων εκπομπών αλλά και τον εμπλουτισμό των προγραμμάτων του σταθμού την περίοδο 1970-1974. Παράλληλα οι διαφημίσεις και άλλων προϊόντων επέφεραν κέρδη στην YENEΔ σε μια περίοδο που το EIPT παρουσίαζε μονίμως έλλειμμα, έστω και αν από το 1969 άρχισε να εκμεταλλεύεται την διαφήμιση προϊόντων. Σε στοιχεία που μας παρέχει ο Μ. Χαιρετάκης για τα μεικτά έσοδα από διαφημιστικές δραστηριότητες την περίοδο 1971-1974, η YENEΔ σταθερά παρείχε περισσότερες διαφημίσεις σε καθημερινό επίπεδο και σαφώς εισέπραττε περισσότερα χρήματα από το EIPT στον τομέα αυτό.⁷⁷ Με αυτή την έννοια, οι βάσεις για αυτή την υπεροχή της YENEΔ τέθηκαν την περίοδο 1967-1970.

Σε αυτό το πρώτο στάδιο της προσέγγισής μας δημιουργείτε το προφανές ερώτημα: Σε τι είδους τηλεθεατές απευθύνονταν τα προγράμματα των δύο σταθμών; Στερεοτυπικά, ο Έλληνας τηλεθεατής ήταν μια γραφική φιγούρα ανθρώπου ο οποίος σύχναζε όρθιος έξω από τις βιτρίνες των καταστημάτων που εξέθεταν σε κοινή θέα τις συσκευές τηλεοράσεων. Υπολογίζεται πως το 1966 περίπου 10.000 τηλεθεατές παρακολουθούσαν τα προγράμματα των δύο σταθμών, φυσικά μόνο στο λεκανοπέδιο της Αττικής. Το 1969 οι δέκτες που βρίσκονταν σε λειτουργία είχαν ξεπεράσει τις 100.000 ενώ το 1971 είχαν φτάσει περίπου τις 400.000.⁷⁸ Η μέση ετήσια αύξηση αριθμών συσκευών τηλεόρασης στην Ελλάδα από το 1966 έως το 1974 είναι της

⁷⁶ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 81-82.

⁷⁷ Χαιρετάκης, *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, σελ. 115.

⁷⁸ Ο.π., σελ. 109.

τάξης του 77,3% και είναι η μεγαλύτερη που έχει παρατηρηθεί έως και σήμερα στην Ελλάδα.⁷⁹ Ωστόσο, το 1973, ανάμεσα σε 14 χώρες της Ευρώπης, η Ελλάδα έρχεται δεύτερη από το τέλος όσον αφορά τις συσκευές ανά 1000 κατοίκους (πιν.3, παρ.1 σελ. 76). Παράλληλα, το 1970, με την λειτουργία του πρώτου δορυφορικού σταθμού εδάφους στις Θερμοπύλες δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες υποδομές τόσο για τις τηλεπικοινωνίες με το εξωτερικό όσο και για την εντός Ελλάδος εγκατάσταση αρτηριών τηλεόρασης, που είχε ως αποτέλεσμα η εμβέλεια των τηλεοπτικών σταθμών να είναι από εντός Αττικής σχεδόν πανελλήνια μέσα σε διάστημα δύο ετών.⁸⁰ Αυτή η πραγματικά εντυπωσιακή εξέλιξη και άνοδος αποδεικνύει πως η τηλεόραση στην Ελλάδα έλαβε τις διαστάσεις ενός μαζικού φαινομένου.

2.3 Β: Η δομή του προγράμματος της Ελληνικής τηλεόρασης

Σε ένα δεύτερο στάδιο παρατηρήσεων πάνω στο πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης οφείλουμε να λάβουμε υπόψη πρωτίστως τις επιστημονικές αναγνώσεις που έχουν γίνει γύρω από την λειτουργία του προγράμματος. Η μεταπολεμική τηλεόραση, υιοθετώντας το πρόγραμμα, συνδέθηκε άμεσα με την νεωτερικότητα και τις αξίες της. Για τον R. Williams, τον πρώτο κριτικό αναλυτή του τηλεοπτικού φαινομένου, ο τηλεθεατής του 1970, της περιόδου που κάνει την έρευνα του, αντιμετωπίζεται ως ένα νεωτερικό υποκείμενο. Ένα υποκείμενο το οποίο, βασισμένο στην ανάλυση και την γραμμικότητα, επιθυμεί να γνωρίζει τα επιμέρους κομμάτια ενός προγράμματος και την ακολουθία τους. Αυτή η πολιτισμική λογική αποτέλεσε την βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε για αιώνες η κουλτούρα του δυτικού κόσμου. Παρατηρώντας ωστόσο, πως οι δυτικές κοινωνίες ανέπτυσαν πλέον μία νέα, τελείως διαφορετική σχέση με το χρόνο, ο Williams, έκανε όχι απλά την επιστημονική του πρόταση αλλά έθεσε τα θεμέλια για μια ακαδημαϊκή ενασχόληση γύρω από τις αλλαγές που υφίσταται το νεωτερικό υποκείμενο ως έννοια.

Τα χαρακτηριστικά που μπορεί να έχει ένα πρόγραμμα είναι σίγουρα πολλά και πολύπλοκα. Η λογική της ύπαρξης του κινείται γύρω από την έννοια της γνώσης

⁷⁹ Μανώλης Χαιρετάκης, «Η διείσδυση της TV και το κοινό της στην Ελλάδα», *Τηλεόραση και Επικοινωνία*, Ναυρίδης Κ. , Δημητρακόπουλος Γιάννης, Πασχαλίδης Γρηγόρης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 199.

⁸⁰ Δημήτρης Σκανδάρας, *Ιστορική Εξέλιξη των Τηλεπικοινωνιών στην Χώρα μας, 1859 - 1989*, Αθήνα 1991, σελ. 125-131.

του επιμέρους και της ακολουθίας του επιμέρους. Είναι η αναγνώριση των κομματιών του χρόνου που ο νεωτερικός άνθρωπος επιθυμεί να γνωρίζει. Η ίδια η κατάκτηση της γνώσης, παρέχοντας στα νεωτερικά υποκείμενα τα αναγκαία εφόδια για να ανέλθουν στην εξουσία, αποτέλεσε ένα αναπόσπαστο μέρος της δυτικής σκέψης και κουλτούρας. Αυτές τις επιταγές στις οποίες στηρίχθηκε ιστορικά η δυτική κουλτούρα αποτέλεσαν αρχικά και την πολιτισμική λογική της μεταπολεμικής εποχής. Ο κατεστραμμένος από τον ΄Β παγκόσμιο πόλεμο δυτικός κόσμος αναζήτησε μέσα από την γνώση που πάντοτε χρησιμοποιούσε, να ανασυγκροτηθεί. Η έλλειψη του προγράμματος, και κατ' επέκταση της γνώσης είναι αιτία ανασφάλειας και ενοχής για τον άνθρωπο. Μια ανασφάλεια που οδηγεί, για παράδειγμα, τους υπεύθυνους σχεδόν να απολογούνται επειδή τα προγράμματα του ΕΙΡ και της ΤΕΔ δεν υπήρχαν για ένα ολόκληρο χρόνο στην διάθεση του ελληνικού τηλεοπτικού κοινού.

Μεταπολεμικά, μέσω της ενασχόλησης του Williams με την μελέτη της τηλεόρασης και συγκεκριμένα με τον προγραμματισμό της, προτάθηκε η έννοια της ροής. Καμία κριτική μελέτη γύρω από το φαινόμενο της τηλεόρασης από την δεκαετία του 1970 έως και σήμερα δεν απέκλεισε από τις αναφορές της την έννοια της ροής, όπως την έθεσε ο R. Williams. Κάθε σύγχρονος μελετητής του φαινομένου της τηλεόρασης που αντιμετωπίζει μια πλειάδα επιστημονικών κειμένων οφείλει με αυτή την έννοια να λαμβάνει υπόψη του την σημαντικότητα και την ερευνητική αξία της. Σε αυτό το δεύτερο στάδιο ανάγνωσης των προγραμμάτων της ελληνικής τηλεόρασης θα προσπαθήσουμε να αναζητήσουμε τα πιο βαθιά χαρακτηριστικά τους, όπως οι νεωτερικές επιταγές θα υποδείκνυαν. Όπως έπραξε και ο Williams, βάσει και της λογικής της έννοιας του προγράμματος, τα στοιχεία που θα αναμέναμε να παρατηρήσουμε στα προγράμματα που μελετάμε είναι, α) μια λογική ακολουθία συγκεκριμένων εκπομπών, β) ορισμένα εμφανή σημεία τομής, δηλαδή διαλείμματα και διακοπές, γ) μια αναλογία ισορροπίας όσον αφορά την σειρά και την διάρκεια των εκπομπών, δ) την γραπτή/ έντυπη μορφή που φυσικά όλα τα παραπάνω θα έχουν.

1966 - 1970.

Μελετώντας τα ελληνικά προγράμματα της περιόδου 1966-1974, με αυτή την έννοια, θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε εάν αυτά βρίσκονται εγγύτερα στην νεωτερική λογική του προγράμματος ή σε κάτι διαφορετικό, όπως η έννοια της ροής. Η κατανόηση αυτή μεταφράζεται στο κατά πόσο η ελληνική κοινωνία της περιόδου

αυτής αλλάζει, μετασχηματίζεται, όπως παρατήρησε ο Williams, ή παραμένει μια κοινωνία οργανωμένη κατά τα νεωτερικά πρότυπα. Το ελληνικό πρόγραμμα, με την περιοδολόγηση που προσπαθήσαμε να αποδώσουμε στην λειτουργία της ελληνικής τηλεόρασης, την πρώτη περίοδο, 1966-1970, παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά. Τα δύο από αυτά τα χαρακτηριστικά (i, iii) είναι ορατά μέσω των έντυπων προγραμμάτων ενώ το ένα από αυτά (ii) αποτελεί μέρος της τηλεοπτικής εμπειρίας, μπορούμε δηλαδή να το διακρίνουμε παρακολουθώντας τηλεόραση. Συγκεκριμένα:

- i) Τα προγράμματα που έχουμε στην διάθεση μας περιλαμβάνουν χωρίς σαφή παράλειψη διακριτά μέρη: Έναρξη προγράμματος – Εκπομπές – Λήξη προγράμματος. Κάθε εκπομπή ξεχωρίζει από την προηγούμενη και την επόμενη με διακριτές διακοπές, ενώ ως το 1968 αποδίδονται επακριβώς και οι διάρκειές τους (εικ. 1, παρ. 1 σελ. 75).
- ii) Τα σημεία κατά τα οποία η ακολουθία του προγράμματος διακόπτεται είναι σαφώς ορατά, ακόμη και οι διαφημίσεις. Εάν μπορεί να θεωρηθεί με την έννοια της ακολουθίας, οι μόνες παρεμβολές αφορούσαν την διακοπή του προγράμματος για τεχνικούς λόγους, σύνθητες γεγονός για τα ελληνικά δεδομένα.⁸¹
- iii) Κάθε εκπομπή επιδέχεται περίληψης πάνω στο πρόγραμμα, που σε ορισμένες περιπτώσεις καταλαμβάνει μεγάλη έκταση σε σχέση με αυτό.

Μελετώντας ουσιαστικά τις πιθανότητες ροής σε ένα πρώιμο τηλεοπτικό πεδίο, όπως αυτό της Ελλάδας, κρίνεται απαραίτητη μια αναλυτική αντιπαράθεση της έννοιας της ροής του Williams καθώς και της μεθοδολογίας του. Η τηλεόραση στην Αγγλία και τις ΗΠΑ εμφανίστηκε μαζικά σε επίπεδο νοικοκυριών από τις αρχές της δεκαετία του 1950. Οι εμφανείς αλλαγές που το μέσο υιοθέτησε μέσα σε λίγα χρόνια αποτέλεσαν αξιοσημείωτο μέρος της λειτουργίας τους. Ο πλουραλισμός που ο Williams διέκρινε στην εποχή του αφορούσε όλα τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Μελετώντας και αναλύοντας το πρόγραμμα της τηλεόρασης διαπίστωσε πως αυτό δεν ακολουθούσε τις νεωτερικές επιταγές, μέσα από τις οποίες προέκυψε. Η

⁸¹ Η μετάβαση από μια εκπομπή σε μία άλλη ήταν ορατή μέσω της προβολής μιας μακέτας που ενημέρωνε τον τηλεθεατή για την αλλαγή του προγράμματος (παρ. 2, εικ. 11,12, σελ. 87). Με αυτή την έννοια όλες οι διακοπές κατά την διάρκεια της ακολουθίας του προγράμματος είχαν ειδικά ορατά χαρακτηριστικά.

ακολουθία του, σύμφωνα με τον Williams, δεν είχε συγκεκριμένο χαρακτήρα, ενώ δεν υπήρχε ορατότητα των σημείων τομής του. Αντιθέτως, όπως έχει αναφερθεί, διαπίστωσε μια προσχεδιασμένη κρυφή ακολουθία, την οποία ονόμασε ροή.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να σημειώσουμε το εξής στοιχείο: ο Williams πραγματοποίησε την ανάλυση του σε μια χώρα όπου υπήρχε πολυκαναλικό τηλεοπτικό σύστημα και όχι κάτι αντίστοιχο των τηλεοπτικών συστημάτων της Ευρώπης που αποτελούνταν από ένα κρατικό ή ημικρατικό τηλεοπτικό σταθμό διασπασμένο σε 2 ή τρεις διαύλους. Ως εκ τούτου οι διαπιστώσεις που πραγματοποιεί βασίζονται πάνω σε αυτές τις συνθήκες, τις οποίες δεν παρατηρούμε ούτε στην Ελλάδα. Η ελληνική περίπτωση, ωστόσο, έχει αρκετές ιδιαιτερότητες, οι οποίες της αποδίδουν μια ιδιαίτερη σημασία. Το τηλεοπτικό σύστημα δεν είναι πολυκαναλικό αλλά ουσιαστικά λειτουργεί κατά αυτόν τον τρόπο καθώς η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων δεν υφίσταται ως μια προέκταση του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας. Ως εκ τούτου, οι διαφορές ανάμεσα στους δύο σταθμούς, διακριτές ή μη, είναι επιπόλαιο να χαρακτηριστούν απλά ως διαφορές βαθμού. Αντιθέτως πρέπει να μελετηθούν σε βάθος και πάντα σε συνδυασμό με την εξέλιξη του δύο τηλεοπτικών σταθμών από την πρώτη φάση της λειτουργίας τους, 1966-1970, έως και την δεύτερη, 1971-1974.

Επιστρέφοντας στους δύο κεντρικούς άξονες που διαπιστώσαμε στην ελληνική τηλεόραση σε συνάρτηση με την έννοια του νεωτερικού προγράμματος, προκύπτει μια πλήρης ταύτιση. Ο προγραμματισμός της ελληνικής τηλεόρασης εμφανίζεται στα πρώτα βήματα της να διατηρεί τα νεωτερικά χαρακτηριστικά λειτουργίας που βασίζονται στις αρχές διακριτότητας των μερών του. Ωστόσο, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως ο σταθμός των ενόπλων δυνάμεων προέβαλε διαφημιστικά σποτ την περίοδο αυτή, τακτική που το EIP υιοθέτησε στα τέλη του 1969. Με αυτή την έννοια μπορούμε να υποστηρίξουμε πως υπήρχαν παρεμβολές στην ακολουθία των εκπομπών που καθιστούσαν την ύπαρξη των δημοσιευμένων προγραμμάτων προβληματική και αναξιόπιστη. Οφείλουμε ωστόσο, να διερευνήσουμε τον βαθμό στον οποίο την περίοδο αυτή οι διαφημιστικές παρεμβολές διαμόρφωναν το πρόγραμμα του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων ώστε να χαρακτηρίζεται και να αναλύεται από την έννοια της ροής όπως την εισηγήθηκε ο Williams. Υπενθυμίζοντας μας πως η ροή προωθεί και είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα διαφημιστικά συμφέροντα της τηλεόρασης, ο R. Altman συνδέει την έκταση της τηλεοπτικής ροής με το οικονομικό της περιεχόμενο. Στην προσέγγιση του ο R. Altman, χαρακτηριστικά αναφέρει πως *«η ροή αντικαθιστά την*

διακριτή τηλεοπτική μετάδοση στο βαθμό που 1) Οι ανταγωνιστικές σχέσεις για την εξασφάλιση θεατών είναι ελεύθερες και διέπουν το καθεστώς της τηλεοπτικής μετάδοσης και 2) Τα έσοδα της τηλεόρασης αυξάνονται όταν αυξάνονται και οι θεατές της».⁸² Σε καμία περίπτωση οι προϋποθέσεις που ο Altman έθεσε δεν ανταποκρίνονται στο καθεστώς λειτουργίας του πειραματικού σταθμού τηλεόρασης του EIP. Το EIP δεν προέβαλε διαφημίσεις την στιγμή που η ΤΕΔ αντλούσε λίγα μεν, σημαντικότερα δε, έσοδα από αυτές καταστρατηγώντας οποιαδήποτε έννοια ελεύθερου ανταγωνισμού. Επιπλέον, την περίοδο ως το 1970 δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η αύξηση των τηλεθεατών επέφερε και αύξηση των εσόδων στους δύο σταθμούς, ιδιαίτερα στο EIP, καθώς έως την περίοδο αυτή αναφερόμαστε σε πολύ περιορισμένο τηλεοπτικό κοινό. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω είναι σαφές πως το τηλεοπτικό πρόγραμμα του EIP είναι τόσο διακριτό όσο, όπως είχε παρατηρήσει ο Altman, στις τηλεοράσεις των χωρών του ανατολικού μπλοκ. Η προσέγγιση του Altman αν και σαφώς χρήσιμη στο βαθμό της σύνδεσης της ροής με το οικονομικό κέρδος δεν αρκεί για να ερμηνεύσει τα ελληνικά δεδομένα. Η περίπτωση του σταθμού των ενόπλων δυνάμεων συνιστά μια πολύ πιο προσεκτική προσέγγιση. Πρέπει να παρατηρήσουμε πως ο Williams εισάγει την έννοια της ροής μελετώντας το φαινόμενο της αμερικανικής τηλεόρασης. Το κύριο χαρακτηριστικό των έντυπων προγραμμάτων που η ανάγνωση του διέκρινε ήταν η έντονη διαδοχή εικόνων, μια διαδοχή η οποία δεν είχε σαφώς τέτοιο χαρακτήρα στην περίπτωση της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων, όσο η ανάγνωση των προγραμμάτων έως το 1970 μας επιτρέπει να διακρίνουμε. Το γεγονός της ύπαρξης διαφημίσεων ωστόσο, υποδεικνύει πως ίσως υπάρχει ροή σε κάποιο μέτρο, όπως στα ημιελεγχόμενα από το κράτος συστήματα τηλεόρασης της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας. Ακόμη και στην περίπτωση των διακοπών της ακολουθίας του προγράμματος των σταθμών του EIP και των ενόπλων δυνάμεων παρουσιάζεται ένα αδιέξοδο. Πάρα πολύ συχνά κατά την διάρκεια παρακολούθησης του προγράμματος, οι έλληνες τηλεθεατές βρίσκονταν στην δυσάρεστη θέση να έρχονται αντιμέτωποι με μια μαύρη εικόνα που σήμαινε, την διακοπή της εκπομπής για τεχνικούς λόγους. Η προβολή στην οθόνη μιας μακέτας, η οποία ανέγραφε συνήθως «Μας συγχωρείτε για την διακοπή» ή «Διακοπή», μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μια απρογραμμάτιστη και εκούσια φυσική διακοπή, όπως η βρετανική εμπειρία του προγράμματος παρέπεμπε τον Williams

⁸²John Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, γλωσσική επιμέλεια Αγγελική Σπανού, Δρομέας, Αθήνα 1995, σελ. 157.

(εικ.11, παρ. 2 σελ.89). Η ίδια η πράξη της διακοπής, ωστόσο, όσο και η προσπάθεια απολογίας προς το τηλεοπτικό κοινό μέσω της μακέτας αποτελούν μια σαφή προσπάθεια καθήλωσης των τηλεθεατών στην θέση τους και να μην απενεργοποιήσουν την συσκευή. Στην εμπειρία των τηλεθεατών η διακοπή αυτή, αν και δεν αποτελεί κάποιο προσχεδιασμένο κομμάτι, αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της, καθώς τους εντάσσει σε ένα διαφορετικό καθεστώς παρακολούθησης. Για να δοθεί απάντηση σε ένα πολύπλοκο ζήτημα όπως αυτό, ο Williams προχώρησε σε ένα δεύτερο και τρίτο επίπεδο προσέγγισης των προγραμμάτων. Επομένως, η ίδια η δυναμική προβολής των διαφημιστικών μηνυμάτων, όσο ισχυρή και εμφανίζεται, δεν αποκτά κανένα νόημα ως πρακτική καθεαυτή. Η ίδια η αναλογία του προγράμματος και ο τρόπος σύνδεσης και διαδοχής των μερών του είναι που δημιουργεί την έννοια της ροής, όπως την εισήγαγε ο Williams. Για να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξη ή όχι αυτής της ροής μπορούμε να αναζητήσουμε και κάποια άλλα στοιχεία στο πρόγραμμα της ΤΕΔ που θα μας ωθούσαν προς αυτήν την επιβεβαίωση.

Ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά που διέκρινε ο Williams στην μελέτη της τηλεόρασης των ΗΠΑ όσον αφορά τις διακοπές στην ακολουθία του προγράμματος ήταν και η εμφάνιση των περίφημων «τρέηλερ» (trailers) των ταινιών ή εκπομπών που επρόκειτο να προβληθούν από τους τηλεοπτικούς σταθμούς. Η προβολή τους στις πρώτες ώρες έναρξης των προγραμμάτων αποσκοπούσε σύμφωνα με τον Williams στην καθήλωση των τηλεθεατών στο συγκεκριμένο τηλεοπτικό σταθμό, φυσικά σε συνθήκες ανταγωνισμού. Η τακτική αυτή βασιζόταν στην άποψη της εποχής ότι οι τηλεθεατές παρακολουθούν έως τέλους τον σταθμό που επιλέγουν από την αρχή.⁸³ Αποτελώντας με αυτό τον τρόπο ένα κομμάτι της ροής, η τακτική αυτή αφορούσε ένα στρατηγικό σχεδιασμό χωρίς τον οποίο η ίδια η ροή δεν μπορούσε να διατηρηθεί. Η ύπαρξη τέτοιων στοιχείων θα μπορούσε να μας βοηθήσει να διακρίνουμε την έννοια της ροής στην περίπτωση της ΤΕΔ. Η λειτουργία της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων παρουσιάζει ορισμένα στοιχεία που υποδεικνύουν αλλά δεν αποδεικνύουν ότι επιδίωξε κάτι ανάλογο. Από το 1966 ως το 1969 προέβαλε ως πρώτη εκπομπή στο πρόγραμμα της χωρίς καμία εξαίρεση, πάντα την εκπομπή «παιδικό τέταρτο». Όταν η ΤΕΔ το 1969 απέκτησε εβδομαδιαίο πρόγραμμα με νέες εκπομπές, οι οποίες εκμεταλλεύονταν διαφημιστικά από τον

⁸³ Williams, *Television Technology and Cultural Form*, σελ. 91-92.

ιδιώτη που τις προσέφερε, το «παιδικό τέταρτο» έπαψε να προβάλλεται. Οφείλουμε ωστόσο να παρατηρήσουμε πως η ΤΕΔ ως το 1969 εξέπεμπε μετά το τέλος των εκπομπών του ΕΙΡ. Αποκλείοντας την έννοια του ανταγωνισμού, ο μόνος στόχος στον οποίο θα μπορούσε να αποσκοπεί μια υποτιθέμενη στρατηγική θα ήταν η εμπορική εκμετάλλευση. Η ΤΕΔ, έστω και αν χρησιμοποιούσε την συγκεκριμένη εκπομπή για την προσέλκυση του παιδικού κοινού, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε πως είχε την στρατηγική να κρατήσει ένα μεγάλο μέρος του κοινού τις ώρες τις ώρες υψηλής τηλεθέασης, ενός κοινού του οποίου τα δημογραφικά του χαρακτηριστικά θα έπρεπε να είναι εκείνα που προτιμούσαν οι διαφημιζόμενοι. Και αυτό διότι μόνο μετά το 1968, και με πρώτη την κίνηση του ιδιώτη που προαναφέρθηκε, οι διαφημιζόμενοι φάνηκε πως κατανόησαν ή άρχισαν να κατανοούν την δυνατότητα ευρείας εκμετάλλευσης του μέσου στην Ελλάδα για τους εμπορικούς τους σκοπούς.

Επομένως, για την πρώτη περίοδο της ελληνικής τηλεόρασης, όπως συμβατικά αυτή προσπαθούμε να προσδιορίσουμε από το 1966 έως το 1970, στα προγράμματα των σταθμών τόσο του ΕΙΡ όσο και των ενόπλων δυνάμεων δεν μπορούμε να αναγνώσουμε και να διακρίνουμε την έννοια της ροής, όπως ο Williams την όρισε στην ανάλυση του. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε πως στην περίπτωση της ΤΕΔ διακρίνουμε σαφώς μια προδιάθεση, μια κατεύθυνση που μας οδηγεί στο συμπέρασμα της ύπαρξης μιας *εμβρυακής μορφής ροής*, η οποία σαφώς δεν υφίσταται ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες οι οποίες χαρακτηρίζουν το σταθμό. Δεν πρέπει άλλωστε να αγνοούμε σε κανένα σημείο της μελέτης πως:

- 1) Ένας τηλεοπτικός σταθμός υπό την εξουσία και λειτουργική δικαιοδοσία των ενόπλων δυνάμεων αποτελεί ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο για τα τηλεοπτικά δεδομένα του δυτικού κόσμου και δεν προσφέρεται ομαλά για μελέτη κατά αντιστοιχία με τα τηλεοπτικά φαινόμενα ανά τον κόσμο.
- 2) Η λειτουργία του σταθμού έχει συγκεκριμένους ρόλους και στόχους, οι οποίοι διατυπώνονται ρητά τόσο στον νόμο του 1951 όσο και σε αυτόν του 1970. Με αυτή την έννοια η ΥΕΝΕΔ ανέλαβε έναν διαφορετικό ρόλο στα ελληνικά τηλεοπτικά δεδομένα από το ΕΙΡΤ.
- 3) Η τηλεόραση των ενόπλων πρώτη υιοθέτησε πρώτη την προβολή διαφημίσεων που αποτελεί μια πειραματική κίνηση η οποία στην συνέχεια αποδείχθηκε ευρείας σημασίας για την μορφή που πήρε το μέσο στην Ελλάδα.

1971 - 1974.

Με την έννοια που τα παραπάνω προκύπτουν, η επόμενη περίοδος λειτουργίας των σταθμών του EIPT και της YENEΔ, 1971-1974, αποκτά ιδιαίτερο νόημα και σημασία. Το πλήθος των αλλαγών που προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε στην πρώτη φάση (Α) της προσέγγισης μας, μας δίνει αντιστοίχως περισσότερα ερεθίσματα για περαιτέρω προσέγγιση. Τα τρία βασικά στοιχεία που συγκρατούμε από αυτή είναι, α) η γιγάντωση των προγραμμάτων, β) η εντατική εμφάνιση διαφημίσεων και γ) η εμφάνιση ξένων και ελληνικών σειρών και παράλληλα τηλεοπτικών παραγωγών από τους δύο σταθμούς. Ο τρόπος με τον οποίο το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης παρουσιάζεται την περίοδο 1971-1974, χαρακτηρίζεται από τα παραπάνω δεδομένα. Την περίοδο αυτή οι δύο τηλεοπτικοί σταθμοί παρουσιάζουν μεν πληθώρα νέων δεδομένων, ωστόσο, οι μεταξύ τους διαφορές είναι σαφώς λιγότερες καθώς παρουσιάζουν παράλληλα τουλάχιστον περισσότερα κοινά σημεία σε σχέση με το παρελθόν: α) και οι δύο σταθμοί έχουν υιοθετήσει την προβολή διαφημίσεων, είτε με την μορφή σποτ είτε με τα προσφερόμενα προγράμματα, β) και οι δύο σταθμοί παράγουν για λογαριασμό τους ελληνικές σειρές, γ) και οι δύο σταθμοί προβάλλουν εκπομπές προπαγάνδας του καθεστώτος. Αυτή η ιδιότυπη ομοιομορφία μέσα σε ένα πρόγραμμα ημερήσιας διάρκειας άνω των εννέα ωρών κατά μέσο όρο, μας δίνει την ευκαιρία να αναζητήσουμε στην ανάλυση μας την έννοια της ροής, και αν αυτή υπάρχει τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται να προκύπτει.

Ο R. Williams, στο δεύτερο επίπεδο της προσέγγισής του, στην μεσαιάς κλίμακας ανάλυση της ροής και της ακολουθίας των σκηνών, καταγράφει 40 συνεχόμενα αποσπάσματα ενός δελτίου ειδήσεων με τις διαφημίσεις προϊόντων και τρέηλερ ταινιών που παρεμβάλλονται.⁸⁴ Αυτό που διαπιστώνει είναι πως υπάρχει έλλειψη σαφών συνδετικών στοιχείων ανάμεσα στις εκπομπές που προβάλλονται, δηλαδή στην ακολουθία του προγράμματος, κάτι που ονομάζει 'αδιάκριτη ακολουθία των σκηνών'. Ουσιαστικά διακρίνει κειμενικές αντιφάσεις, που λειτουργούν ως ασύνδετα στοιχεία ανάμεσα στα αποσπάσματα των δελτίων ειδήσεων και των διαφημίσεων. Η σύνδεση αυτή που ο Williams θα ανέμενε να υπάρχει θα βρισκόταν στα πλαίσια της σχέσης αιτίου – αιτιατού. Ωστόσο, οι σχέσεις ακολουθίας των

⁸⁴ Williams, *Television Technology and Cultural Form*, σελ. 154-155.

εκπομπών αναγιγνώσκονται από αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους σκοπιές. Παρακολουθώντας με αυτόν τον τρόπο την εσωτερική διαδικασία λειτουργίας και ενοποίησης του προγράμματος μπορούμε να απομονώσουμε τα στοιχεία, εάν υπάρχουν, που δημιουργούν την έννοια της ροής.

Στην περίπτωση της ελληνικής τηλεόρασης για άλλη μια φορά βρίσκουμε στο δρόμο μας ιδιαιτερότητες. Πραγματικά θα μας προκαλούσε ιδιαίτερη σύγχυση η προσπάθεια να αναζητήσουμε συνδεδεμένα στοιχεία ανάμεσα, για παράδειγμα, σε εκπομπές όπως «θρύλοι και παραδόσεις» - «Ποδόσφαιρο» - «Λούσυ» και «Ο Μπάρμπα-Μυτούσης» - «Γαλλικά» - «Σκοποί του τόπου μας». Οι εκπομπές που προφέρονται είναι πάρα πολλές την περίοδο 1971-1974 και η αναζήτηση μιας ακολουθίας, διακριτής ή αδιάκριτης, θα αποτελούσε μεθοδολογικό σφάλμα εάν εστίαζε ανάμεσα σε τρεις ή πέντε ή επτά εκπομπές των τηλεοπτικών σταθμών. Αυτό προκύπτει διότι έχουμε να ασχοληθούμε με προγράμματα συνολικής ημερήσιας διάρκειας από 8 έως 12 ώρες, τα οποία παρουσιάζουν μια πολυδιάσπαση, καθώς περιλαμβάνουν σταθερά ημερησίως το ελάχιστο 21, περίπου, διαφορετικές εκπομπές. Αυτός ο τεμαχισμός του συνολικού προγράμματος είναι ιδιαίτερα σημαντικός καθώς περιλαμβάνει εκπομπές χρονικής διάρκειας από 5 λεπτά έως 2 ώρες. Παράλληλα σε αυτή την ποικιλομορφία, η ύπαρξη τόσων πολλών εκπομπών δεν σταθεροποιεί την μορφή του προγράμματος, το οποίο τακτικά αλλάζει. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε πως οι αλλαγές αυτές δεν αφορούν τόσο την αντικατάσταση εκπομπών με άλλες αλλά την αναδιανομή των ήδη υπάρχουσών στο ευρύ χρονικό πλαίσιο των προγραμμάτων των τηλεοπτικών σταθμών. Η αναδιανομή αυτή μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο στοιχείο για την κατανόηση της λογικής που ακολουθούσαν οι σταθμοί του EIPT και της YENEΔ.

Η υιοθέτηση της διαφημιστικής εκμετάλλευσης δημιούργησε μια σειρά από προσφερόμενες εκπομπές στα προγράμματα των ελληνικών σταθμών οι οποίες κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος των ημερήσιων προγραμμάτων. Δεν είναι υπερβολή να υποστηρίξουμε πως τα προγράμματα στηρίζονταν σε αυτές τις εκπομπές. Στα προγράμματα της «Ραδιοτηλεόρασης», τα οποία οφείλουμε να λάβουμε ως πιο αντιπροσωπευτικά, αναφερόταν κάτω από την αναγραφή της εκπομπής και ο χορηγός της, εάν ήταν προσφερόμενη (εικ.15, παρ. 2, σελ. 90). Η εξάρτηση των προγραμμάτων από τα διαφημιστικά έσοδα ήταν τόσο σαφής και εμφανής που τουλάχιστον οι δημοσιογραφικοί κύκλοι μπορούσαν να το διαπιστώσουν. Υπάρχουν χαρακτηριστικά παραδείγματα που μας οδηγούν σε ορισμένα συμπεράσματα: Η

καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος» προσέφερε και διαφημιζόταν για την αθλητική εκπομπή του Γ. Διακογιάννη, τα μακαρόνια «ΑΒΕΖ» χρηματοδοτούσαν την εκπομπή «Κοντά στην Γυναίκα», το «Ταξιδεύοντας» προσέφερε η αεροπορική εταιρία Panamerican (ΥΕΝΕΔ), ενώ την εκπομπή «Για τους Φιλάθλους» προσέφεραν τα ξυραφάκια «ΑΣΤΟΡ», (ΕΙΡΤ). Παρατηρώντας αυτά τα λίγα παραδείγματα καθώς οι πηγές μας είναι εξαιρετικά περιορισμένες, βλέπουμε ξεκάθαρα πως η σχέση διαφήμισης -εκπομπής διατηρεί την λογική μιας κρυφής ακολουθίας , όπως θα υποστήριζε ο Williams. Έστω και αν σήμερα θεωρούμε κάτι περισσότερο από λογικό να διαφημίζονται ξυραφάκια ή αυτοκίνητα πριν την έναρξη ενός ποδοσφαιρικού αγώνα, για την περίοδο που εξετάζουμε, παρ' όλο που το γεγονός της προβολής της διαφήμισης ήταν ευδιάκριτο , η ακολουθία της, ο στόχος που απέβλεπε ήταν δυσδιάκριτος. Πέρα από την συνειρμική σχέση που διακρίνουμε παραπάνω, μια σχέση η οποία μπορούμε να αποδεχτούμε ότι λειτουργεί στην κατεύθυνση της ενοποίησης των μερών-εκπομπών του προγράμματος, διαπιστώνουμε παράλληλα να συνυπάρχει και το αντίθετο. Ακατανόητη θα προέκυπτε, για παράδειγμα, η σύνδεση ανάμεσα στην εκδοτική επιχείρηση «Π. Κουτζούμπος Α.Ε» και την εκπομπή «Φιέστα» η οποία ήταν ένα παγκόσμιο μουσικό πανόραμα. Αντιφατικά στοιχεία τα οποία δεν ανταποκρίνονται στο σχήμα αιτίου-αιτιατού διαπιστώνουμε και ανάμεσα στα φάρμακα «Faman» και στην εκπομπή «Ένα κορίτσι στο πεντάγραμμο».

Ο J. Fiske χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Επειδή η ακολουθία των σκηνών και η ροή οργανώνονται σύμφωνα με συνειρμικές και όχι λογικές σχέσεις, οι μεταξύ τους συνδέσεις δεν είναι ρητές στο κείμενο αλλά μετατίθενται στον τηλεθεατή όταν η φύση των συνειρμών του επιτρέπει να γίνει υποσυνείδητα. Οι συνδέσεις αυτές δεν θα λειτουργήσουν αναγκαστικά στην κατεύθυνση της ενοποίησης των αποσπασμάτων του κειμένου αλλά μπορεί να αφήσουν τις αντιφάσεις μεταξύ αυτών των αποσπασμάτων ανεπίλυτες.»*⁸⁵ Η κρυφή σύνδεση που ο Williams διέγινωσε να υπάρχει ανάμεσα στα στοιχεία αυτά οδηγούσε στην ιδεολογική περιχαράκωση του ατόμου , όπως κατέληξε στην έρευνα του. Για τον Fiske η αντίσταση στην ενοποίηση αυτή παραπέμπει σε πράξη αντίστασης απέναντι σε αυτή την περιχαράκωση.

Στο σημείο αυτό τίθενται πολλά πρακτικά ερωτήματα. Ο Fiske για να συμπεράνει τα παραπάνω αρνείται εκ των προτέρων πως οι τηλεθεατές αποτελούν αυτό που οι περισσότεροι κριτικοί της θεωρίας αποκαλούν μεταπολεμικά «ομοιογενή μάζα». Εκ

⁸⁵ Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, σελ. 156.

των πραγμάτων θεωρεί πως οι ομάδες αυτές για να αντλήσουν περιεχόμενα που συνδέονται με την κοινωνική τους εμπειρία πραγματοποιούν μια ανάγνωση της τηλεόρασης. Ωστόσο, στο σημείο αυτό μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο η εμπειρία του Έλληνα τηλεθεατή βρίσκεται στο στάδιο ανάπτυξης ενός ατόμου ικανού να διακρίνει και να κρίνει πιθανές κρυφές ακολουθίες ώστε να μην τις μεταφράζει μέσα από την ίδια την πράξη παρακολούθησης της τηλεόρασης. Με λίγα λόγια βρισκόμαστε ανάμεσα σε ένα δίλημμα που μας καλεί να ορίσουμε τους τηλεθεατές στην Ελλάδα είτε ως μια ενεργητική μάζα, είτε ως μια παθητική. Αφήνοντας σκόπιμα μετέωρο το ερώτημα θα προχωρήσουμε και σε άλλες διαπιστώσεις καθώς δεν καλούμαστε να αντιπαραθέσουμε δύο θεωρητικές προσεγγίσεις αλλά να αντλήσουμε τα μέγιστα δυνατά συμπεράσματα από αυτές.

Ο R. Williams μέσα από την ερευνά του ταυτίζει την έννοια της ροής με μια συνεχή ακολουθία αναλώσιμων ειδήσεων και προϊόντων κατά την οποία τα στοιχεία της ποικιλίας και της ετερογένειας θεωρούνται οργανωτικά. Αυτή η ασταμάτητη συνέχεια του προγράμματος παραπέμπει αυτόματα στον χαρακτηρισμό της ροής ως ταυτόσημη έννοια με την παντελή έλλειψη νοήματος. Πολλές μεταγενέστερες μελέτες γύρω από την τηλεόραση δεν ενστερνίζονται αυτό τον χαρακτήρα απώλειας του νοήματος, όπως αυτός προκύπτει από την τηλεοπτική εμπειρία. Συγκεκριμένα αντιμετωπίζουν την ροή ως μια δομημένη συνέχεια, ένα είδος λόγου με συγκεκριμένα κειμενικά χαρακτηριστικά. Με αυτή την έννοια η τηλεόραση αναπτύσσει αναγνωστικές σχέσεις με τις διάφορες κατηγορίες του κοινού. Ο Γ. Πασχαλίδης, προσπαθώντας να διερευνήσει την άποψη αυτή, πρότεινε την έννοια του τηλεοπτικού λόγου (Τ.Λ), ως την οργάνωση ενός συστήματος εκφοράς, μέσα στο οποίο οι διάφορες επιμέρους εκπομπές είναι μέρη που εκφέρουν τον λόγο, και το οποίο σύστημα λειτουργεί ως ένας μηχανισμός έγκλησης του τηλεθεατή ως μέλους ενός εθνικού κοινού και ταυτόχρονα ως προκατασκευασμένου θεατή -αναγνώστη.⁸⁶ Η ίδια η σύσταση του τηλεοπτικού λόγου, σύμφωνα με τον κ. Πασχαλίδη, ως έκφραση της υλοποίησης κάποιων ιδεολογικών - πολιτικών επιλογών και στρατηγικών, αποκαλύπτει τον ουσιαστικό εκφορέα του Τ.Λ. Αυτός δεν είναι άλλος από το δυτικό κράτος πρόνοιας και ανασυγκρότησης των δεκαετιών 1950 – 1960, το οποίο συνταγματοποιεί όλες τις διαφορές, μετατρέποντας τις κοινωνικές αντιθέσεις σε απλές ιδιαιτερότητες. Καταλήγει εν τέλει, πως ο Τ.Λ, «ως ένα σύνθετο σύστημα

⁸⁶ Γρηγόρης Πασχαλίδης, «Τηλεοπτικός λόγος και αφηγηματικός χώρος», *Τηλεόραση και επι-κοινωνία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 180.

επιλογής/ ταξινόμησης/ διανομής και απεύθυνσης, προγραμματίζει κυριολεκτικά όχι μόνο την τηλεθέαση αλλά και αυτή την ίδια την κοινωνία, προτείνοντας την οθόνη της τηλεόρασης ως μια 'συλλογική κοινωνική εικόνα'.»⁸⁷

Οι προτάσεις αυτές θα μπορούσαν να διερευνηθούν πάνω στο συγκεκριμένο είδος των εκπομπών προπαγάνδας της δικτατορίας ή των δελτίων ειδήσεων, ως φορείς της ίδιας της ιδεολογίας και της κουλτούρας του καθεστώτος. Πράγματι, την περίοδο 1971 -1974 παρατηρείται η εμφάνιση τέτοιου είδους εκπομπών και στους δύο σταθμούς της ελληνικής τηλεόρασης. Η δικτατορία γνωρίζοντας πως μακροπρόθεσμα καμία κρατική εξουσία δεν μπορεί να επιβληθεί και να διατηρηθεί μόνο με την δύναμη του καταναγκασμού που δημιουργεί αντιθέσεις, επιχείρησε με κάθε μέσο την συγκατάθεση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην υφιστάμενη δομή εξουσίας. Η παθητική αποδοχή απέναντι στο καθεστώς, ωστόσο, δεν πρέπει να μεταφραστεί ως μια συναίνεση – νομιμοποίηση από πλευράς ελληνικής κοινωνίας. Όταν η δικτατορία προσπάθησε να αμβλύνει τόσο τις κοινωνικές αντιθέσεις όσο και τις εσωτερικές της, ώστε να φτάσει σε αυτή την συναίνεση, κατέρρευσε. Η διαδικασία που οδήγησε στο πολιτικό πείραμα Παπαδόπουλου – Μαρκεζίνη ήταν η ουσιαστικότερη προσπάθεια προβολής της δικτατορίας ως ενός κοινοβουλευτικού δημοκρατικού καθεστώτος, που συνοδεύτηκε από την άμβλυνση μια σειράς μέτρων που αφορούσαν την λογοκρισία και τους πολιτικούς κρατούμενους.⁸⁸ Με αυτή την έννοια, η προπαγάνδα μέσω της τηλεόρασης προέκυψε σε μια περίοδο άμβλυνσης του στρατοκρατικού χαρακτήρα διακυβέρνησης της χώρας, δημιουργώντας μια ιδιομορφία. Σε αυτή την προσπάθεια οφείλουμε να εντάξουμε την συνάρθρωση των προπαγανδιστικών εκπομπών με άλλες, οι οποίες υπήρχαν ανέκαθεν στα προγράμματα της τηλεόρασης, ως επιχείρημα εκφοράς τόσο ενός ιδεολογικού αλλά και ενός συναινετικού λόγου. Στην ελληνική περίπτωση, ωστόσο οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως δεν διακρίνονται όλα τα χαρακτηριστικά του λόγου, όπως τα παραθέτει ο Γ. Πασχαλίδης. Το χαρακτηριστικό της κανονικότητας δεν απορρέει από άρθρωση του ίδιου του προγράμματος καθώς αυτό εμφανίζει συνεχώς έντονες διαφοροποιήσεις και ποικιλομορφίες. Επιπλέον η άμεση απεύθυνση προς το τηλεοπτικό κοινό δεν υφίσταται καθώς τα δελτία ειδήσεων δεν λειτουργούν ως συμπλεκτικοί σύνδεσμοι της τηλεοπτικής άρθρωσης αλλά περισσότερο ως διακοπές της.

⁸⁷ Γρηγόρης Πασχαλίδης, «Τηλεοπτικός λόγος και αφηγηματικός χώρος», *Τηλεόραση και επι-κοινωνία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 182.

⁸⁸ Χαραλάμης, *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, σελ. 263-275.

Η εμφάνιση των διαφημίσεων στους δύο τηλεοπτικούς σταθμούς έλαβε τις διαστάσεις εισβολής. Πέρα από κάθε αρνητική προδιάθεση, παρατηρούμε στα προγράμματα των σταθμών της ελληνικής τηλεόρασης εκπομπές που κυριολεκτικά αποθεώνουν τον καταναλωτισμό : «Τουρισμός», «Βιτρίνες της εβδομάδος», «Σωστές αγορές», «Το αυτοκίνητο». Υπάρχουν πολλές περισσότερες που προωθούν καταναλωτικά πρότυπα, κάτι που ακόμα και από τον τίτλο τους μπορούμε να το υποθέσουμε: «Υγεία – μόδα – Ομορφιά», «Μόδα και διαιτητική», Ντοκιμαντέρ για ταξίδια, «Για εσάς Κυρία». Η μαζική εμφάνιση διαφημίσεων απλά επιβεβαιώνει το γεγονός γύρω από το οποίο κινούμαστε περιφερειακά στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας αυτής: Η προώθηση καταναλωτικών προτύπων στην ελληνική κοινωνία. Όσο και αν οι κριτικές μελέτες γύρω από την τηλεόραση δικαιολογημένα δίνουν μια ιδιαίτερη βαρύτητα στον κίνδυνο «ηγεμονίας» του καταναλωτισμού και κινούνται γύρω από αυτόν, η ελληνική περίπτωση συμπίπτει με μια άλλη προσπάθεια ηγεμονίας της ελληνικής κοινωνίας, πολιτικής και ιδεολογικής φύσεως, η οποία έχει τις ρίζες της στον εμφύλιο πόλεμο. Ο J. Fiske αναφέρει πως *«Η δομή του τηλεοπτικού κειμένου και ο ιδεολογικός του ρόλος σε μια καπιταλιστική κοινωνία μπορεί να προσπαθούν σκληρά να εξομαλύνουν και να επιλύσουν τις αντιφάσεις που αυτή περιέχει»*.⁸⁹ Η πεμπουσία της οργάνωσης και λειτουργίας των μεταβιομηχανικών κοινωνιών, η κατανάλωση, εμφανίζεται σε πρώτο επίπεδο να διαπερνά μέσα τις ιδιότυπες πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, λαμβάνοντας έναν πλέον ιδιαίτερο χαρακτήρα. Στην παρατήρηση αυτή έγκειται η αντίφαση που εμφανίζεται να προβάλλεται μέσα από την ελληνική τηλεόραση: Ο συντηρητισμός του καθεστώτος της δικτατορίας και παράλληλα ένας άκρατος δυτικός καταναλωτισμός. Με αυτή την έννοια, ο τηλεοπτικός λόγος, όπως ορίζεται από τον Γ. Πασχαλίδη, θα εξέφραζε την υλοποίηση όχι μόνο κάποιων ιδεολογικών – πολιτικών αλλά επιπλέον και οικονομικών στρατηγικών.

⁸⁹ Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, σελ. 460.

2.4 Ο αυταρχικός και εμπορικός χαρακτήρας της ελληνικής τηλεόρασης

Η εμφάνιση των διαφημίσεων στους ελληνικούς τηλεοπτικούς σταθμούς δεν απέδωσε αυτομάτως τον χαρακτηρισμό της ελληνικής τηλεόρασης ως εμπορική. Τα πρώτα διαφημιστικά φιλμ αποτελούσαν για το ελληνικό κοινό ένα αναπόσπαστο μέρος της τηλεοπτικής ψυχαγωγίας.⁹⁰ Κάτω από αυτό τον ψυχαγωγικό μανδύα άρχισαν να εμφανίζονται μαζικότερα στην περίοδο 1971-1974, καθώς υιοθετήθηκαν και από τους δύο τηλεοπτικούς σταθμούς. Πέρα από την έντονη πολιτική χροιά που η λειτουργία της τηλεόρασης στην Ελλάδα έλαβε από την έναρξη της, σε κανένα σημείο δεν πρέπει να αγνοείται ο πραγματικά ψυχαγωγικός της χαρακτήρας. Κυρίαρχη θέση στον τομέα αυτό απέκτησαν τα ζωντανά εντυπωσιακά «σόου» και τηλεπαιχνίδια, πολλά από τα οποία αποτελούσαν προσεκτικά αντιγραμμένες και προσαρμοσμένες στα ελληνικά δεδομένα αμερικανικές εκπομπές. Γνωστότερες από αυτές ήταν το «Μπίνγκο», «το παιχνίδι της κολγκέϊτ», οι παιδικές εκπομπές της Ελ Γκρέκο, το Candid Camera, το «αυτό είναι η ζωή σου» και την «Ντισκοτέκ για νεολαία». Ιδιαίτερα τα τηλεοπτικά κουίζ, ως ένα είδος τηλεπαιχνιδιών που μεταφράζουν την γνώση του ατόμου σε νίκη και ανταμοιβή, αναπαράγουν πιστά την έννοια της νεωτερικής γνώσης, όπως προκύπτει από τα δυτικά συστήματα εκπαίδευσης. Στην περίπτωση και της τηλεόρασης, ο ικανότερος διαγωνιζόμενος του κουίζ, αμείβεται με καταναλωτικά αγαθά ή υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα, ταξίδια ή οικιακές συσκευές. Βασισμένες σε αυτήν την λογική, αυτές οι τηλεοπτικές εκπομπές αποτέλεσαν το κατεξοχήν μέσο για μια τηλεοπτική οικονομική διαφήμιση. Παράλληλα, ενθάρρυναν έναν υλιστικό τρόπο ζωής, καθώς οι τηλεθεατές ταυτιζόμενοι με τους διαγωνιζόμενους εισέρχονται σε μια λογική διαρκούς ανταγωνισμού με απώτερο κέρδος την απόκτηση υλικών αγαθών. Ο J. Fiske αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Τα τηλεοπτικά κουίζ, όπως και οι διαφημίσεις, αποτελούν αναμφισβήτητα μέρος του εμπορευματικού καπιταλισμού και χρησιμοποιούν πολλές παρόμοιες πολιτισμικές στρατηγικές. Λόγου χάριν, χρησιμοποιούνται λαμπερά μανεκέν για την επίδειξη των βραβείων και έτσι συνδέονται συνειρμικά τα εμπορευματικά αγαθά με

⁹⁰ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 80.

την σεξουαλικότητα. Με αυτό τον τρόπο συνδέεται η αγορά αγαθών με τον σεξουαλικό πόθο και την ικανοποίησή του.»⁹¹

Γενικότερα, τα εισαγόμενα προγράμματα της ελληνικής τηλεόρασης, τα περισσότερα από τα οποία προβάλλονταν από την YENEΔ, προωθούσαν τα πρότυπα μιας καταναλωτικής συμπεριφοράς που η ελληνική κοινωνία ελάχιστα γνώριζε. Οι Έλληνες τηλεθεατές παρακολουθούσαν μέσα από τα ξένα σήριαλ ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, κοσμοπολίτικης, με κυρίαρχα στοιχεία την διασκέδαση, την κατανάλωση τσιγάρων και αλκοόλ, την χρήση αυτόματων οικιακών συσκευών, αυτοκινήτων και όλων των αγαθών που θεωρητικά βελτίωναν την καθημερινή ποιότητα ζωής.

Όλες αυτές οι εξελίξεις ήρθαν να προστεθούν σε μια οικονομικά αξιοπρόσεκτη περίοδο. Είναι χαρακτηριστικό πως από το 1967 παρατηρείται στην Ελλάδα μια έντονη αύξηση της γενικής νομισματικής ρευστότητας, γεγονός που αυτόματα σημαίνει μια ανάλογα αυξημένη καταναλωτική ισχύ από πλευράς ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ένα ιδιαίτερα αυξημένο έλλειμμα, σε σχέση με το παρελθόν, στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας, που προέκυψε από την έντονη αύξηση εισαγωγών εμπορευματικών αγαθών.⁹² Είναι εμφανές πως οι η ελληνική κοινωνία την περίοδο εμφάνισης της τηλεόρασης στην Ελλάδα αρχίζει να μετασχηματίζεται αποκτώντας σαφείς καταναλωτικούς προσανατολισμούς οι οποίοι συνοδεύτηκαν από την εμφάνιση ενός καλπάζοντα πληθωρισμού από το 1972 έως την πτώση του καθεστώτος. Οφείλουμε ωστόσο να παρατηρήσουμε πως η αλλαγή αυτή αφορά την αστική τάξη, καθώς μόνο αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερα πραγματική αύξηση του εισοδήματος τους την ίδια περίοδο. Συγκεκριμένα, η ανισότητα της διανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα ήταν υψηλότερη από των περισσότερων χωρών της Ευρώπης.⁹³

Η κατάσταση αυτή, όπως διαμορφωνόταν, εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις της δικτατορίας. Ο πρωταρχικός στόχος ενός αυταρχικού καθεστώτος όπως αυτό ήταν η επ' αόριστον παραμονή στην εξουσία. Ο έλεγχος του πάνω σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής στόχευε στην εξάλειψη κάθε πράγματος ή κατάστασης που θα έθετε σε κίνδυνο την αυτόδιατήρησή του. Μια πιθανόν κινητοποιημένη ελληνική κοινωνία

⁹¹ Fiske, *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, σελ. 399.

⁹² Ιωάννης Πεσματζίδης, «Η ελληνική οικονομία μετά το 1967», *Η Ελλάδα κάτω από το Στρατιωτικό Ζυγό*, σελ. 150.

⁹³ Χρυσάφης Ιορδάνογλου, «Η οικονομία 1949-1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 9, Αθήνα 2003, σελ. 60.

θα αποτελούσε, όπως και αποτέλεσε, έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες αποσταθεροποίησης ενός καθεστώτος με τα αντιφατικά στοιχεία της χούντας των συνταγματαρχών. Η προσανατολισμένη στα νέα καταναλωτικά πρότυπα ελληνική κοινωνία, όπως αυτά προωθούνταν και από την τηλεόραση, αποτελούσε μια ακινητοποιημένη, απενεργοποιημένη μάζα, με παθητικά χαρακτηριστικά, που εξυπηρετούσαν τους στόχους του καθεστώτος. Ωστόσο, τα ίδια αυτά τα πρότυπα που γίνονταν αποδεκτά από το καθεστώς, έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με την ίδια την κουλτούρα που αυτό προωθούσε. Τα χαρακτηριστικά στοιχεία του αυταρχισμού, η άρνηση και η απαγόρευση δεν έλειψαν από την λειτουργία της ελληνικής τηλεόρασης. Ένα από τα βασικά στοιχεία του συντηρητισμού στην Ελλάδα, η καθαρεύουσα, αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό του λόγου των παρουσιαστών των περισσότερων εκπομπών αλλά ακόμη και των ποδοσφαιρικών μεταδόσεων. Με την λογοκρισία του καθεστώτος, μέσω των διάφορων ομάδων λογοκριτών που παρακολουθούσαν ζωντανά τις εκπομπές, ήταν δυνατόν με ένα απλό τηλεφώνημα να ασκείται έλεγχος και να διατάσσεται η διακοπή οποιασδήποτε εκπομπής που περιείχε ύποπτα στοιχεία για το καθεστώς και την ιδεολογία του.⁹⁴ Πολλές γλαφυρές περιγραφές αποδίδουν ανάλογες καταστάσεις λογοκρισίας με κωμικές προεκτάσεις καθώς με αυτό τον τρόπο αντιμετώπιζονταν από τους εργαζόμενους στο ΕΙΡΤ και την ΥΕΝΕΔ.

Ως ένα αυταρχικό καθεστώς με συντηρητικές αντιλήψεις, η χούντα, έτεινε να αποτελέσει στυλοβάτη της θρησκείας και της ηθικής. Το ιδεολογικό στίγμα της είναι ευρέως γνωστό: «Πατρίς- Θρησκεία- Οικογένεια». Η στροφή προς τον ελληνοχριστιανισμό επιδιώχθηκε τόσο με την εμφάνιση εκπομπών όπως «Ο Χριστός και η εποχή μας», «Πνευματικοί διάλογοι», όσο και με την μετάδοση των εκκλησιαστικών λειτουργιών, γεγονός που επιβιώνει έως και σήμερα στην δημόσια τηλεόραση, με διαφορετική, ελπίζω, λογική. Παράλληλα με αυτά τα στοιχεία παρατηρείται μια λαϊκίστικη χροιά, ιδιαίτερα στα προγράμματα της ΥΕΝΕΔ, που προσπαθούν να εξυμνήσουν την ελληνική λαϊκή παράδοση, όπως οι «Σκοποί του τόπου μας». Το αποκορύφωμα όλων αυτών των εκπομπών ήταν σαφώς οι εκπομπές καθαρής προπαγάνδας του καθεστώτος που αφορούσαν το στρατό και τα σώματα ασφαλείας. Αυτές είναι η «Εκπομπή του αρχηγείου στρατού» με τον Δημήτρη Νικολιτσέα, «Εκπομπή αρχηγείου χωροφυλακής» με τον ταγματάρχη Νότσικα,

⁹⁴ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 112.

«Εκπομπή αστυνομίας πόλεων» με τον Άγγελο Ντόντο, «Εκπομπή αεροπορίας» με τον Μάκη Πάντα και τον Δημήτρη Γιανναράκο και «Εκπομπή ναυτικού» με τον Νίκο Μαστοράκη.⁹⁵ Διάφορες άλλες εκπομπές που εκθειάζαν το «έργο» της δικτατορίας είναι «Το γεγονός της εβδομάδας» με τον Χριστόφορο Μπιτσιόδη, οι «Νέοι ορίζοντες» με τον Γεώργιο Γεωργαλά, «Γαλήνη και πρόοδος» με τον Τάκη Παπαγιαννόπουλο και ο «Άνεμος δημιουργίας».

Η ανάλυση που πραγματοποίησε ο R. Williams για την τηλεοπτική ροή, έδειξε πως οι διακειμενικές σχέσεις δεν περιορίζονται αυστηρά στα πλαίσια ενός είδους εκπομπών. Με αυτή την έννοια, οι προπαγανδιστικές εκπομπές της δικτατορίας θα έπρεπε απλά να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο προγραμματισμού της ελληνικής τηλεόρασης. Η ιδιαιτερότητα τους εστιάζεται στην βάση της σύνδεσης του με την ακολουθία του προγράμματος . Οι εκπομπές αυτές ήρθαν με την σειρά τους να προστεθούν σε έναν πακτωλό εκπομπών που τα διογκωμένα προγράμματα προσέφεραν, με χαρακτηριστικότερο αυτό της YENEΔ. Αυτό το οποίο μας απασχολεί την δεδομένη στιγμή δεν είναι η ιδεολογική λειτουργία των εκπομπών αυτών αλλά ο ρόλος που κατέλαβαν μέσα στην ακολουθία των προγραμμάτων. Μελετώντας τις εκπομπές αυτές, οι οποίες αποτελούσαν παραγωγές των Υπουργείων της Δικτατορίας, θα δούμε πως προορίζονταν για την ενημέρωση γύρω από τις δραστηριότητες της χούντας και των σωμάτων ασφαλείας καθώς για θεωρητικά – ιδεολογικά ζητήματα. Με μια προσεκτική ματιά στην θέση που αυτές κατείχαν στην δομή της ακολουθίας του προγράμματος θα σημειώσουμε τρία χαρακτηριστικά στοιχεία:

- i) Όλες οι εκπομπές που σχετίζονται καθαρά με την προπαγάνδα της δικτατορίας προβάλλονται δίχως καμία εξαίρεση την περίοδο 1971 – 1974 σε συγκεκριμένες ώρες, στο διάστημα από τις 7 έως τις 9 το βράδυ. Προφανώς από τις 7 και έπειτα τα επιτελεία της YENEΔ κατανοούσαν ή είχαν μετρήσεις σύμφωνα με τις οποίες εκείνες τις ώρες η τηλεθέαση βρισκόταν σε υψηλά επίπεδα.
- ii) Στις περιπτώσεις όπου στο διάστημα 7-9 προβάλλονταν περισσότερες από μια προπαγανδιστικές εκπομπές, αυτές ακολουθούσαν η μία την άλλη, χωρίς να παρεμβάλλεται καμία

⁹⁵ Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, σελ. 98.

άλλη εκπομπή ανάμεσα τους. Σε περίπτωση παρεμβολής, η εκπομπή που προβαλλόταν δεν υπερέβαινε τα 10 λεπτά.

- iii) Το εξαιρετικά σημαντικό από τα στοιχεία που προκύπτουν είναι πως από τις 7 το απόγευμα όπου ξεκινούν να προβάλλονται αυτές οι εκπομπές, και έπειτα, προβάλλονται εκπομπές (σίριαλ ή σόου) που έμειναν γνωστές για τις τηλεθέσεις τους. Οι προπαγανδιστικές εκπομπές προβάλλονταν είτε λίγο πριν την προβολή του σίριαλ που είχε τεράστια τηλεθέαση είτε αμέσως μετά.

Η στρατηγική που ακολουθούσαν οι υπεύθυνοι προγράμματος της YENED αποσκοπούσε όπως είναι εμφανές στο να προβάλλουν εκπομπές προπαγάνδας στις ώρες που το ευρύ κοινό βρισκόταν μπροστά στις τηλεοπτικές οθόνες. Ο στόχος τους επιχειρήθηκε με δύο μέσα: Α) Στις περιπτώσεις που οι εκπομπές της προπαγάνδας ακολουθούν μια εκπομπή μεγάλης τηλεθέασης, η εκπομπή αυτή τις περισσότερες φορές φαίνεται πως εξασφαλίζει ιδιαίτερα ευρύ κοινό, το οποίο μετά το τέλος της εκπομπής όπως υπέθεταν βρισκόταν καθηλωμένο στους δέκτες. Παράδειγμα αποτελεί «ο Άγνωστος Πόλεμος», η σειρά που κατείχε για περισσότερο από τριάντα χρόνια το ρεκόρ τηλεθέασης στα χρονικά της ελληνικής τηλεόρασης με 76%⁹⁶ (παρ. 1, σελ. 77, i, ii). Β) Στις περιπτώσεις που οι εκπομπές της προπαγάνδας προηγούνται μιας σειράς με μεγάλη θεαματικότητα, οι εκπομπές αυτές είναι 2 ή 3 και αποσκοπούν στο να απευθυνθούν στο κοινό που βρίσκεται μπροστά στις οθόνες του ακόμη και μια ώρα πριν ξεκινήσει η προβολή της αγαπημένης του σειράς, με αγωνία για να την παρακολουθήσει (παρ. 1, σελ., 77, iii, iv, v, vi). Για πρώτη φορά από την αρχή της διερεύνησης του προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασης εισάγεται η έννοια της ζώνης του προγράμματος, μιας κρυφής ακολουθίας από τις 7 έως τις 9 το βράδυ που εμφανίζεται να έχει τα χαρακτηριστικά της ροής του Williams. Στην περίοδο αυτή η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων προβάλλει ένα συνονθύλευμα προπαγανδιστικών, ψυχαγωγικών, κοινωνικών και ενημερωτικών εκπομπών. Αυτή η ιδιομορφία δημιούργησε μια νέα πραγματικότητα αίσθησης του χρόνου για τον έλληνα τηλεθεατή. Οι περίτεχνα τοποθετημένες προπαγανδιστικές εκπομπές ανάμεσα σε άλλες, δημιουργούσαν μια κρυφή ακολουθία, η οποία ενέτασσε τους τηλεθεατές σε ένα νέο καθεστώς οργάνωσης και διαχείρισης του χρόνου.

⁹⁶ Στάθης Βαλούκος, *Η ελληνική τηλεόραση*, Αιγόκερως, Αθήνα 1998, σελ. 244.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, παρατηρούμε την δημιουργία μικρών ομάδων μέσα στα προγράμματα της YENEΔ που περιελάμβαναν εκπομπές μεγάλης τηλεθέασης με εμβόλιμες προσθήκες προπαγανδιστικών εκπομπών της δικτατορίας. Στην περίπτωση που αφαιρούσαμε από το πρόγραμμα τις εκπομπές αυτές δεν θα υπήρχε ουσιαστική διακοπή στην λειτουργία ενός κατά τα άλλα μεγάλης ποικιλίας προγράμματος. Ωστόσο, η διακοπή που οι εκπομπές αυτές δημιουργούν στο πρόγραμμα δεν είναι ορατές καθώς πραγματικά περίτεχνα εντάσσονται σε ένα χρονικό πλαίσιο, 7-9, το οποίο χαρακτηρίζεται από προφανή αυξημένη τηλεθέαση. Για παράδειγμα οι τηλεθεατές που προτίθετο να παρακολουθήσουν τον «Άγνωστο Πόλεμο» δεν είναι υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι θα παρακολουθούσαν οποιαδήποτε εκπομπή πριν από αυτή αναμένοντας την έναρξη του. Είναι χαρακτηριστικό από απλές περιγραφές ανθρώπων της εποχής πως όταν κάποιος σε μια γειτονία είχε τηλεόραση τότε όλη η γειτονιά συγκεντρωνόταν στο σπίτι του από νωρίς για να παρακολουθήσει εκπομπές όπως «ο Άγνωστος Πόλεμος».

Στις ώρες εκπομπών της τηλεόρασης πριν τις επτά συγκεντρώνονται εκπομπές που διακρίνονται όχι τόσο για την δυνατότητα διαφημιστικής εκμετάλλευσης αλλά για την προώθηση ωστόσο, καταναλωτικών προτύπων στους τηλεθεατές. Από την εικόνα που έχουμε δεν είναι σαφής ο τρόπος κατανομής των διαφημιστικών σποτ/φιλμ στα προγράμματα των δύο σταθμών. Το σημαντικό στοιχείο που μπορούμε ωστόσο να διακρίνουμε είναι πως έως τις 7, ιδιαίτερα στην YENEΔ, δημιουργούνται ακριβώς ανάλογες ομάδες , τριών-τεσσάρων εκπομπών που σχετίζονται με την γυναίκα και το παιδί και προωθούσαν προϊόντα τα οποία συνδέονται με την ευρύτερη οικογενειακή ζωή (παρ. 1, σελ. 77, vii). Οι ομάδες αυτές εκπομπών εμφανίζονται να επεκτείνονται και στις βραδινές ώρες, μόνο όταν όμως δεν προβάλλονται οι προπαγανδιστικές εκπομπές, και κατά μία έννοια τις αντικαθιστούν (παρ. 1, σελ. 77 viii). Δεδομένης της όλο και αυξανόμενης προβολής διαφημίσεων αναφερόμαστε πλέον σε ένα πρόγραμμα πραγματικά έξω από τα όρια ενός προσανατολισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, το πρόγραμμα του EIPT εμφανίζεται να έχει προσανατολισμούς διαφορετικούς από αυτούς της YENEΔ, η οποία, όπως υποστηρίζει ο Ρ. Μανθούλης είχε πολιτική προγράμματος, ενώ το EIPT όχι. Όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει, «η YENEΔ χωρίς κανένα πλέγμα πολιτιστικής συνείδησης στην προσπάθειά της να έχει θεατές – και τίποτε άλλο – και να διατηρήσει τα έσοδα της από τις διαφημίσεις για να καλύψει το κόστος του προγράμματος, ακολούθησε το σύστημα των εμπορικών δικτύων που λειτουργούν σε άλλες χώρες, και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ,

κατέκλυσε δηλαδή το πρόγραμμα της με ελαφρές εκπομπές, αγορασμένες κυρίως από αμερικανικά κανάλια». Αναφερόμενος στο EIPT αναφέρει πως το πρόγραμμα του ήταν πρόχειρο, χωρίς προσωπικότητα, γεμάτο από φλύαρες εκπομπές.⁹⁷ Η καταλυτική μαρτυρία του πρώην Γενικού Αναπληρωτή Διευθυντή της EPT μας βοηθά να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα. Η εμβρυακής μορφής ροή που διακρίναμε να χαρακτηρίζει τα προγράμματα των δύο σταθμών εμφανίζεται πλέον πιο ολοκληρωμένη και όμοια με την έννοια που της απέδωσε ο Williams όσον αφορά την YENEΔ. Αυτό που διαπιστώνεται στον προγραμματισμό της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων είναι ένα πρόβλημα προσανατολισμού όσον αφορά την πολιτική που είχε επιλέξει, καθώς η διόγκωση των προγραμμάτων επέφερε αδυναμία στοιχειώδους περιγραφής των περιεχομένων, οι αναλογίες των εκπομπών δεν ήταν πλέον δεδομένες και η ουσία του προγράμματος βασιζόταν στην ουσιαστική διακοπή του.

Παρ' όλα αυτά, ακόμη και αν μπορούμε να διακρίνουμε κρυφές ακολουθίες που παράγουν κάποιο διαφορετικό νόημα, όπως διέκρινε ο Williams, αυτές δεν χαρακτηρίζονται ως επάλληλες αλλά ως μεμονωμένες και σχετίζονται τόσο με τις εκπομπές που αύξαναν την καταναλωτική ισχύ του τηλεθεατή όσο και με αυτές που απροκάλυπτα αποσκοπούσαν στην εθνική, ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση του. Η σύνδεση αυτών των δύο πόλων σε ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα υπό την ευθύνη των ενόπλων δυνάμεων και με την χροιά του καθεστώτος απέδωσε μια κρυφή ακολουθία που εμπεριείχε τα χαρακτηριστικά της ροής που όρισε Williams, αλλά με έναν επιπλέον ιδιόμορφο χαρακτήρα. Άλλωστε, θα ήταν αδύνατο να παρατηρήσουμε πιστά τα χαρακτηριστικά της βρετανικής ή της αμερικανικής τηλεόρασης στην λειτουργία της αντίστοιχης ελληνικής. Η ακολουθία αυτή αναφέρεται σε ένα προσχεδιασμένο χαρακτήρα, ο οποίος στην περίπτωση της YENEΔ συνοδεύεται από τον ερασιτεχνισμό και την απειρία μιας συσσωμάτωσης που διεκδικούσε, κατά πλήρη αντίθεση με τον φυσικό της ρόλο, πολιτική αναγνώριση και εξύψωση στην συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας.

⁹⁷ Ροβήρος Μανθούλης, *Το κράτος της Τηλεόρασης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σελ 63-65.

2.5 Ο αντιφατικός χαρακτήρας των προγραμμάτων της ελληνικής τηλεόρασης

Το ουσιαστικό γεγονός που παρατηρείται μέσα από την μορφή των προγραμμάτων, κυρίως της YENEΔ, είναι μια ιδιότυπη αντιφατικότητα. Ο R. Williams, στην προσπάθεια του να διακρίνει τα συστήματα επικοινωνίας σε ελεύθερα και ελεγχόμενα προτείνει την διάκριση τους σε τέσσερα αντίστοιχα είδη, το αυταρχικό, το πατερναλιστικό, το εμπορικό και το δημοκρατικό σύστημα επικοινωνίας. Μέσα από την ανάγνωση του διακρίνουμε χρήσιμα στοιχεία για την ελληνική περίπτωση. Αναφερόμενος στο πατερναλιστικό σύστημα αναφέρει:

«Ένα πατερναλιστικό σύστημα είναι ένα αυταρχικό σύστημα με αξίες και στόχους πέρα από την διατήρηση της δικής του αξίας... Η λογοκρισία χρησιμοποιείται ευρέως, έμμεσα και άμεσα, αλλά υποστηρίζεται με το επιχείρημα ότι ορισμένες ομάδες και άτομα, τόσο για το δικό τους όσο και για το δημόσιο συμφέρον, έχουν ανάγκη προστασίας από ορισμένα είδη τέχνης ή ιδεών που θα τους ήταν επιβλαβή... Εκεί που το αυταρχικό σύστημα μεταδίδει διαταγές, το πατερναλιστικό σύστημα μεταδίδει αξίες, συνήθειες και προτιμήσεις μέσα από τις οποίες δικαιώνεται το ίδιο ως άρχουσα μειοψηφία και τις οποίες επιθυμεί να επεκτείνει στο σύνολο του λαού.»⁹⁸

Η ελληνική τηλεόραση εμφανίζεται στην πρώτη περίοδο λειτουργίας της, 1966-1970, περισσότερο ως αυταρχική. Στην δεύτερη περίοδο ωστόσο, 1971-1974, με την προσθήκη στα προγράμματα προπαγανδιστικών εκπομπών, αποκτά ένα πατερναλιστικό χαρακτήρα, όπως προκύπτει από τα παραπάνω. Την ίδια περίοδο όπως διαπιστώσαμε, αυξάνονται ποσοτικά και οι διαφημίσεις και οι εισαγόμενες εκπομπές που κυριολεκτικά κατακλύζουν τα ημερήσια προγράμματα των δύο σταθμών. Ο Williams αναλύοντας το εμπορικό μοντέλο επικοινωνίας σημειώνει:

«Η εμπορική στάση απέναντι στις επικοινωνίες είναι δυναμικά αντίθετη τόσο στον αυταρχισμό όσο και στον πατερναλισμό... Αντί η επικοινωνία να υπηρετεί την διακυβέρνηση ή την καθοδήγηση,

⁹⁸ Raymond Williams, «Διαμάχη για τις επικοινωνίες», *Η κουλτούρα των μέσων, Μαζική κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία*, επιμ. Κ. Λιβιερατος, Τ. Φραγκούλης, Μτφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου, Λ. Ζηση, Λ. Αναγνώστου, Χ. Σκορίνης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991, σελ. 220.

υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να προσφέρουν προς πώληση κάθε είδος και ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να αγοράζουν κάθε προσφερόμενο είδος. Με αυτό τον τρόπο διασφαλίζεται η ελευθερία της επικοινωνίας... Έτσι όμως, ο πραγματικός έλεγχος των μέσων επικοινωνίας σε πολλούς τομείς και ιδιαίτερα στις πιο ακριβές παραγωγές μπορεί να περιέλθει σε άτομα ή ομάδες που κύριο, αν όχι και μοναδικό, προσόν τους είναι η κατοχή ή δυνατότητα συγκέντρωσης του αναγκαίου κεφαλαίου... Έτσι ο έλεγχος, από τους αυταρχικούς τίθεται ως ζήτημα εξουσίας και από τους πατερναλιστές ως ζήτημα αρχής, συχνά επιτυγχάνεται ως ζήτημα πρακτικής από την ίδια λειτουργία του εμπορικού συστήματος.»⁹⁹

Στην περίπτωση της ελληνικής τηλεόρασης παρατηρείται μια παράλληλη λειτουργία ενός πατερναλιστικού και ενός εμπορικού μοντέλου κατά πλήρη αντίθεση. Η αντιφατικότητα αυτή εμφανίζεται σαφώς μέσα από την ανάγνωση των προγραμμάτων της ελληνική τηλεόρασης. Ιδιαίτερα στην YENEΔ μέσα από τα προγράμματα της, τα οποία παρουσίαζαν τεράστια ποικιλία, διακρίνονται εκπομπές που προωθούσαν την χριστιανική ηθική ενώ στην διάθεση των τηλεθεατών έπειτα υπήρχαν αμερικανικές σειρές γεμάτες από δράση, βία, ίντριγκες και έρωτες. Ανάμεσα σε όλα αυτά, τα ζωντανά σόου, με τις καλλίγραμμες και ιδιαίτερα αποκαλυπτικές καλεσμένες ή μανεκέν δημιουργούσαν ένα ευχάριστο θέαμα για τους αρσενικούς τηλεθεατές. Επιπλέον, ενώ υπήρχαν αρκετές εκπομπές που απευθύνονταν στην ελληνίδα νοικοκυρά και μητέρα με σκοπό να την βοηθήσουν στο έργο της, ως μια «ιερή» φιγούρα της ελληνικής παράδοσης, αυτό επιτυγχανόταν μέσα από την διαφήμιση αυτόματων οικιακών συσκευών που προωθούσαν το εμπορικό πνεύμα της εποχής. Παράλληλα, η ελληνίδα μητέρα μπορούσε να παρακολουθήσει δεκάδες παραδείγματα απελευθερωμένων γυναικών με προσωπικότητα και ανεξαρτησία που τα δυτικά φεμινιστικά πρότυπα προωθούσαν μέσα από τις τηλεοπτικές σειρές αλλά και τις τάσεις μόδας, με αποκαλυπτικά ρούχα. Αυτός ο έντονος δυϊσμός αποκαλύπτει μια ιδιότυπη μορφή στον προγραμματισμό της ελληνικής τηλεόρασης, με πατερναλιστικό αλλά και παράλληλα εμπορικό χαρακτήρα, οι οποίοι έρχονται σε πλήρη αντίθεση μεταξύ τους.

⁹⁹ Raymond Williams, «Διαμάχη για τις επικοινωνίες», *Η κουλτούρα των μέσων, Μαζική κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία*, σελ. 222.

Αυτή η λογική της αντίθεσης που εμφανίζεται στην ελληνική τηλεόραση αντικατοπτρίζει την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ελληνική κοινωνία μεταπολεμικά. Ο Ηλίας Νικολακόπουλος χαρακτηριστικά αναφέρει πως «οι συνθήκες που σφράγισαν αυτή την περίοδο διαμόρφωσαν μια ιδιότυπη σύζευξη αυταρχισμού και δημοκρατίας, αποκλεισμού και ευημερίας, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης και πολιτιστικής άνοιξης».¹⁰⁰ Η εύστοχη αυτή παρατήρηση περιγράφει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την μετέωρη κίνηση της ελληνικής κοινωνίας ανάμεσα στο «παραδοσιακό» και το «καινούριο». Η δυναμική της ανασυγκρότησης της Ελλάδας χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη των αστικών κέντρων που είχε ως αποτέλεσμα την έντονη αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας.¹⁰¹ Το φαινόμενο της αστυφιλίας, όπως αναφέρει η Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, «άλλαξε σταδιακά την κοινωνική δομή της χώρας: δεν έγινε απλά ανακατανομή του πληθυσμού με διάφορα γεωγραφικά περιβάλλοντα αλλά και οι δύο μεγαλουπόλεις έγιναν ολόενα και περισσότερο χώροι πρόσμειξης του αστικού πολιτισμού με τις παραδοσιακές συμπεριφορές, νοοτροπίες και προσδοκίες των κατοίκων της υπαίθρου».¹⁰² Παράλληλα, οι αγροτικές και ημιαστικές περιοχές βρίσκονταν σε πλήρη δυσαρμονία με τις τάσεις της γενικότερης οικονομικής και πολεοδομικής ανάπτυξης των αστικών κέντρων. Οι πόλεις, επιπλέον, αποτέλεσαν τους χώρους στους οποίους παρατηρήθηκε μια πολιτισμική άνοιξη, εντατικοποίηση των τάσεων εκσυγχρονισμού της ελληνικής οικογένειας και των αντιλήψεων για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων καθώς και το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον των λιγότερο προνομιούχων οικογενειών για την μόρφωση των παιδιών τους.¹⁰³ Οι τεράστιες ανισότητες ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο, δημιούργησαν μια κοινωνία «δύο ταχυτήτων», στην οποία το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης επιχειρούσε να απευθυνθεί.

¹⁰⁰ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σελ. 9.

¹⁰¹ Ιορδάνογλου, «Η οικονομία 1949-1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα», σελ. 80.

¹⁰² Ιωάννα Λαμπίρη – Δημάκη, «Κοινωνική Αλλαγή 1949 – 1974», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.9, Αθήνα 2003, σελ. 187.

¹⁰³ Ο.π., σελ 188-189.

3. Συμπέρασμα: Η ελληνική τηλεόραση ως ιστορική ιδιοτυπία

Η ελληνική τηλεόραση, συμπερασματικά, διαπιστώνεται πως αποτελεί ένα ενδιαφέρον μέρος της ελληνικής μεταπολεμικής ιστορίας, διατηρώντας παράλληλα μια ιδιαίτερη θέση στην ιστορία του μέσου σε παγκόσμια κλίμακα. Η εμφάνισή της που συνδυάστηκε με την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών μετά από λίγους μήνες, της προσέδωσε ακόμη περισσότερο ερευνητική αξία κατά την περίοδο αυτή, έως και το 1974.

Αποτελώντας ένα από τα ποικίλα χαρακτηριστικά της τεχνολογικής επανάστασης των μεταπολεμικών δεκαετιών, η τηλεόραση εισήλθε μαζικά στην ζωή των δυτικών ανεπτυγμένων κρατών ως επαναστατική τεχνολογία από την δεκαετία του 1950. Την περίοδο αυτή οι ραγδαίοι ρυθμοί ανάπτυξης των περισσότερων κρατών του κόσμου, βελτιώνοντας άρδην το βιοτικό επίπεδο των κοινωνιών, έκαναν την αγορά μιας συσκευής τηλεοράσεως προσιτή για τον απλό εργαζόμενο. Ο Eric Hobsbawm σχολιάζει για την εποχή πως *«το εισόδημα τους αυξανόταν από χρόνο σε χρόνο σχεδόν αυτόματα. Δε θα συνέχιζε να αυξάνεται για πάντα; Το εύρος των αγαθών και υπηρεσιών που προσέφερε το παραγωγικό σύστημα ήταν τώρα διαθέσιμο και γι' αυτούς, πράγμα που έκανε πρώην πολυτέλειες σημερινή καθημερινή κατανάλωση, που διευρυνόταν από χρόνο σε χρόνο.»*¹⁰⁴

Την στιγμή που η εξέλιξη των τηλεοπτικών συστημάτων ανά την Ευρώπη και τον κόσμο άρχισε να λαμβάνει μια σχηματική μορφή, στην Ελλάδα υπήρχαν δύο νομικά πλαίσια, αυτό του 1951 και αυτό του 1953, ώστε να υπενθυμίζουν πως υπάρχει η δυνατότητα, έστω και αν αυτά ήταν αντιθετικά μεταξύ τους, να τεθεί σε λειτουργία ένα τηλεοπτικό δίκτυο. Η δυνατότητα αυτή οδήγησε στην εμφάνιση της τηλεόρασης το 1966, 20 χρόνια μετά τις ΗΠΑ – Βρετανία και 12 χρόνια περίπου από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Ο Σ. Παπαθανασόπουλος θεωρεί πως πολλοί είναι οι παράγοντες που σχετίζονται με την εμφάνιση και την εξέλιξη των ραδιοτηλεοπτικών συστημάτων.¹⁰⁵ Ανάμεσα τους διακρίνουμε τους σημαντικότερους: 1) Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά μιας χώρας όπως η Ελλάδα αποτελούσαν τροχοπέδη στην δημιουργία ενός εθνικού δικτύου. Η μορφολογία του ίδιου του εδάφους απαιτούσε πάρα πολλούς αναμεταδότες και επομένως ιδιαίτερα

¹⁰⁴ Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων, ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, μτφρ. Βασιλίας Καπετανγιάννης, 'γ, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ.342.

¹⁰⁵ Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, σελ. 17.

αυξημένο κόστος για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού. Μόνο με την δημιουργία του δορυφορικού σταθμού των Θερμοπυλών επετεύχθη σε ικανοποιητικό βαθμό ο στόχος αυτός. 2) Οι τεχνολογικές δυνατότητες στην Ελλάδα για την ανάπτυξη της λειτουργίας ενός μέσου όπως η τηλεόραση δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ιδιαίτερα ανεπτυγμένες πριν το 1960 καθώς παρατηρείται έλλειψη εξειδικευμένου τεχνικού προσωπικού. Επιπλέον η δυνατότητα του ελληνικού αγοραστικού κοινού να αποκτήσει μια συσκευή τηλεόρασης κρίνεται έντονα μειωμένη την ίδια περίοδο. Ωστόσο, δεν μας απασχολούν τόσο οι λόγοι που οδήγησαν στην καθυστερημένη εμφάνιση της τηλεόρασης στην όσο το ίδιο το γεγονός αυτής της ετεροχρονισμένης πράξης σε σχέση με τις χώρες του δυτικού κόσμου.

Η τηλεόραση ως μια νέα τεχνολογία της μεταπολεμικής περιόδου αποτελείται από πολλά νέα αλλά και παλαιότερα χαρακτηριστικά που υιοθέτησε από άλλες μορφές μέσων μαζικής ενημέρωσης, όπως για παράδειγμα το ραδιόφωνο. Αναλόγως δε, των συνθηκών, πολιτικών και οικονομικών, τα τηλεοπτικά δίκτυα ανά τον κόσμο εμφάνισαν και διαφορές. Για παράδειγμα, όσον αφορά την τηλεόραση στις ΗΠΑ, αναφερόμαστε σε έναν έντονο βαθμό ιδιωτικής ιδιοκτησίας με ανεξαρτησία από την πολιτική εξουσία και έντονη εμπορευματοποίηση.¹⁰⁶ Αντιθέτως, στο βρετανικό τηλεοπτικό σύστημα θεωρείται το πρότυπο του δυαδικού μοντέλου με την έννοια ότι τόσο η κρατική όσο και η ιδιωτική τηλεόραση συναγωνίζονται διαμέσου των προγραμμάτων τους να προσελκύσουν το κοινό.¹⁰⁷ Η ελληνική τηλεόραση εμφανιζόμενη το 1966, σε σχέση με την διεθνή σκηνή αποτέλεσε μεν μια τεχνολογία που ανέπτυξε όπως όλες οι ανάλογες τα ιδιαίτερα δικά της λειτουργικά χαρακτηριστικά, ωστόσο αναπόφευκτα, εμμέσως, κλήθηκε, δελεάστηκε ή οδηγήθηκε στο να μιμηθεί, να αντιγράψει ή να ακολουθήσει και τα στοιχεία των περισσότερο έμπειρων παλαιών τηλεοπτικών συστημάτων της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Είναι χαρακτηριστικό, για παράδειγμα, πως τα περισσότερα εισαγόμενα τηλεοπτικά προγράμματα της ελληνικής τηλεόρασης προέρχονταν από τις ΗΠΑ, την Βρετανία και την Γαλλία.

Το ουσιαστικό γεγονός που προκύπτει για την τηλεόραση είναι πως η ίδια αποτέλεσε ένα σύστημα το οποίο πειραματικά επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί στην

¹⁰⁶ Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, σελ. 32.

¹⁰⁷ Ο.π., σελ. 117.

Ελλάδα όχι την εποχή που «γεννήθηκε» ως μια επαναστατική τεχνολογία παγκοσμίως αλλά πολύ μεταγενέστερα. Η ελληνική τηλεόραση κάτω από αυτό το πρίσμα αποτέλεσε μια ιστορική ιδιοτυπία μέσα από την έρευνα της οποίας προκύπτουν πολύ σημαντικά στοιχεία. Η μελέτη του προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασης όπως αυτό προέκυψε από την παρούσα εργασία αποτελεί το χρησιμότερο μεθοδολογικό εργαλείο ως αντιπροσωπευτικότερο μέρος της λειτουργίας της, καθώς μας οδηγεί σε μια σειρά από συμπεράσματα.

Τα προγράμματα της ελληνικής τηλεόρασης, με την συμβατική περιοδολόγηση που επιχειρήθηκε να τους αποδοθεί, εμφανίζουν έναν διπλό χαρακτήρα. Την πρώτη περίοδο, από το 1966 έως το 1970, ο προγραμματισμός των δύο τηλεοπτικών σταθμών εμφανίζει έναν αυστηρό, αν όχι αυταρχικό, χαρακτήρα. Η έννοια των προγραμμάτων τους την περίοδο αυτή προκύπτει σαφώς εγγύτερα προς το μέρος του νεωτερικού προγράμματος, με τα χαρακτηριστικά και τις αρχές που του αποδίδονται ιστορικά: ακολουθία ενοτήτων συγκεκριμένου περιεχομένου, ορατότητα των σημείων τομής, αναλογία – ισορροπία των επιμέρους μερών και έντυπη μορφή. Ο Williams, επιχειρώντας να κατανοήσει την αμερικανική τηλεόραση παραθέτει ορισμένα στοιχεία της βρετανικής, του BBC, του οποίου το πρόγραμμα σχεδόν χαρακτηρίζεται όπως αναφέρει, από τα παραπάνω στοιχεία. Θέτοντας το ζήτημα της ελληνικής τηλεόρασης με αυτό τον τρόπο, αυτή, παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την βρετανική. Ωστόσο, η Τηλεόραση των Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ), που άρχισε να λειτουργεί την ίδια περίοδο με το ΕΙΡ, εμφάνισε το 1969 διαφοροποιημένα τα στοιχεία που αφορούν το νεωτερικό τύπο προγράμματος. Με τον ορισμό που της έδωσε ο Williams, παρατηρείται μια αναδυόμενη μορφή ροής, μια εμβρυακή ροή, η οποία, παράλληλα με τις ιδιόμορφες συνθήκες που επέβαλε το καθεστώς, ενυπάρχει στο πρόγραμμα της ΤΕΔ. Αυτή η εμβρυακή ροή προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας σειράς αλλαγών στην λειτουργία του σταθμού τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων, όπως η προβολή διαφημιστικών φιλμ, η προβολή ξένων σειρών, και η καθημερινής βάσης, πλέον, εκπομπή προγραμμάτων, στοιχεία τα οποία αποδίδουν έναν έντονο χαρακτήρα πλουραλισμού. Αν και σε ιδιαίτερα πρωταρχικό στάδιο η λογική των παραπάνω μετασχηματισμών παραπέμπει στις περιπτώσεις λειτουργίας τηλεοπτικών σταθμών αντιστοίχων αυτών των ΗΠΑ, με ιδιωτική ιδιοκτησία και χρηματοδότηση από τα διαφημιστικά έσοδα, η ελληνική τηλεόραση στην περίοδο αυτή δεν έχει αυτή την μορφή.

Την δεύτερη περίοδο λειτουργίας της ελληνικής τηλεόρασης προκύπτει μια ανατροπή του πεδίου που διακρίναμε από το 1966 έως το 1970. Η εμβρυακή ροή που διακρίναμε εξελίσσεται και εμφανίζεται περισσότερο ολοκληρωμένη, ακόμη εγγύτερα στην έννοια που ο Williams της απέδωσε. Το γεγονός αυτό αποτελεί φυσική εξέλιξη του περαιτέρω πολλαπλασιασμού των φαινομένων που παρατηρήσαμε στην ΤΕΔ κατά την περίοδο 1966 – 1970. Η YENEΔ, πλέον, αντλεί τεράστια έσοδα από την προβολή των διαφημίσεων, εμφανίζει ένα ποικιλόμορφο πρόγραμμα με δικές της παραγωγές και ξένες σειρές από τους εμπορικούς τηλεοπτικούς σταθμούς των ΗΠΑ, διαμορφώνοντας έναν μέσο όρο ημερήσιας διάρκειας εκπομπών σταθερά πάνω από τις 9,5 ώρες. Προς αυτή την λογική εμφανίζεται να κατευθύνεται και η λειτουργία του EIPT, το οποίο εισάγει τις διαφημίσεις και υιοθετεί χαρακτηριστικά της YENEΔ. Ωστόσο, διατηρεί ορισμένα από τα νεωτερικά χαρακτηριστικά στον προγραμματισμό του καθώς αυτά υπάρχουν ισχυρά ήδη από την πρώτη περίοδο λειτουργίας του. Την δεύτερη αυτή περίοδο, η λειτουργία εν γένει της ελληνικής τηλεόρασης χαρακτηρίζεται και αναλύεται πάνω στην έννοια της ροής, όπως την έθεσε ο Williams, καθώς εμφανίζεται να βρίσκεται εγγύτερα σε αυτή.

Η έννοια του νεωτερικού προγράμματος και η έννοια της ροής εμφανίζονται να συνυπάρχουν σε ολόκληρη την φάση, 1966-1974, που γεννήθηκε, εμφανίστηκε, η τηλεόραση στην Ελλάδα, με ποσοτικές αυξομειώσεις ανά περίοδο, δημιουργώντας μια πρωτότυπη ιστορική ιδιομορφία. Αυτός ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ελληνικής τηλεόρασης προέκυψε ως αποτέλεσμα της πολύπλευρης προσπάθειας για τον έλεγχο τα λειτουργίας του μέσου. Πολλά και διαφορετικά ιστορικά υποκείμενα, μέσα σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας, επιχείρησαν να οικειοποιηθούν την λειτουργία της τηλεόρασης στην Ελλάδα. Από την μία πλευρά αναγνωρίζουμε το κατεξοχήν παράδειγμα του δυτικού αστικού κράτους πρόνοιας και ανοικοδόμησης το οποίο αύξανε συνεχώς τα έσοδα του εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξης, ιδιαίτερα την δεκαετία του 1960. Η λειτουργία της τηλεόρασης του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας προέκυψε ως μια λογική προέκταση του σταθερά επεκτεινόμενου δημόσιου τομέα. Η διόγκωση αυτή προέκυψε κυρίως από την εντατικοποίηση και πύκνωση των κρατικών παρεμβατικών – προστατευτικών μέτρων για την στήριξη και ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας που οδήγησαν την Ελλάδα σε ισχυρούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ίδια η ανάπτυξη καθεαυτή δημιουργούσε μεν τις κατάλληλες συνθήκες για την λειτουργία τηλεοπτικών σταθμών στην Ελλάδα, οι πολιτικές συνθήκες, ωστόσο, δεν συνέτειναν προς αυτή την κατεύθυνση. Η εμπειρία του εμφυλίου

πολέμου δημιούργησε μια τεταμένη ατμόσφαιρα στο δημόσιο βίο και του απέδωσε ιδιαίτερα ιδεολογικό χαρακτήρα. Η εμφάνιση ενός μέσου όπως η τηλεόραση αποτελούσε προφανώς ένα χρήσιμο εργαλείο το οποίο οι άρχουσες ομάδες, η εκάστοτε κυβέρνηση, ανέμενε να χρησιμοποιήσει κατά τον καλύτερο τρόπο, κάτω από ιδανικές, ίσως γι' αυτήν, συνθήκες, καθώς όπως προκύπτει, η τηλεόραση αποτέλεσε μέρος προς διεκδίκηση και αντιπαράθεση μεταξύ του Κέντρου και της Δεξιάς. Το ελληνικό δημόσιο ήταν αυτό το οποίο, μέσω του ΕΙΡ, έθεσε επίσημα σε λειτουργία τον πρώτο τηλεοπτικό σταθμό στην Ελλάδα εφόσον διατήρησε το θεσμικό δικαίωμα του για αυτό το σκοπό κατά αποκλειστικότητα και αρνούμενο την λειτουργία αναλόγων σταθμών από την ΔΕΗ ή άλλες ιδιωτικές πρωτοβουλίες.

Από την άλλη πλευρά αναγνωρίζουμε στο ελληνικό τηλεοπτικό πεδίο μια πρωτόγνωρα ιδιόμορφη παρουσία, αυτή των ενόπλων δυνάμεων. Η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων αποτέλεσε ένα δείγμα της αντινομίας που κυριαρχούσε στο πολιτικό πεδίο της Ελλάδας. Οι ένοπλες δυνάμεις, καθ' όλη την μεταπολεμική και μετεμφυλιακή περίοδο παρουσίασαν μια ανάπτυξη και επέκταση, κύρους και δύναμης, ανάλογου τύπου με αυτή του ελληνικού δημοσίου τομέα. Ιδιαίτερα δε, από την στιγμή που ο στρατός εμφανιζόταν ως εγγυητής της καθεστηκίας τάξης, της ένταξης και διατήρησης της Ελλάδας στον δυτικό «ελεύθερο» κόσμο. Σε κανένα σημείο μιας εργασίας όπως η παρούσα δεν πρέπει να αγνοείται πως η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα η οποία μεταπολεμικά βρέθηκε ανάμεσα στον καπιταλιστικό και τον σοσιαλιστικό κόσμο καταλήγοντας στον πρώτο μέσα από έναν ιδιαίτερα σημαντικό, για το χαρακτήρα και τις εξελίξεις του, εμφύλιο πόλεμο. Η ελληνική κοινωνία ουσιαστικά βίωνε ένα ψυχρό πόλεμο στην ίδια της την καθημερινότητα κατά τις δεκαετίες 1950-1960, κυρίως. Η πόλωση που διέκρινε τον καθημερινό δημόσιο βίο είχε περισσότερο ως αποτέλεσμα παρά ως αιτία την διόγκωση των ενόπλων δυνάμεων και την λειτουργία του στρατεύματος ως μια συσσωμάτωση με διεκδικήσεις και πράξεις που θα άρμοζαν περισσότερο σε μια κοινωνική ομάδα με ακροδεξιές – εθνικιστικές πεποιθήσεις. Σε αυτό το κλίμα έθεσαν σε λειτουργία τόσο τον ραδιοφωνικό όσο και τον τηλεοπτικό σταθμό τους κατά παράκληση του θεσμικού πλαισίου της χώρας, σε μια περίοδο πραγματικής πολιτικής απραγίας, το 1966. Η τηλεόραση μέσα από αυτές τις διαδικασίες, ως ένα χαρακτηριστικό κομμάτι της καθημερινής ζωής των δυτικών κοινωνιών, αποτέλεσε στην Ελλάδα το διακύβευμα ανάμεσα σε δύο πόλους, το αστικό κράτος και τις ένοπλες δυνάμεις, εντασσόμενο με αυτό τον τρόπο στην μεταξύ τους αντινομία γύρω από την διεκδίκηση του πολιτικού

χώρου, δηλαδή της εξουσίας. Ιδιαίτερα δε, μετά τον ΄Β παγκόσμιο πόλεμο, εμφάνιση ενός ραδιοτηλεοπτικού φορέα υπό την εξουσία των ενόπλων δυνάμεων αποτελούσε μια αδιανόητη λογική στα παγκόσμια δεδομένα. Με την επιβολή της δικτατορίας η παραπάνω αντινομία έγινε εντονότερα εμφανής καθώς το καθεστώς, το 1970, επιχείρησε να αναδιοργανώσει τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα των ενόπλων δυνάμεων συστήνοντας μια αυτόνομη στρατιωτική υπηρεσία, την YENEΔ. Η σύσταση της YENEΔ απέδειξε σαφώς την προσπάθεια των ενόπλων δυνάμεων να ελέγξουν μέσα από τους δικούς τους μηχανισμούς το μέσο της τηλεόρασης. Η επιδίωξη αυτή είχε πρωτίστως ως στόχο την εκμετάλλευση του μέσου για προπαγανδιστικούς σκοπούς που θα οδηγούσε παράλληλα σε δημόσια αναγνώριση της δικτατορίας ως ενός υπερκομματικού φορέα εξουσίας. Η προσπάθεια απόκτησης νομιμοποιητικής βάσης από το καθεστώς φαίνεται πως σχετιζόταν με την παραπάνω έννοια και τον έλεγχο της ελληνικής τηλεόρασης.

Ο όρος που χαρακτηρίζει την ελληνική τηλεόραση στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της είναι ο πειραματισμός. Η ευρύτερη έννοια του πειραματισμού εμφανίζεται ωστόσο, να διαπερνά όλες τις δομές του μετεμφυλιακού συστήματος εξουσίας στην Ελλάδα. Η Ελλάδα με αυτή την έννοια, μέσα και από τις δικές της ιδιαιτερότητες, δεν αποτέλεσε τον πρώτο «δοκιμαστικό σωλήνα» του ψυχρού πολέμου μόνο σε επιχειρησιακό επίπεδο αλλά και σε ευρύτερο κοινωνικό. Οι αυξανόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης την δεν συνδυάστηκαν με την ανάπτυξη επαρκούς υποδομής ώστε στις επόμενες δεκαετίες να υπάρχει ουσιαστική άνοδος της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Στο πολιτικό πεδίο, αν εξαιρεθούν οι δύο συνεχόμενες τετραετίες της Δεξιάς, 1955- 1963, τα υπόλοιπα χρόνια καμία κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να ολοκληρώσει την θητεία της, ενώ σε αυτό το διάστημα των 20 χρόνων, 1947-1967, οι πρωθυπουργοί της χώρας έφτασαν τους 17. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα, μικρές ή μεγάλες, κοινωνικές εντάσεις την περίοδο αυτή.

Η ελληνική τηλεόραση, τα προγράμματα της, αποτέλεσαν ένα ανοιχτό πεδίο πειραματισμού πάνω στο οποίο δοκιμάστηκαν λειτουργικά χαρακτηριστικά της τηλεόρασης, όπως αυτά είχαν εμφανιστεί αρκετά νωρίτερα στις χώρες της δύσης. Ο πειραματικός χαρακτήρας των προγραμμάτων των τηλεοπτικών σταθμών εμφανίζεται να προκύπτει μέσα από τον διττό χαρακτήρα που αυτά όπως διακρίναμε, παρουσιάζουν. Οι ποικίλες και έντονες αλλαγές, αυξομειώσεις και μεταβολές στα χαρακτηριστικά της λειτουργίας των δύο σταθμών, σε διάστημα 8 ετών,

αποδεικνύουν την προσπάθεια για εύρεση ενός σταθερού μοτίβου λειτουργίας. Η προσπάθεια αυτή εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση της τηλεόρασης της YENEΔ. Οι ένοπλες δυνάμεις προσπάθησαν με αυτή την έννοια να επιλύσουν τις απορίες και τα προβλήματα που προέκυπταν από την λειτουργία ενός μέσου όπως η τηλεόραση, δίνοντας της ένα σταθερό λειτουργικό πλαίσιο, το οποίο θα μπορούσαν να ελέγξουν σαφώς καλύτερα.

Το ουσιαστικό γεγονός, ωστόσο, που προέκυψε μέσα από τον πειραματισμό και προσπάθεια ελέγχου της λειτουργίας της τηλεόρασης ήταν το μέσο να αποτελέσει τον φορέα ενός συστήματος επικοινωνίας με σαφή πατερναλιστικά και εμπορικά χαρακτηριστικά. Ο χαρακτήρας των προγραμμάτων της ελληνικής τηλεόρασης με αντιπροσωπευτικότερη την YENEΔ, κατέληξε να είναι πρωτίστως εμπορικός, με τις διαφημίσεις να καθορίζουν την μορφή τους και οι ξένες σειρές το περιεχόμενό τους. Η βαθιά αντίθεση που χαρακτήριζε τον ελεύθερο καταναλωτικό χαρακτήρα της διαφήμισης με το πατερναλιστικό ελεγχόμενο μοντέλο επικοινωνίας απέδωσαν μια ενδιαφέρουσα ιδιοτυπία στη ελληνική τηλεόραση. Ο Jean Baudrillard αναφέρει:

«η μαζικοενημερωτική λειτουργία της διαφήμισης δεν της δίδεται από τα περιεχόμενα της, από τους τρόπους διάδοσής της, από τους έκδηλους αντικειμενικούς (οικονομικούς και ψυχολογικούς) σκοπούς της, δεν της δίδεται ούτε από τον όγκο της ούτε από το πραγματικό κοινό της (και ας έχουν όλα αυτά τη σημασία τους και ας χρησιμεύουν ως στήριγμα), αλλά από την λογική της, λογική μέσου αυτονομημένου, δηλαδή που δεν παραπέμπει σε πραγματικά αντικείμενα, σε έναν πραγματικό κόσμο, σε ένα σύστημα συντεταγμένων, αλλά από το ένα σημείο στο άλλο, από το ένα αντικείμενο στο άλλο, από τον ένα καταναλωτή στον άλλον.»¹⁰⁸

Ο εμπορικός χαρακτήρα που η ίδια η δικτατορία ανέχθηκε, αν δεν προώθησε, στην ελληνική τηλεόραση, εμπεριείχε την δυναμική της αυτονομίας που ο Baudrillard σημειώνει, μια δυναμική που καθιστούσε τις ένοπλες δυνάμεις ως ένα φορέα αστικού μετασχηματισμού. Ο στόχος της δικτατορίας μέσα από αυτή την διαδικασία εμφανίστηκε πιο εφικτός από ποτέ στα τελευταία 20 χρόνια. Η τηλεόραση της YENEΔ πλέον, ως χαρακτηριστικό της διεθνοποίησης του καπιταλισμού προωθούσε

¹⁰⁸ Jean Baudrillard, *Η Καταναλωτική Κοινωνία*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Σκόπελος 2000, σελ. 147.

τα καταναλωτικά πρότυπα των δυτικών κοινωνιών, δημιουργώντας μια αναδιάρθρωση στις καταναλωτικές συνήθειες της ελληνικής κοινωνίας. Οι ένοπλες δυνάμεις εμφανίστηκαν να αποκτούν μια νομιμοποιητική βάση στην συνείδηση των πολιτών, μια βάση η οποία περνούσε μέσα από την αύξηση της καταναλωτικής τους δύναμης, της κοινωνικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης τους στην κατανάλωση.

Η λογική αυτή, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, εμφανιζόταν να λειτουργεί παράλληλα και αντιφατικά για το ίδιο το καθεστώς. Ο εμπορικός χαρακτήρας της τηλεόρασης καθαυτός προωθούσε μια δυναμική ελευθερίας και αυτονομίας στο μέσο, που η ανθρώπινη λογική, πόσο μάλλον αυτή των συνταγματαρχών, αδυνατούσε να συλλάβει. Η προσπάθεια μιας συσσωμάτωσης όπως η δικτατορία, να ελέγξει ένα μέσον όπως η τηλεόραση, κινήθηκε πιστά στις αρχές ενός τεχνολογικού ντετερμινισμού: Η τηλεόραση ως ένα άψυχο μηχάνημα, εργαλείο, θα οδηγούσε μέσα από την γνώση των στρατιωτικών στην κυριαρχία, εξουσία, όπως αυτή κατακτήθηκε από τον ισχυρό άνθρωπο της νεωτερικότητας. Η προσπάθεια αυτού του δεσποτικού ελέγχου της τηλεόρασης - δούλου από την δικτατορία ωστόσο, θα μεταφραζόταν σε ιδεολογικό επίπεδο πάνω στην ελληνική κοινωνία, που θα τους εξασφάλιζε παράλληλα και την διατήρηση τους στην εξουσία. Αυτός ο στόχος δεν επετεύχθη ποτέ, καθώς η άνευ φραγμών ελευθερία που η αγοραστική δυνατότητα εκθείαζε καθημερινά μέσα από την ελληνική τηλεόραση λειτούργησε ως χαρακτηριστικό της ανεξάρτητης πορείας που ο προγραμματισμός της ελληνικής τηλεόρασης και η ίδια η τηλεόραση στην Ελλάδα είχαν διαγράψει.

Πηγές

- *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Προεδρία Ιωάννου Γρ. Μακροπούλου, Συνεδριάσεις Α- ΝΒ', 12 Δεκεμβρίου 1952 – 10 Ιουνίου 1953, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1953.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α, αρ. φύλλου 45, Αθήνα 1951.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α, αρ. φύλλου 57, Αθήνα 1953.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α, αρ. φύλλου 252, Αθήνα 1970.

Περιοδικός Τύπος

- Περιοδικό «*Ραδιοπρόγραμμα*», Εβδομαδιαία Έκδοσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, Τεύχη 231, 233, 245, 250, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1967.
- Περιοδικό «*Ραδιοπρόγραμμα*», Εβδομαδιαία Έκδοσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, Τεύχος 268, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1968.
- Περιοδικό «*Ραδιοπρόγραμμα*», Εβδομαδιαία Έκδοσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, Τεύχος 373, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970
- Περιοδικό «*Ραδιοτηλεόραση*», Εβδομαδιαία Έκδοσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας, Τεύχος 109, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972.

Ημερήσιος Τύπος

- Εφημερίδα «*Τα Νέα*», Εκδότης Χ. Δ. Λαμπράκης, Αθήνα, Φύλλα των ετών 1966 - 1974.
- Εφημερίδα «*Το Βήμα*», Εκδότης Χ. Δ. Λαμπράκης, Αθήνα, Φύλλα των ετών 1966 - 1974.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Γ. Ρήγος Α., Σεφερειάδης Σ., (επιμ.), Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Η δικτατορία 1967 – 1974, πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1999.
- Αλιβιζάτος, Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1986.
- Βασιλείου, Θ., Σταματάκης, Ν., *Επίτομο Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, Κοινωνιολογία – Οικονομία – Φιλοσοφία*, Αθήνα: Gutenberg – Αρχείο θεωρητικής παιδείας, 1992.
- Βαλούκος, Σ., *Η ελληνική τηλεόραση*, Αθήνα: Αιγόκερως, 1998.
- Γιαννόπουλος, Γ., Clogg, R., *Η Ελλάδα κάτω από το στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα: Παπαζήση, 1976.
- Γρηγοριάδης, Σ., *Ιστορία της Δικτατορίας 1967 – 1974*, τ. Α, Β, Αθήνα: Καπόπουλος 1975.
- Δαγτόγλου, Π., *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, Αθήνα–Κομοτηνή: Σάκουλας, 1989.
- Δάμπασης, Γ., *Την εποχή της τηλεόρασης*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2002.
- Ζαχαρόπουλος, Θύμιος, Παράσχος, *Mass Media in Greece: power, politics and privatization*, Westport: Praeger, 1993.
- Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945 – 1967): 4ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 24 – 27 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994.
- Λιβιερατος, Κ., Φραγκούλης Γ., (επιμ.), *Η κουλτούρα των μέσων, Μαζική κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία*, μτφρ. Λυκιαρδοπούλου Α., Ζηση Λ., Αναγνώστου Λ., Σκορίνης Χ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1991.

- Λιναρδάτος, Σ., *Από τον εμφύλιο στην Χούντα*, τ. Α, Αθήνα: Παπαζήση, 1977.
- Μανθούλης, Ρ., *Το κράτος της Τηλεόρασης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1981.
- Ναυρίδης, Κ., Δημητρακόπουλος, Γ., Πασχαλίδης, Γ., *Τηλεόραση και Επικοινωνία*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1988.
- Νικολακόπουλος, Η., *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- Παπαδόπουλος, Γ., *Το Πιστεύω μας*, Έκδοσις Γενικής Διευθύνσεως Τύπου, Αθήνα 1968.
- Παπαθανασόπουλος, Σ., *Η τηλεόραση στον κόσμο: Η δομή η λειτουργία και οι εξελίξεις των Ραδιοτηλεοπτικών Συστημάτων στην Αμερική, στην Ευρώπη και τη Νοτιοανατολική Ασία*, Αθήνα: Παπαζήση, 1996.
- Παπακωνσταντίνου, Μ., Σιδεράτος, Α., *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1997.
- Παπανδρέου, Α., *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Καρανάσης, 1974.
- Πελεγρίνης, Θ., Ν., *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Σκανδάρας, Δ., *Ιστορική Εξέλιξη των Τηλεπικοινωνιών στην Χώρα μας, 1859 - 1989*, Αθήνα: 1991.
- Τσουκαλάς, Κ., *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1987.
- Χαιρετάκης, Μ., *Τηλεόραση και Διαφήμιση: η ελληνική περίπτωση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκουλα, 1997.
- Χαραλάμπης, Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία, η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας, 1985.

- Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B., *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Μτφρ. Αριστοτέλης Κάντας, Σπύρος Κάντας, Επιμ. Πανταζής Τερλεξής, Αθήνα: Πατάκη, 1991.
- Baudrillard, J., *Η Καταναλωτική Κοινωνία*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Σκόπελος: Νησίδες, 2000.
- Fiske, J., *TV: η ανατομία του τηλεοπτικού λόγου*, μτφρ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, γλωσσική επιμέλεια Αγγελική Σπανού, Αθήνα: Δρομέας, 1995.
- Hall, S., Held, D., Mc Grew, A., *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, μτφρ. Θανάσης Τσακίρης, Βίκτωρας Τσακίρης, ΄Β, Αθήνα: Σαββάλας, 2003.
- Hobsbawm, E., *Η Εποχή των Άκρων, ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης, ΄γ, Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.
- Meynaud, J., *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, Βασιλική Εκτροπή και Δικτατορία*, τ. ΄Β, Αθήνα: Σαββάλας, 2002.
- Williams, R., *Κουλτούρα και Ιστορία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Αθήνα, Γνώση, 1994.
- Williams, R., *Television Technology and Cultural Form*, επιμ. Ederyn Williams, London: 1990.

Διαδικτυακοί τόποι

- <http://www.papaki.panteion.gr/teuxos5/television.htm>
- http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=12764&m=C14&aa=1
- http://www.tnth.edu.gr/el/kiosks/radio_tv/history/radi_c2_3.html
- <http://www.mathisis.com/title/title.htx?PAP6M020206>
- <http://www.questia.com/SM.qst>

Παράρτημα 1

Πίνακες – Διαγράμματα & Τηλεοπτικά προγράμματα

ΤΗΛΕΟΡΑΣΙΣ

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ Ε.Ι.Ρ.

Τά Προγράμματα τῆς Ἑβδομάδος 25.6 - 1.7.1967

Ἐναρξίς ὥρα 19.00 — Δίαυλος (κανάλι) 5 καὶ 8

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 25.6.67		ΤΡΙΤΗ 27.6.67		Γιὰ σὰς κυρία
Ὁ κόσμος τῶν περιπέτειῶν	20'	Κουκλοθέατρο		Λίσθητική, συνταγές, μόδα καὶ
Ἀπὸ τῆ μεγάλης ὀθόνης στὴ		«Μπάμπη Μπουτσοῦ»	15'	ἄλλα γυναικεῖου ἐνδιαφέροντος
μικρῆ		Ἦχώ τῶν γεγονότων		θέματα
Φωτογραφίες καὶ φιλμ ἀπὸ τὴν		Λόουιν Ρέιντσερ		Καιρὸς
διεθνή κινηματογραφικὴ ἐπικαι-		Αὐτοτελεῖς περιπέτειες τύπου Γου-		
ρότητα, με ἐπεξηγήσεις καὶ ἀ-		έστερον με τὸν θρυλικὸ Λόουιν		ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 30.6.67
ναλύσεις, καθὼς καὶ σκηνές ἀ-		Ρέιντσερ	25'	Ἦχώ τῶν γεγονότων
πὸ ταινίες ποὺ θὰ πρωτοπει-		Καιρὸς	3'	Σπεῦδε θραδέως
χθοῦν στοὺς κινηματογράφους				Χρήσιμες ὁδηγίες γιὰ τοὺς ὁδηγούς
πρώτης προβολῆς	20'	ΤΕΤΑΡΤΗ 28.6.67		ὄχημάτων καὶ τοὺς πεζοὺς πρὸς
Ἀποτελέσματα τοῦ Πρό-Πό	3'	Ἦχώ τῶν γεγονότων	25'	δυσκόλυνσιν τῆς κυκλοφορίας
Καιρὸς	3'	Θέματα τέχνης		καὶ ἀποφυγῆν ἀτυχημάτων
ΔΕΥΤΕΡΑ 26.6.67		Ἐπικαιρότητες ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις		Οἱ περιπέτειες τοῦ Σάιμον
Ἑλληνικὰ ἐπικαιρὰ	10'	ἑωγραφικῆς, γλυπτικῆς, ἀπὸ τὴ		Τέμπλαρ
Ἦχώ τῶν γεγονότων		μουσικῆ κίνησι καὶ τὴν κίνησι		Αὐτοτελεῖς ἀστυνομικῆς ὑποθέσεως
Ἐθέματα διεθνούς ἐπικαιρότητας	25'	τοῦ διόλου	30'	Καιρὸς
Ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἐπιστήμης		Τὰ ἡρωϊκὰ χρόνια		
Νεώτερες ἐπιστημονικῆς ἐπιτεύξεως	14'	Ντοκυμανταίρ τοῦ δευτέρου παγ-		ΣΑΒΒΑΤΟΝ 1.7.67
Ματιές στὰ σπόρ		κοσμίου πολέμου	25'	Ἦχώ τῶν γεγονότων
Ἀθλητικὴ ἑλληνικὴ καὶ ξένη ἐπι-		Καιρὸς	3'	Καραγκιόζης
καιρότητας	30'	ΠΕΜΠΤΗ 29.6.67		Σκώτλαντ Γυάρντ
Καιρὸς	3'	Ἦχώ τῶν γεγονότων	25'	Ταινίες ἀστυνομικῶν ὑποθέσεων
		Ἡ Λάσση		ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Σκώτλαντ
		Αὐτοτελεῖς ἐπεισόδια με πρωταγωνι-		Γυάρντ
		στάς τὸ μικρὸ Τζέφ καὶ τὸ θαυ-		Καιρὸς
		μάσιο σκυλί Λάσση	25'	

ΤΗΛΕΟΡΑΣΙΣ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Πρόγραμμα Ἑβδομάδος 25.6. - 1.7.1967

ΚΥΡΙΑΚΗ 25.6.67		«Ὁ Κατάσκοπος»	40'	Πῶς πετᾶ τὸ ἀεροπλάνο
Ἐναρξίς 21.00'				«Μέρος 5ον — Εὐστάθεια»
Παιδικὸ τέταρτο		ΤΕΤΑΡΤΗ 28.6.67		ΣΑΒΒΑΤΟ 1.7.67
(Κωμωδίες)	20'	Ἐναρξίς: 21.00		Ἐναρξίς 21.00'
Ἑλληνικὴ καὶ ξένη ἐπι-		Παιδικὸ τέταρτο		Παιδικὸ τέταρτο
καιρότητας		(Κωμωδίες)	20'	(Κωμωδίες)
(Τὰ τελευταῖα Ἑλληνικὰ		Ἑλληνικὴ καὶ ξένη ἐπι-		Ἑλληνικὴ καὶ ξένη ἐπι-
καὶ Παγκόσμια νέα)	20'	καιρότητας		καιρότητας
Στὴν διασταύρωση ρυθ-		(Τὰ τελευταῖα Ἑλληνικὰ		(Τὰ τελευταῖα Ἑλληνικὰ
μοῦ καὶ μελωδίας		καὶ Παγκόσμια νέα)	20'	καὶ Παγκόσμια νέα)
(Μουσικὴ ἐκπαμπὴ τοῦ Νί-		Ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος		Ἄπ' ὅλο τὸν κόσμο
κου Μαστοράκη)	30'	καὶ τῆς τέχνης		«Λευκὰ κεφάλια» (Ντοκυ-
Ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος		(Λογοτεχνικὰ νέα)	30'	μανταίρ)
καὶ τῆς τέχνης		Συνέντευξη με ἕναν ἄσσο		«Ἡ πόλις τοῦ χρυσοῦ»
(Λογοτεχνικὰ καὶ Καλλι-		(Συνέντευξις με μία προσω-		(Ντοκυμανταίρ)
τεχνικὰ νέα)	30'	πικότητα τοῦ ἀθλητισμοῦ)	10'	«Κατασκευὴ Χαρτῶν» (Ντο-
Ἡ ταινία τῆς ἑβδομάδος		Ἄπ' ὅλο τὸν κόσμο		κυμανταίρ)
(Τὸ 1ον μέρος τῆς ταινίας		«Μερικῆς σελίδας μεγάλων		
		Γάλλων Συγγραφέων»	14'	

1. Το πρώτο έντυπο πρόγραμμα τῆς ἐλληνικῆς τηλεόρασης
(Περιοδικὸ «Ραδιοπρόγραμμα», 25.6-1.7.1967)

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ ΕΚΠΟΜΠΗ

12.54 ΕΝΑΡΞΙΣ

13.00 ΠΕ-Υ-ΤΟΝ ΠΛΕ-Υ-Σ

13.30 ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΒΥΘΟ

14.30 ΑΓΓΛΙΚΑ ΔΡ' ΑΡΧΑΡΙΟΥΣ

Με τον καθηγητή κ. Αθανάσιον Βελουδάκη και τους συνεργάτες του.

15.00 ΤΗΛΕΦΗΜΕΡΙΣ - ΔΕΛΤΙΟΝ ΚΑΙΡΟΥ

15.10 ΤΕΛΟΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗΣ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

ΕΣΠΕΡΙΝΗ ΕΚΠΟΜΠΗ

17.24 ΕΝΑΡΞΙΣ

17.30 ΘΕΑΤΡΟΝ ΣΚΙΩΝ

Με τον Παραγωγό Μιχόπουλο.

18.00 ΠΗΤΕΡ, ΠΟΤΑΜΟΥΣ

Κινοούμενα σχέδια.

18.30 ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡ

Με τον Βασίλη Γεωργίου.

18.45 ΝΤΙΚ ΒΑΝ ΝΤΑ-Υ-Κ ΣΟΟΥ

Μία ξεκαρδιστική σειρά κωμωδιών με τον διάσημο κινηματογραφικό κωμικό Ντικ Βαν Ντάμ (αίματη Πόλη-νικς).

19.15 ΕΚΠΟΜΠΗ ΑΡΧΗΓΕΙΟΥ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΟΛΕΩΝ

19.45 ΤΗΛΕΦΗΜΕΡΙΣ - ΣΗΜΕΡΑ

Το πρόγραμμα περιλαμβάνει κινηματογραφική επικαιρότητα της αθηναϊκής ζωής.

20.00 ΠΕ-Υ-ΤΟΝ ΠΛΕ-Υ-Σ

Ψυχολογικά τόν φέρνουν στο φως τους φόβους και τις αμφιβολίες του Ρόννεϊ. Ο Έλνι δέχεται μία πρόκληση από την Μάγια. Ο δρ Μάιλς δίνει μία τελευταία προειδοποίηση στον Λιάμ για το μέλλον του.

20.30 ΚΑΛΩΠΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

Με την Τριδα Χαρωμή και τον Ίκαρο.

20.45 Η ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΜΑΣ

Μιούζικαλ, σε κείμενα του Κ. Πρετεντέρη.

21.15 Ο ΚΥΡΙΟΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ

21.30 ΤΗΛΕΦΗΜΕΡΙΣ

22.00 ΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΜΑΣ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟ

Απόψε θα παρακολουθήσετε το έργο του Ντράιβιν Κέμpton «Τίπος Βουλιάς». Στους βασικούς ρόλους εμφανίζονται ο Τάσος Βουλιάς και η Βάνδα Καρακατσάνη. Επίσης θα μεταδοθί το έργο του Τζέιμς Σάντερς. Ο καλύτερος φίλος του ανθρώπου. Στους βασικούς ρόλους εμφανίζονται η Βάνδα Καρακατσάνη και ο Τάσος Βουλιάς.

22.30 ΤΑΙΝΙΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΗΚΟΥΣ

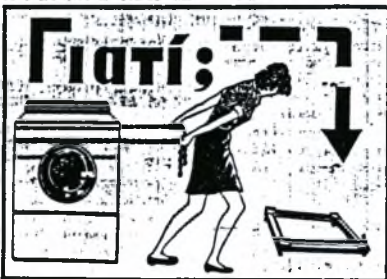
ΓΙΟΥΜΑ (περιπέτεια γουόστεν).

Ένας ασήπρος σπρίφς αναλαμβάνει καθηκόντα σε μία πόλη και την πρώτη μέρα αναγκάζεται να ανατάσει κάποιον άριστο κάτοικο εν άμνη. Το γεγονός αυτό προκαλεί δυσάρεστες καταστάσεις και ο σπρίφς πρέπει να αντιμετωπίσει τις συνέπειες...

24.00 ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΣ ΣΕ 10 ΛΕΠΤΑ - ΔΕΛΤΙΟΝ ΚΑΙΡΟΥ

00.10 ΤΕΛΟΣ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

ΒΑΣΟΤΕΧΝΙΚΗ Ο.Ε.

Τέλος εις τούς κόπους και τὰ πρόβληματα της μετακίνησης τών ηλεκτρικών σκευών.

Ἡ Βασοτεχνική κατασκευάζει γιὰ σὰς κυρία μου βάραις, πὸ μὲ ἐλαχίστην δύναμιν μεταφέρειτε ὅπου θέλετε καὶ ὅποτε θέλετε τῆς ηλεκτρικῆς σκευῆς σας, ἀποφεύγοντας οὕτως χρόνιους τῆς ἐλάσης τῶν μηχανημάτων ἐκ τῆς ὑγρασίας.

Βασοτεχνική - Λικαύργου 10 καὶ Σταδίου 45 ἐντὸς Ἰταῶς
Τηλ. 32.46649 - 32.42523

Ἡ Η & Ν

Ο.Ε. ΕΝΟΙΚΙΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΕΥΩΝ ΤΗΛΕΟΡΑΣΕΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΑ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ: ΛΑΔΩΝΙΔΟΣ 6-14, ΤΗΛΕΦΩΝΑ: 843.092 - 421.879.

ΤΩΡΑ ΕΙΣ ΤΟ ΠΛΕΥΡΟ ΣΑΣ

Με 250 δραχ. και μόνον τὸν χρόνον ἀναλαμβάνει νὰ ἐπισκευθῆ τὴν τηλεόρασιν σας με ἀνταλλακτικὰ διὰ τῆς ὅσῃ ὀμῆλῃ κόστους καὶ ἂν ἔχουν, πᾶν τῆς κεντρικῆς μηχανίας (ΟΒΟΝΗΣ). Τηλεφωνήσατε μὰς νὰ ἐλθωμε εἰς τὸ σπίτι σας γιὰ νὰ ἐλέγξωμε τὴν συσκευὴν σας καὶ νὰ εἰς τὴν ἀποφασίσωμε. Συμβλήθητε μὲ τὴν ἐπισκευὴν μὰς τώρα, ὅσο ἀκόμα κατὰ τὴν τηλεόρασιν σας, καὶν εἶναι ἀσφαλὲς διότι ἄλλως ἐπιβαρυνθεὶς ἐσὺς τὴν πρώτην ἐπισκευήν. Ἄξια ἐλέγχου δραχ. 50 (ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ)

2. Ημερήσιο τηλεοπτικό πρόγραμμα της Πέμπτης 16 Μαρτίου 1972, το οποίο καταλαμβάνει το μέγεθος μιας ολόκληρης σελίδας.
(Περιοδικό «Ραδιοτηλεόραση», Τεύχος 109, 1972, σελ.57)

3. Τηλεοράσεις ανά 1000 κατοίκους το 1973
(Χαιρετάκης, «Η διείσδυση της TV και το κοινό της στην Ελλάδα», σελ. 199)

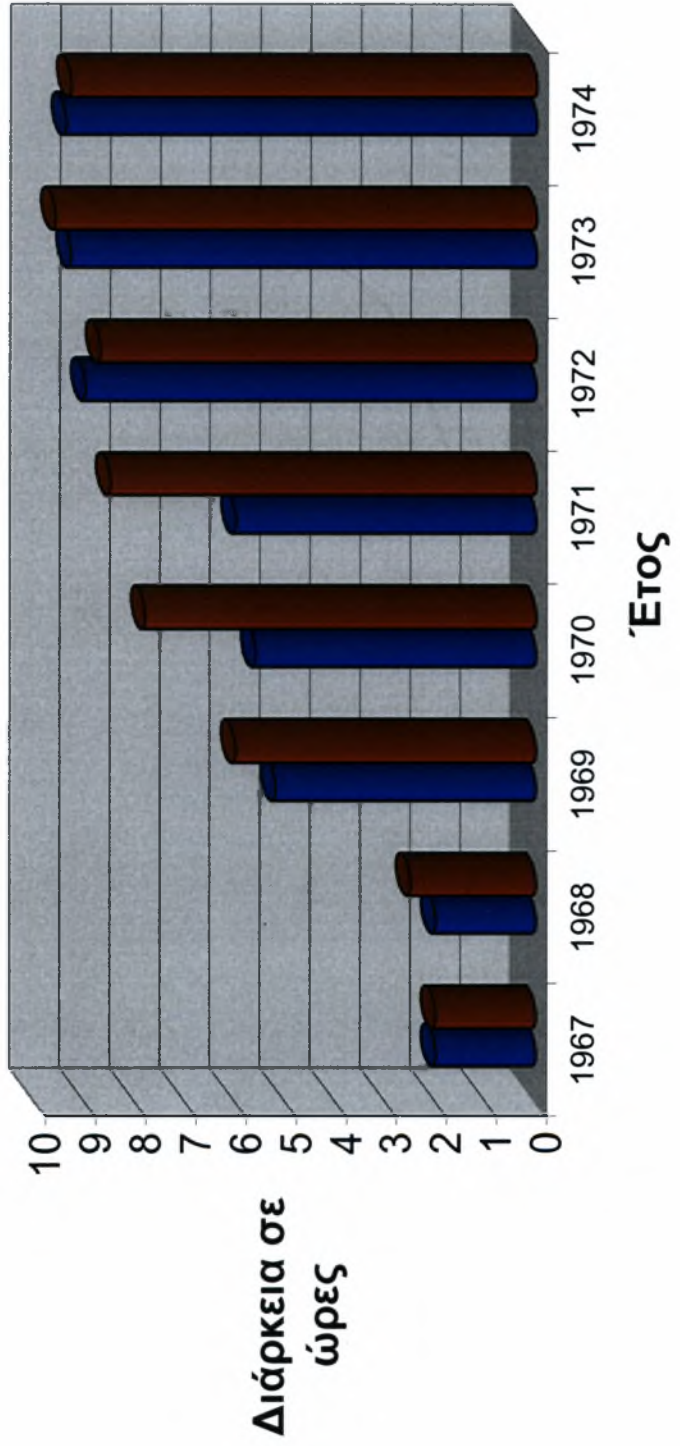
1. Σουηδία	336
2. Γερμανία	311
3. Αγγλία	309
4. Δανία	301
5. Φιλανδία	359
6. Νορβηγία	245
7. Βέλγιο	240
8. Αυστρία	240
9. Γαλλία	233
10. Ιταλία	203
11. Ισπανία	159
12. Ελλάδα	113
13. Πορτογαλία	6

4. Προγράμματα YENEΔ

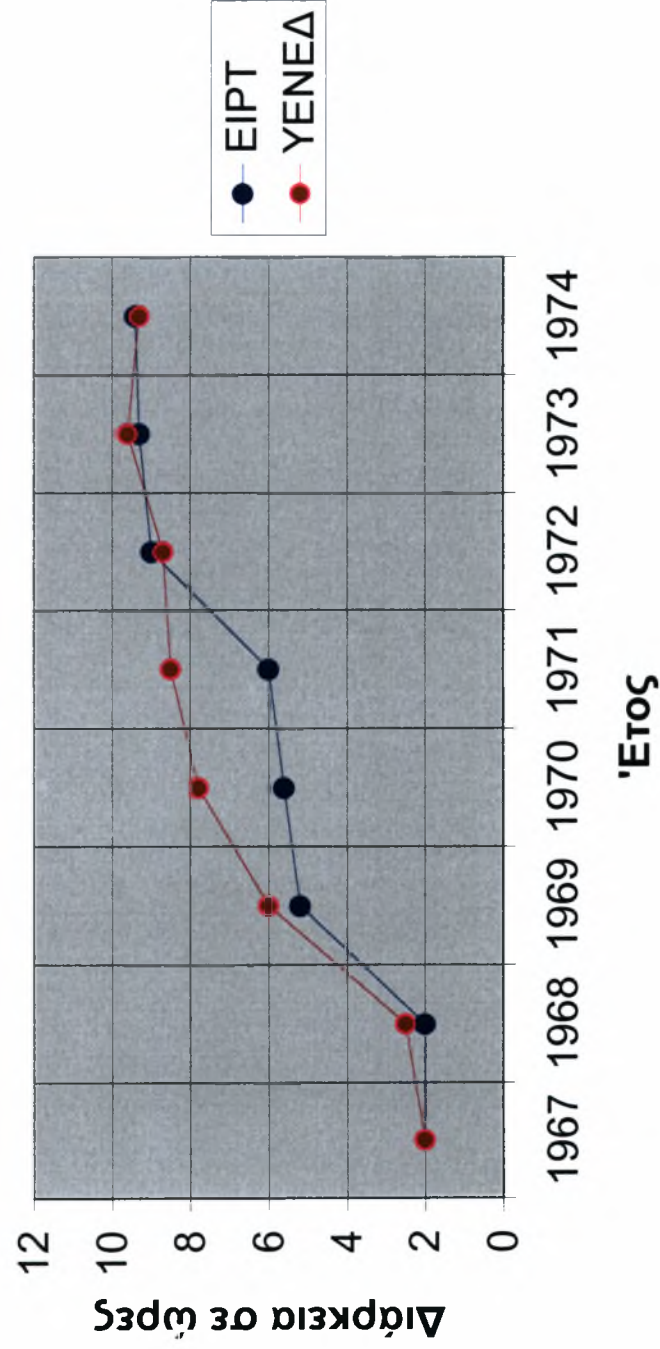
- (i) *Τα Νέα*, Τετάρτη 28-2-1973 : 7.45 Εσπερινή Τηλεφημερίς
8.00 Οι προστάται του νόμου
8.30 Τα γκολ της εβδομάδος
8.45 Ο άγνωστος πόλεμος
10.00 Νέοι ορίζοντες
- ii) *Τα Νέα*, Τρίτη 18-1-1972: 7.50 Σύντομο δελτίο ειδήσεων
8.00 Πέντον Πλέις
8.30 Ο άγνωστος πόλεμος
9.00 Νέοι ορίζοντες
- iii) *Το Βήμα*, Τετάρτη 19-4-1972: 7.45 Ειδήσεις
8.00 Αστέρια στ' αστέρια
8.30 Νέοι ορίζοντες
8.45 Ο Άγνωστος Πόλεμος
- iv) *Το Βήμα*, Σάββατο 14- 7- 1973: 7.10 Λούσυ
7.35 Τηλεφημερίς
7.45 Σήμερα
8.00 Το γεγονός της εβδομάδας
8.15 Άνεμος Δημιουργίας
8.30 Κάντιτ Κάμερα
- v) *Το Βήμα*, Παρασκευή 2-6-1972: 7.45 Τηλεφημερίς
8.00 Τζούλια
8.30 Στο δρόμο της προόδου
8.45 Ο άγνωστος πόλεμος
- vi) *Το Βήμα*, Τρίτη 14-9-1971: **7.15 Ελλάς και Θάλασσα**
7.30 Σελίδες από το '21
7.45 Φοιτητικοί και νεανικοί παλμοί
8.15 Πέντον Πλέις
- vii) *Το Βήμα*, Πέμπτη 17-1-1974: 6.30 Παράδεισος των παιδιών
6.55 Μόδα 74
7.05 Το 24ωρο μιας Ελληνίδας
- viii) *Το Βήμα*, Τρίτη 18-7-1972: 8.00 Τζούλια
8.30 Αστέρια στ' αστέρια
9.00 Τουρισμός 72
9.15 Η κοκορόμυαλη

Μ.Ο Διάρκειας Ημερησίων Προγραμμαμάτων 1967-1974

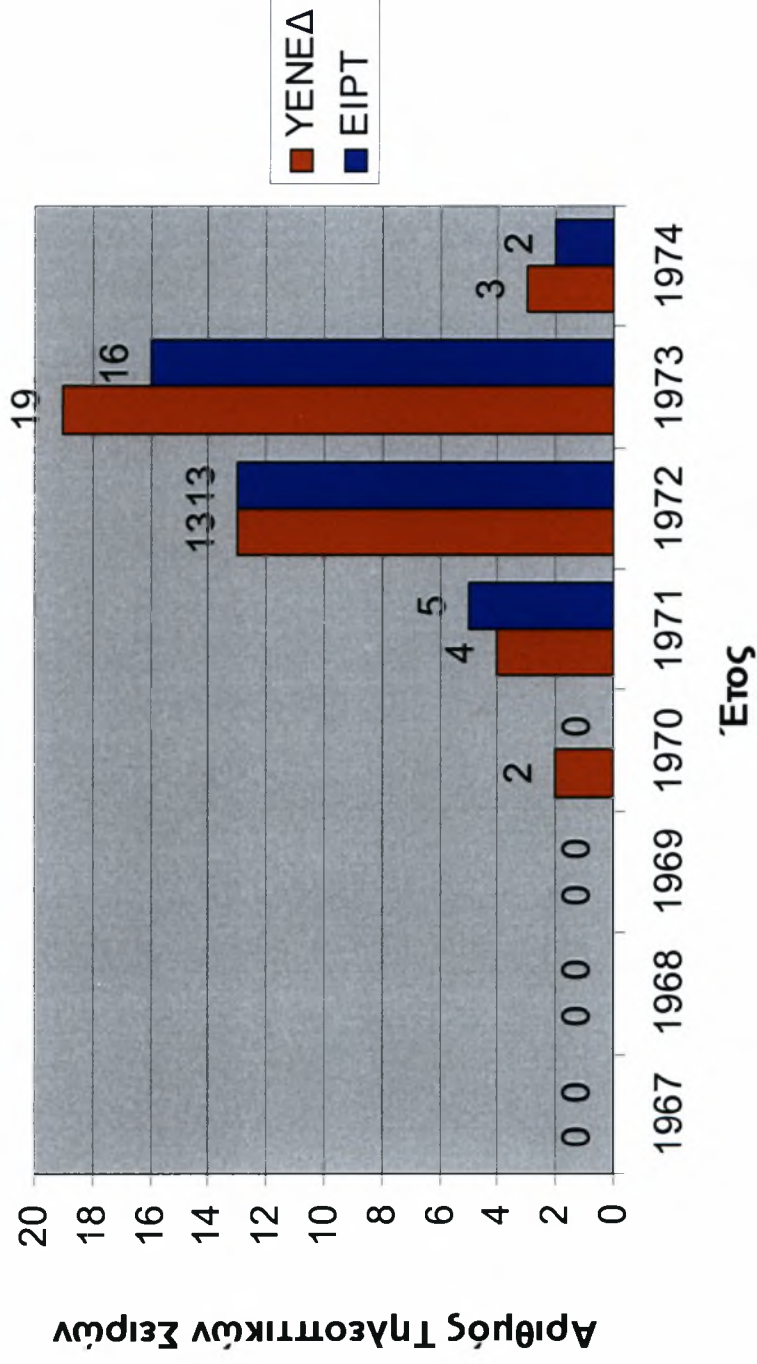
■ ΕΙΡΤ
■ ΥΝΕΔΑ

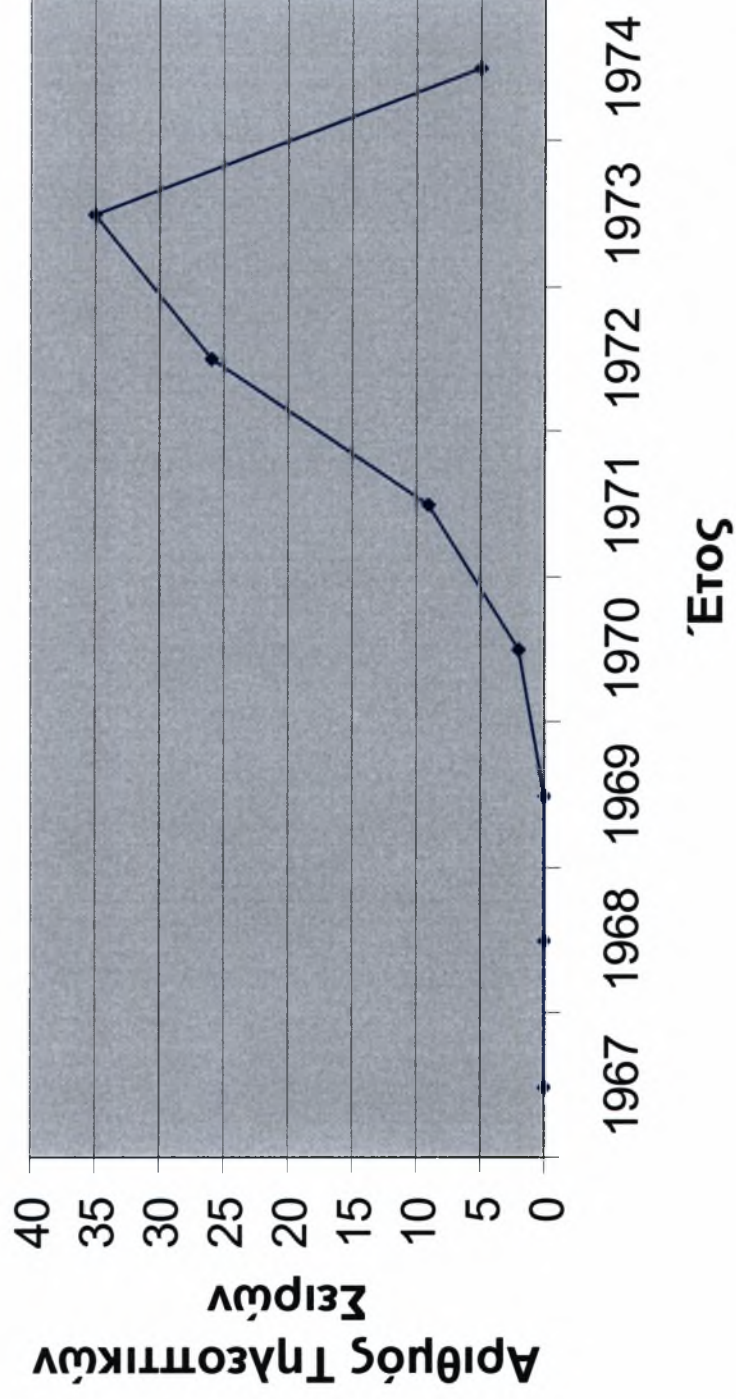
Μ.Ο Διάρκειας Ημερησίων Προγραμμάτων 1967-1974

Παραγωγή Ελληνικών Σειρών ΕΙΡΤ και ΥΕΝΕΔ

Συνολική Παραγωγή Σειρών ΕΙΡΤ και ΥΝΕΔ, 1967-1974

Παράρτημα 2
Φωτογραφίες – Εικόνες

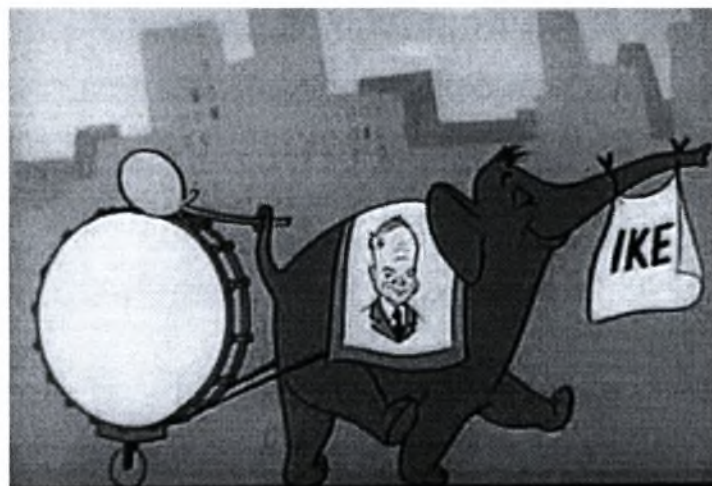
Οι Φωτογραφίες 1,2,3,4 προέρχονται από το Video Compact Disk του BBC, «Η δύναμη της Εικόνας», στην σειρά: *Ο Αιώνας των λαών (1900 – 1909)*, Producer/ Director James A. DeVinney, BBC Worldwide LTD. (Αποκλειστική διάθεση για την Ελλάδα από την εφημερίδα «Ελευθεροτυπία».)

1. Το πρώτο τηλεοπτικό debate στην ιστορία της τηλεόρασης ανάμεσα στους δύο υποψήφιους προέδρους των ΗΠΑ, Kennedy και Nixon, το 1960.

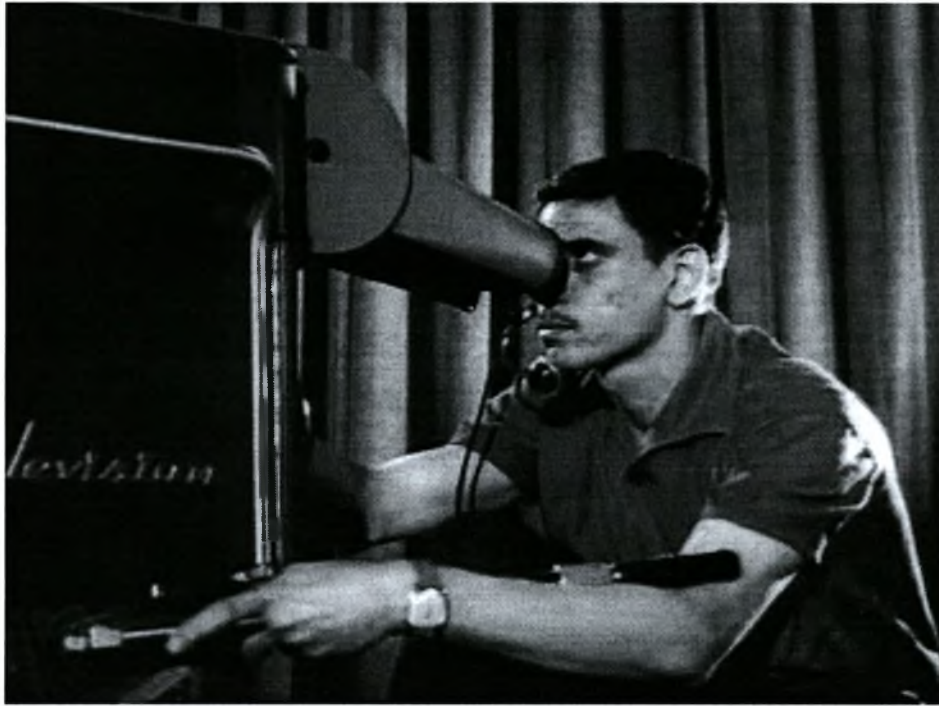

A.

B.

2. Η τηλεόραση στην υπηρεσία των πολιτικών: Διαφημιστικά προεκλογικά σποτ στην τηλεόραση των ΗΠΑ υπέρ της ψήφισης του προέδρου Eisenhower.

3. Οπερατέρ κινηματογραφεί εκπομπή της αιγυπτιακής τηλεόρασης.

4. Το επιτελείο του BBC εν ώρα εργασίας, κατά τις προετοιμασίες για την τηλεοπτική κάλυψη της στέψης της Βασίλισσας Ελισάβετ το 1953.

A)

B)

5. Εικόνες από το τρέιλερ της ταινίας «Λούφα και παραλλαγή».

6. Ο Δημήτρης Πουλικάκος υποδύεται στην ίδια ταινία τον παρουσιαστή τηλεοπτικής εκπομπής της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων.

A)

B)

7. Ένα από τα στρατιωτικά αυτοκίνητα τύπου «τζιπ» της Land Rover, τα οποία η τηλεόραση των ενόπλων δυνάμεων χρησιμοποιούσε για τις εξωτερικές μεταδόσεις και κινηματογραφήσεις. (Από την ταινία «Λούφα και Παραλλαγή»).

8. Μεταγενέστερο μοντέλο τύπου «τζιπ» της Land Rover, το οποίο η ΕΡΤ χρησιμοποιεί έως και σήμερα. Ραδιοτηλεοπτικός Σταθμός ΕΡΤ, Πάρκο Αγίου Κωνσταντίνου, Βόλος, 2005.

A)

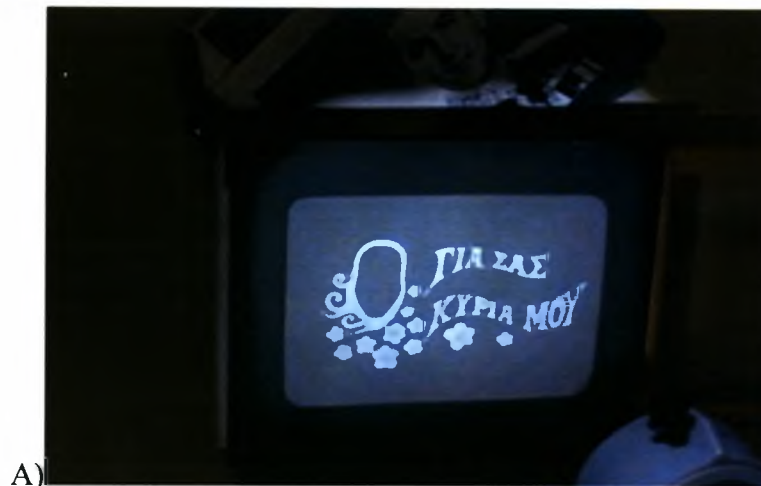

B)

Γ)

9. Οι πρωτεργάτες του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967, όπως προβάλλονταν από τα «επίκαιρα» της εποχής: Α) Γ. Παπαδόπουλος, Β) Σ. Παττακός, Γ) Γ. Παπαδόπουλος, Σ. Παττακός και ο Αντιστράτηγος Σπαντιδάκης. (Αρχείο ΕΡΤ.)

A)

B)

Gamma)

10. Μακέτες που προβάλλονταν κατά την διακοπή του προγράμματος της τηλεόρασης των ενόπλων δυνάμεων. Α) Από την έναρξη της εκπομπής «Για σας κυρία μου», Β) Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος στο τέλος του προγράμματος της ημέρας Γ) Το «εθνόσημο» της δικτατορίας που προβαλλόταν στο τέλος του προγράμματος μετά την κατάργηση του πολιτεύματος της βασιλευόμενης δημοκρατίας.
(Από την ταινία «Λούφα και παραλλαγή»)

A.

B.

11. Μακέτες που προβάλλονταν από την τηλεόραση του ΕΙΡΤ και της ΥΕΝΕΔ:

A) Διακοπή του προγράμματος για τεχνικούς λόγους, B) Τέλος της εκπομπής «Ο κόσμος του Πνεύματος και της τέχνης».

(Γιώργος Δάμπασης, *Την εποχή της τηλεόρασης*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σελ 73,78)

12. Το σήμα τηλεόρασης που τέθηκε σε λειτουργία στην ΔΕΘ το 1960.
(Δάμπασης, σελ. 23)

13. Τα σήματα του ΕΙΡ και της τηλεόρασης των Ενόπλων Δυνάμεων

14. Σκίτσο που διακωμωδεί τις επιτροπές προπαγάνδας της δικτατορίας.
 (http://www.odigitis.gr/889/photos/photo_22_1.jpg)

ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΕΙΤΕ
 ΚΑΘΕ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΙΣ 6.30 Μ. Μ.
 ΤΗΝ ΕΚΠΟΜΠΗ
20^{ΟΣ} ΑΙΩΝ
 ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΝΑΛΙ 11

ΤΗΝ ΕΚΠΟΜΠΗ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΜΦΙΑΛΩΣΕΩΣ Α. Ε.

15. Διαφήμιση προσφερόμενης εκπομπής της ελληνικής τηλεόρασης.
 (Περιοδικό «Ραδιοπρόγραμμα», τεύχος 109, σελ. 72.)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074 704